POLIROM
Top 10+

ISMAIL
KADARE

Generalul armatei moarte

Top 10+

Capodopere ale literaturii de pretutindeni
într-o colecție a celor mai îndrăgite bestselleruri.

Ismail Kadare, *Gjenerali i ushtrisë së vdekur*

Copyright © Editions Albin Michel S.A. – Paris, 1970
© 2002, 2011 by Editura POLIROM, pentru traducerea în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Arnold Böcklin (1827-1901), *Insula morților* (III), 1883

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

KADARE, ISMAIL

Generalul armatei moarte/Ismail Kadare; trad. și note de Marius Dobrescu. – Iași: Polirom, 2011

ISBN: 978-973-46-2284-9

I. Dobrescu, Marius (trad.)

821.18-31=135.1

Printed in Romania

ISMAIL KADARE

Generalul armatei moarte

Traducere și note de Marius Dobrescu

POLIROM
2011

ISMAIL KADARE s-a născut la 26 ianuarie 1936, la Gjirokastër, un mic orășel din sudul Albaniei. A absolvit Facultatea de Filologie la Tirana, apoi și-a continuat studiile literare la Moscova, la Institutul de Literatură Maxim Gorki, unde a fost coleg cu marii scriitori sovietici ai epocii. A debutat cu poezie, primele sale două volume (*Visări juvenile*, 1954 și *Melancolie*, 1957) anunțând deja un talent de excepție. Saltul la proză a fost făcut cu romanul *Generalul armatei moarte* (1963), considerat una dintre primele douăzeci de cărți ale deceniului șapte. Au urmat alte romane care i-au consolidat faima internațională: *Cetatea*, *Cronică în piatră*, *O capitală în noiembrie*, *Iarna marii însingurări* și *Concert la sfârșit de toamnă*. Între 1990 și 2001 a locuit la Paris, perioadă în care a publicat romanele *Piramida*, *Umbra*, *Spiritus*, *Florile reci din martie* ș.a., precum și câteva cărți de memorialistică. Extrem de interesant, din punctul de vedere al genezei operei sale, este volumul *Dialoguri cu Alain Bosquet*, urmare a unui lung interviu acordat televiziunii franceze în 1995. O altă apariție remarcabilă o constituie *Moartea care ne-a unit*, zguduitoare carte-document despre evenimentele din Iugoslavia ultimilor ani. În toamna lui 2001, Kadare s-a întors, de această dată definitiv, la Tirana. În ultimul deceniu, scriitorul albanez a fost nominalizat de patru ori la Premiul Nobel pentru literatură.

Generalul armatei moarte, cel mai cunoscut roman al lui Kadare, a fost tradus în peste patruzeci de limbi, numai versiunea engleză cunoscând cinci ediții. Prima traducere în limba română a apărut la Editura Univers, în 1973. Romanul a inspirat trei ecranizări, cea mai reușită fiind cea franceză (1984), cu Michel Piccoli și Anouk Aimée în rolurile principale.

Luați-le, vi le-am adus!
Acolo, pământul e pietros,
iar vremea ne-a fost mereu potrivnică.

Partea întâi

Capitolul întâi

Peste pământul străin cădea ploaie amestecată cu zăpadă. Lapovița udase pista aeroportului, clădirile, santinelele. Udase câmpul și coastele dealurilor din jur și lucea pe asfaltul negru al șoselei. Dacă n-ar fi fost începutul acela de toamnă, oricine și-ar fi închipuit că ploaia nu-i decât o coincidență stranie. Generalul, în schimb, știa că nu-i așa. Venea în Albania dintr-o țară străină pentru a repatria osemintele ostașilor căzuți aici în ultimul război mondial. Negocierile între cele două guverne începuseră încă din primăvară, dar înțelegerea finală fusese semnată abia la sfârșitul lui august, când apăruseră și primele semne ale anotimpului rece. Așadar, era toamnă și ploaia își avea rostul ei. Generalul știa lucrul acesta. Înainte de a pleca, se informase, printre altele, și asupra climei din Albania. Știa, de pildă, că aici toamna e umedă și ploioasă. Dar, chiar dacă ar fi citit în cărțile acelea că, în Albania, toamna ar fi uscată, ploaia asta nu l-ar fi surprins defel. Dimpotrivă, chiar. Și asta din pricină că avusese mereu impresia că misiunea lui nu se poate desfășura decât pe ploaie. Privise, minute în șir, prin hubloul avionului, munții aceia înfricoșători. Piscurile lor tăioase păreau că vor spinteca dintr-un moment într-altul pântecul avionului. Oriunde te-ai fi întors, doar povârnișuri. Prăpăstii sinistre care se prăvăleau în neguri. Prin hăurile acelea și pe coclaurii încețoșați dormea sub ploaie armata pe care el venise s-o dezgroape. Acum, când călca pentru prima oară pe pământul străin, simțea mult mai clar teama aceea tulbure pe care i-o stârnise, cu luni în urmă, senzația de neputință ce-i însoțea

misiunea. Armata lui se afla acolo, jos, în afara timpului, încremenită, calcifiată, acoperită de pământ. Acceptase misiunea s-o scoată din morminte. Lucrul acesta îi provoca teamă. Era o misiune neobișnuită, marcată de necunoscut, de surzenie și de neant. Consecințele ei ar fi putut fi surprinzătoare.

Pământul care i se înfățișase, în cele din urmă, înainte de aterizare, în loc să-i dea un dram de siguranță cu fermitatea lui, din contră, îi sporise teama. La indiferența morților se mai adăuga și nepăsarea lui. Dar parcă nu era doar asta. Era ceva mai mult. Prăbușirea nebunească a versanților în ceață, coamele frânte dureros nu arătau nimic altceva decât ostilitate.

Pentru câteva clipe, misiunea pe care o avea i se păru imposibilă. Apoi, cu greu, reuși să-și revină. Temerile pe care i le provoca primirea dușmănoasă a pământului, dar, mai ales, cea a munților, puteau fi înfruntate doar cu ajutorul sentimentului de mândrie pe care i-l trezea misiunea lui. Fragmente de discursuri și de articole, frânturi de discuții, imnuri, cadre de film, ceremonii, drapele, clopote; toată rezerva aceasta de încredere, cufundată în străfundul conștiinței lui, se ridica încet, încet la suprafață. Mii de mame din țara lui așteptau ca el să le aducă osemintele fiilor lor. Iar el era convins că le va aduce. Își va îndeplini cu cinste misiunea măreață și sfântă. Nu va precupeți nimic. Nici un mort nu trebuie uitat, nici unul nu trebuie să rămână în pământ străin. Da, avea o misiune înălțătoare. Și, în timpul călătoriei, repetase de câteva ori cuvintele pe care o doamnă din înalta societate i le spusese înaintea plecării: „Ca un șoim singuratic și mândru vei zbura peste munții aceia tragici, ca să-i smulgi din clonțul și din ghearele lor pe sărmanii noștri fii".

Și iată că acum călătoria lui se sfârșea. Din momentul în care avionul lăsase munții în urmă și zbura deasupra dealurilor și câmpiei, generalul se simțise mult mai în apele lui.

Aparatul rula deja pe pista udă. Luminițele roșii și violete alergau de o parte și de alta. Pomi desfrunziți,

un soldat cu pelerină, un altul, stând țeapăn la marginea pistei, totul rămânea repede în urmă. Și apoi, grupul de oameni care veniseră să-l întâmpine și care înaintau spre avion.

Generalul coborî primul. În urma lui, preotul care-l însoțea. Vântul umed îi lovi cu forță în obraz și ei își ridicară gulerele.

Jumătate de oră mai târziu, mașinile în care se aflau cei doi alergau cu repeziciune spre Tirana.

Generalul se întoarse spre preot, care privea tăcut pe fereastră. Avea chipul încremenit și lipsit de expresie. Generalul înțelese că nu avea nimic să-i spună și aprinse o țigară. Apoi, privi din nou aiurea. Peisajul străin părea rupt și deformat de albiile pârâiașelor care-și făceau loc prin viroage de calcar.

Auzi, de departe, șuieratul unei locomotive. Generalul se chinui să înțeleagă pe ce parte venea trenul, pe partea lui sau pe cea a preotului. Văzu că venea pe partea lui. Îl urmări cu privirea până ce dispăru în ceață. Apoi, se întoarse din nou spre preot și văzu că acesta avea același chip imobil și inexpresiv. Generalul își zise din nou că, în definitiv, nici nu avea ce să-i spună. Ba chiar observă că până și gândurile îl părăsiseră. Cernuse totul prin minte în timpul călătoriei. Acum se simțea obosit. Mai bine să nu se gândească la nimic nou. Destul. Ce-ar fi să se privească în oglindă dacă uniforma era în regulă?

Când intrară în Tirana, tocmai se înserа. Ceața atârna peste blocuri, peste felinare și peste copacii din parc. Generalul se învioră. Privea prin fereastra mașinii la trecătorii care mergeau grăbiți prin ploaie. O groază de umbrele, observă. Ar fi dorit să-i vorbească preotului, pentru că liniștea dintre ei devenise insuportabilă, dar nu știa ce să-i spună. Pe partea lui zări o biserică, apoi o geamie. Pe cea a preotului, erau niște blocuri în construcție, înconjurate de schele. Macaralele se învârteau prin ceață, sclipindu-și luminițele ca niște ochi de balaur. Generalul îi arătă preotului biserica și geamia. Dar celălalt

nu părea deloc interesat. E greu să-l scoți dintr-ale lui, gândi generalul. Acum se simțea ceva mai bine, deși nu avea cu cine să vorbească. Însoțitorul albanez stătea în fața preotului, iar cei doi care-l întâmpinaseră la aeroport, un deputat și un reprezentant al ministerului, veneau în urmă cu o altă mașină.

La hotelul „Dajti" generalul își reveni complet. Urcă în camera lui și-și dădu jos uniforma. Coborî apoi la centrala din hol și ceru să i se dea legătura cu cei de acasă.

Generalul, preotul și cei trei albanezi se așezară la o masă. Discuția debută cu tot felul de lucruri lipsite de importanță. Evitau mai ales comentariile de ordin politic. Generalul era extrem de serios și de curtenitor. Preotul vorbea puțin. Generalul profită de asta și lăsă să se înțeleagă că el era pionul principal. Le vorbi despre minunatele tradiții ale omenirii legate de îngropatul soldaților. Aminti de greci și de troieni, care-și înmormântau cu atâta fast morții, în răgazurile dintre două lupte. Avea mare încredere în misiunea lui mare și sfântă. Și-o va îndeplini cu orice preț. Mii de mame își așteptau fiii. O așteptare de douăzeci și ceva de ani. Este adevărat, aceasta era o altfel de așteptare. Pentru că ele speraseră mai întâi ca ei să li se întoarcă acasă vii și nevătămați. Totuși, își zise, și morții sunt la fel de așteptați. Le va duce mamelor osemintele fiilor lor, pe care generali incapabili i-au trimis la moarte. Era mândru de asta. Și convins că va face tot ce se putea.

— Domnule general, telefonul...

Generalul se ridică într-un suflet.

— Scuzați-mă, domnilor, zise și porni cu pași mari spre recepția hotelului.

Se întoarse la fel de mândru precum plecase. Strălucea tot. La masă se servi coniac și cafea. Discuția se mai animase. Generalul dădu din nou de înțeles că în această misiune el era șeful, pentru că preotul, deși avea gradul de colonel, în situația de față era doar un reprezentant spiritual. Așadar, el

era șeful și, ca atare, putea deschide orice fel de discuție: despre coniac, despre capitale sau despre țigări. Se simțea bine în salonul hotelului, cu draperii grele la ferestre și cu muzica aceea străină, chiar mai mult decât străină. Și se mira singur cum i-au devenit atât de dragi, dintr-o dată, toate obiectele din jur, începând cu fotoliile comode și terminând cu aparatul de cafea expres, torcând moale în colțul lui. Mai mult decât atât, simțea pentru ele un fel de melancolie ciudată, ca pentru ceva ce-i va lipsi pentru multă vreme.

Generalul era fericit. Foarte fericit. Nu știa nici el de unde îi venise această fericire neașteptată. Era ceva asemănător cu bucuria drumețului care găsește adăpost după o călătorie grea și periculoasă, prin furtună. Coniacul din păhărelul acela începuse să-i voaleze imaginea cenușie și amenințătoare a munților, care-i revenea din când în când în memorie chiar și aici, la masă. „Ca un șoim singuratic și mândru..." Brusc, se simți teribil de puternic. Trupurile a zeci de mii de soldați, îngropate în pământ, așteptaseră atâta amar de ani sosirea lui și iată că el venise să-i scoată din morminte și să-i ducă înapoi părinților și celor dragi. Venise ca un al doilea Hristos, cu hărți, liste și evidențe precise. Generalii ceilalți conduseseră armata aceea spre înfrângere și nimicire, în vreme ce el sosise aici pentru a smulge din moarte și din uitare ceea ce mai rămăsese din ea. Avea să scotocească cimitir cu cimitir, pretutindeni, toate fostele câmpuri de luptă, cu singurul scop de a-i găsi pe toți cei dispăruți. În confruntarea cu pământul, nu va da nici un pas înapoi, pentru că el dispunea de o forță magică: cea a informațiilor precise.

Reprezenta un stat mare și civilizat, ceea ce conferea misiunii lui măreție. În ea, el întrezărea ceva din grandoarea grecilor și troienilor, ceva din funeraliile homerice. Oho, cum se vor mai minuna albanezii ăștia, care au atât de multe umbrele!

Generalul goli încă un pahar. Începând din seara aceea, în fiecare zi și-n fiecare noapte, acolo, departe,

în țara lui, toți cei care-l așteptau aveau să spună despre el: generalul caută. Noi mergem la cinema, la restaurant, la bar, în vreme ce el cutreieră în lung și-n lat Albania și caută. Scotocește, sapă. Are o misiune grea, dar el va ști cum să-i vină de hac. Nu degeaba l-au trimis tocmai pe el. Dumnezeu să-l ajute!

Capitolul al doilea

Dezgroparea armatei a început pe 29 octombrie, la ora 14.00.

Fierul scârțâia jalnic. Preotul își făcu cruce. Generalul dădu onorul. Muncitorul mai vârstnic de la primărie ridică sapa și izbi din nou.

Care va să zică, a început, își spuse emoționat generalul, privind primii bulgări de pământ uzi, care se rostogoleau la picioarele lor. Acesta era primul mormânt pe care îl deschideau. Stăteau cu toții încremeniți în jurul lui. Specialistul albanez, un tânăr slăbuț, cu părul blond și tras la față, își nota ceva într-un carnet. Doi dintre gropari fumau, al treilea trăgea din lulea, iar cel mai tânăr stătea sprijinit în coada cazmalei și privea cu gândul dus aiurea. Urmăreau cu toții cum este deschisă prima groapă, pentru a ști ce trebuia făcut mai departe. Amănuntele se aflau consemnate la articolele 7 și 8 din anexa nr. 4 a protocolului.

Generalul privi bulgării de pământ care se tot adunau la picioarele muncitorului. Pământul era negru, sfărâmicios și scotea aburi.

Uite, pământ străin, murmură el. La fel ca oricare altul. Aceeași clisă neagră ca peste tot, aceleași pietriș, aceleași rădăcini și aceiași aburi. Și totuși, străin.

În spatele lor se auzea, trecând în mare viteză, câte o mașină. Cimitirul se afla amplasat de-a lungul șoselei, ca toate cimitirele militare. De partea cealaltă a drumului păștea niște vaci și mugetele lor rare spărgeau liniștea din luncă.

Generalul se mai simțea încă impresionat. Mormanul de bulgări creștea văzând cu ochii și, nu

peste mult timp, observă că săpătorul era băgat în pământ până la genunchi. La un moment dat, omul ieși și se așeză pe marginea gropii, în vreme ce tovarășul său scotea cu lopata pământul săpat.

Sus, pe cer, trecu în zbor un stol de rațe sălbatice.

Pe drum apăru un țăran, trăgându-și calul de căpăstru.

— Spor la treabă! zise el, fără să știe, precum se vede, ce făceau ei acolo. Nici unul dintre străinii care stăteau în jurul gropii nu-i răspunse. Țăranul își continuă drumul.

Generalul privi când spre pământul săpat, când spre chipurile groparilor. Oamenii erau tăcuți și serioși.

Oare ce-or gândi? se întrebă el. Ăștia cinci or să scoată la lumină o armată întreagă.

Dar, de pe chipurile lor nu puteai pricepe nimic. Doi dintre ei își aprinseră din nou câte o țigară, al treilea trăgea din lulea, în vreme ce groparul celălalt, cel tânăr, continua să stea sprijinit în coada cazmalei și părea că se gândește la ale lui.

Muncitorul bătrân era acum în groapă până la brâu, iar specialistul îi explica ceva. Discutară o bucată de vreme, după care groparul începu să sape din nou.

— Ce spune? întrebă generalul.

— N-am auzit prea bine, spuse preotul.

Tăceau cu toții de parcă s-ar fi aflat la înmormântare.

— Ce bine că nu plouă! observă preotul.

Generalul privi în sus. Orizontul era înecat în neguri și departe, foarte departe, se zărea ceva neclar, ceva ce ar fi putut fi ori un vârf de munte, ori franjuri de ceață întunecată.

Săpătorul intrase și mai adânc în groapă. Generalul îi privea capul cărunt, care sălta ritmic o dată cu loviturile cazmalei. Din felul cum săpa se vedea imediat că e un muncitor cu experiență. Nu-l puseseră degeaba șef peste ceilalți. Generalul ar fi vrut,

totuși, ca treaba să meargă mai repede. Simțea că moare de nerăbdare să vadă deschise și celelalte morminte. În clipa aceea, el avea să-și scoată listele, iar listele se vor umple de cruciulițe și fiecare cruciuliță însemna un soldat găsit.

Zgomotul fierului lovit se auzea acum înfundat, ca venit din fundul pământului, și, brusc, generalul simți cum trupul îi este străbătut de fiori.

Dar dacă groapa e goală? se întrebă. Sau dacă hărțile nu sunt bune și vor trebui să sape în două locuri, în trei, în zece, pentru a găsi un schelet?

— Și dacă nu vom găsi nimic? îl întrebă pe preot.

— O să săpăm din nou. O să plătim mai mult.

— Nu e vorba de bani. Important e să-i găsim.

— Trebuie să-i găsim, zise preotul. Nu se poate să nu-i găsim.

Generalul îl privi în adâncul ochilor, neliniștit.

— Ai impresia că aici nu a fost niciodată război, spuse, că aici au păscut întotdeauna vacile astea cafenii și cuminți.

— Așa ți se pare întotdeauna după, zise preotul. Au trecut douăzeci de ani de atunci.

— Adevărat, au trecut o mulțime de ani. Tocmai de asta îmi și fac griji.

— De ce să vă faceți griji? se miră preotul. Pământul ăsta e sănătos, păstrează bine tot ce se află în el.

— Adevărat. Nu știu nici eu de ce nu-mi vine să cred că ei sunt pe undeva, pe aici, la doi metri sub pământ, sub tălpile noastre.

— Nu vă vine să credeți, pentru că n-ați mai fost niciodată aici.

— A fost cumplit?

Preotul încuviință din cap.

Acum, muncitorul cel bătrân era băgat aproape tot în groapă. Ceilalți se strânseseră grămadă în jurul lui. Specialistul albanez, aplecat cu totul peste marginea gropii, îi tot spunea ceva groparului, arătându-i cu mâna.

Pământul era amestecat cu pietriș și scotea un sunet înfundat la atingerea metalului. Generalul își

aminti câte ceva din ceea ce-i povestiseră veteranii războiului din Albania[1], care îl vizitaseră acasă înaintea plecării pentru a se interesa de mormintele camarazilor lor.

Baioneta pătrundea greu prin pietriș și, frecându-se cu el, scotea un zgomot sinistru. Săpam cu toată puterea pe care o mai aveam, dar baioneta era neputincioasă în confruntarea cu pământul. Rupea cu greu un bulgăre de clisă, în timp ce eu îmi spuneam: Ah, ce bine era dacă aș fi fost genist, să am lopățică și să sap repede, repede. Pentru că acolo, lângă mine, cu picioarele atârnând într-o groapă cu apă, era întins fără viață prietenul meu cel mai bun. I-am smuls și lui baioneta de la brâu și am început să sap cu amândouă mâinile odată. Vroiam să-i fac o groapă adâncă, pentru că asta fusese dorința lui. Dacă o să mor, îmi spunea mereu, îngroapă-mă adânc, să nu mă găsească câinii, ca atunci, la Tepelena. Îți amintești ce au făcut câinii, la Tepelena? Îmi amintesc, îi răspundeam eu și trăgeam din țigară. Iar acum, că el era mort, scormonind în pământ, vorbeam si eu de unul singur: n-ai grijă, te îngrop adânc, foarte adânc. Când am terminat, am nivelat pământul cum am putut mai bine, iar deasupra nu i-am pus nici un semn, nici măcar o piatră, pentru că lui îi era teamă de semne, credea că așa or să-l găsească și or să-l scoată de acolo. Am plecat apoi prin noapte, în direcția opusă tirurilor de mitraliere și, în vreme ce mă îndepărtam, am privit în urmă în beznă, acolo unde-l lăsasem pe

---

1 La 7 aprilie 1939, trupele italiene au debarcat pe coasta adriatică a Albaniei. Regele Ahmed Zogu, împreună cu întreaga curte, a părăsit în grabă țara. Rezistența antiitaliană a fost sporadică. În 8 aprilie, italienii au intrat în Tirana, transformând Albania în protectorat. Capitularea Italiei, la 8 septembrie 1943, a determinat Germania să trimită trupe de ocupație în Albania. Administrația militară germană a fost retrasă în noiembrie 1944, o dată cu eliberarea completă a țării.

prietenul meu, și mi-am spus: nu-ți fie teamă, că n-o să te găsească nimeni.

— După cum se vede, nu găsim nimic, spuse generalul, încercând să-și ascundă nervozitatea.

— Nu se știe, răspunse preotul. Sunt încă speranțe.

— În război nu se îngropa atât de adânc.

— Poate că a fost îngropat a doua oară, zise preotul. S-a întâmplat adesea să-i îngroape de două, ba chiar și de trei ori.

— Poate. Dar dacă toate mormintele vor fi așa de adânci, n-o să mai terminăm niciodată.

— Când o să fie cazul, o să trebuiască să angajăm temporar și alți muncitori, spuse preotul.

— Probabil. Dar ăștia ce fac? întrebă generalul. N-au găsit încă nimic.

— Groapa e foarte adâncă, observă preotul. Dacă e ceva în ea, acum ar trebui să se vadă.

— Eu cred că am început cu stângul.

— Poate că și pământul s-o fi deplasat puțin, zise preotul. Deși harta nu arată zonă seismică.

Specialistul albanez se aplecă din nou deasupra gropii, iar ceilalți se apropiară și ei.

— L-am găsit, făcu groparul, și vocea lui, venind din adâncul gropii, răsună profund și înfundat.

— L-a găsit, spuse și preotul.

Generalul trase adânc aer în piept. Muncitorii se agitară în jurul gropii. Cel mai tânăr, cel care stătea pe gânduri sprijinit în coada cazmalei, îi ceru o țigară unuia din grup și o aprinse.

Groparul începu să scoată oasele cu lopata. În felul cum arătau, nu era nimic ieșit din comun. Erau amestecate cu pământ sfărâmicios și, printre bulgării negri, păreau niște bucăți de lemn uscat. În aer stăruia mirosul reavăn al pământului proaspăt răscolit.

— Dezinfectantul, ceru specialistul, aduceți dezinfectantul.

Doi dintre muncitori alergară la camion.

Specialistul găsi ceva minuscul printre oase.

— Uite medalionul, spuse și-i arătă generalului penseta de care atârna un obiect extrem de mic. Nu-l atingeți, vă rog.

Generalul se dădu aproape și reuși cu greu să deslușească chipul Sfintei Maria.

— Medalionul soldaților noștri, spuse în șoaptă.

— Știi de ce avem medalionul ăsta? m-a întrebat într-o zi. Ca să ne găsească trupul, dacă vom fi uciși. Apoi a zâmbit forțat. Crezi că o să ne caute, într-adevăr, careva oasele? Poftim, să zicem că or să ni le caute. Cu ce mă încălzește asta, mă rog? Nu există o mai mare fățărnicie decât să cauți morții după luptă. În ceea ce mă privește, nu vreau să mă găsească nimeni. Să mă lase acolo unde oi cădea. Iar medalionul ăsta o să-l arunc într-o bună zi. Și l-a aruncat, într-adevăr, și a rămas fără el.

După dezinfectare, specialistul a măsurat, unul câte unul, câteva oase. Apoi, o bucată de vreme, a notat ceva în carnetul lui, ținând stiloul strâmb între degetele subțiri.

— Înălțimea, unu șaptezeci și trei, spuse.

— Exact, confirmă generalul, consultând lista.

— Împachetați oasele, le zise specialistul muncitorilor.

Generalul îl fixă o vreme pe muncitorul cel bătrân, care se așezase, ostenit, pe o piatră la marginea drumului, scoase punga cu tutun și începuse să-și facă o țigară.

De ce, oare, mă măsoară așa omul ăsta? se întrebă generalul.

Peste câteva minute, cei cinci muncitori începură să sape în cinci locuri diferite.

Capitol fără număr

Generalul își frecă fruntea cu palma.

— Ne-am rătăcit, spuse, am intrat într-o fundătură.

— Să ne uităm încă o dată pe hartă.

— Nu se înțelege nimic. S-au încurcat cifrele cotelor.

— Ce pretenții poți să ai de la niște schițe făcute în graba retragerii?

— Firește.

— Hai să mai încercăm o dată în dreapta. Unde duce drumul ăsta de câmpie?

— Pe terenul fermei vecine.

— Să încercăm și acolo.

— Inutil.

— Ce noroaie!

— Oricum, trebuie încercat și în dreapta.

— Drumul ăsta de câmpie nu ne scoate nicăieri.

— Asta nu e căutare, asta e panică.

— Ce-ai spus?

— Mlaștină blestemată.

— Stăm în loc.

Vorbele lor disperate se stingeau împreună cu ecoul pașilor lor pe câmp.

Capitolul al treilea

Trei săptămâni mai târziu s-au întors la Tirana. Mașina lor de culoarea ierbii a oprit dinaintea hotelului „Dajti", sub brazii înalți. Generalul coborî primul. Avea o figură ostenită și preocupată. Era chiar tras la față. Privirea lui extenuată se fixă o clipă pe capota mașinii. S-o fi șters măcar de noroi, își spuse el nervos. Știa că șoferul nu are nici o vină, dar nu voia să-și bată capul cu explicații acum.

Urcă repede treptele, luă de la recepție scrisorile pe care le primise între timp, comandă o convorbire telefonică acasă și o porni încet spre camera lui.

Preotul făcu la fel.

După vreo oră coborâră amândoi în salon. Făcuseră baie și se schimbaseră.

Generalul ceru rachiu de struguri. Preotul, ciocolată fierbinte. Era sâmbătă. Din barul de la demisol se auzea muzică. Când și când, câte o pereche de tineri trecea prin mijlocul salonului spre bar sau ieșea de acolo. Și pe hol era destulă lume. Cu perdelele lui grele și fotoliile înalte, salonul avea un aer oficial.

— Am terminat în cele din urmă și primul traseu, zise generalul.

Repetară apoi aceleași cuvinte pe care și le spuseseră de zeci de ori în zilele monotone petrecute pe teren. Se întrebau dacă vor termina ceea ce aveau de făcut doar într-un an, cum era prevăzut, vorbeau despre dificultățile neprevăzute și despre cum se stricase vremea.

— În munți o să ne fie mai greu.

— Cred.

— Mâine o să mă uit din nou pe hărți și o să revăd planul pentru al doilea traseu.

— Numai să nu se strice vremea!

— Ce să-i faci? E toamnă.

Preotul își bea liniștit ciocolata, ținând ceașca delicat, cu două degete.

E un bărbat frumos, își spuse generalul, privind pe furiș profilul imobil al celuilalt. Apoi, deodată, se întrebă: ce-o fi fost între el și văduva colonelului? Între ei trebuie să se fi întâmplat ceva. Ea era frumoasă, mai ales pe plajă. Când îi pomenise numele preotului, femeia se înroșise și-și plecase ochii. Ce-o fi fost între ei? se întrebă din nou generalul, nedezlipindu-și privirea de pe profilul preotului.

— Colonelul Z. pare imposibil de găsit, făcu el cu aparentă indiferență.

— O să-l găsim, probabil, spuse preotul coborându-și privirea. Cred că o să-l găsim.

— E greu de fiecare dată atunci când nu se cunosc împrejurările dispariției.

— E greu, aprobă preotul pe un ton neutru, dar noi suntem încă la început. Mai avem încă destul timp.

Ce să fi fost, oare, între ei? se întrebă din nou generalul. Era curios să afle cam cât de departe poate ajunge un părinte preacucernic cu o femeie.

— Trebuie neapărat să găsim osemintele colonelului, spuse generalul. Este singurul ofițer superior ale cărui oseminte nu au fost aduse în țară. Când mă gândesc cât de mult s-a agitat familia, mai ales nevastă-sa...

— Da, făcu preotul. Nevastă-sa e foarte îngrijorată.

— Ați văzut ce monument frumos de marmură i-au pregătit?

— Da, răspunse preotul. Mi l-au arătat înainte de plecare.

— Un mormânt într-adevăr măreț, cu placă și trandafiri albi și roșii, continuă generalul. Doar că e gol.

Rămaseră o bună bucată de vreme tăcuți. Generalul bea rachiu și privea curios la tot ce se întâmpla

în jurul lor. Brusc, se simți singur de tot. Singur cu mormintele soldaților. Nu voia cu nici un chip să le spună „mormintele fraților". Cu nici un chip. Destul că se învârtise trei săptămâni printre ele. Trei săptămâni la rând, zi și noapte, oră de oră, minut de minut, doar printre ele. Acum dorea să nu mai știe nimic. Așteptase ca pe Cristos această zi liberă. Era sâmbătă. Voia să se odihnească. Se simțea viu. Era dreptul lui natural.

De la barul de jos se auzea muzică în surdină. Acolo, jos, oamenii beau, dansau.

—Trebuie să mă destind, spuse el încet, ascunzând în spatele cuvântului „destind" faptul că voia, de fapt, să se distreze.

Preotul ridică ochii. Nu.

Adevărat. El era un general străin. Având, în plus, o misiune guvernamentală. O misiune destul de delicată. Și, în fine, de jur împrejurul lor se afla același popor cu care soldații lor se confruntaseră pe viață și pe moarte.

Generalul privi în scrumiera plină cu chiștoace de țigară. Pricepu că în săptămânile și lunile viitoare ale acestei lungi călătorii, pe care abia o începuse, nu avea să mai repete ultimele cuvinte. Scurta lui revoltă a fost imediat înăbușită. De azi înainte, el va rămâne mereu lângă ei. Mereu.

Da, era foarte obosit. Drumurile acelea grele, mormintele băltind de apă, mai multe la un loc, aici, doar câte unul, dincolo, noroaiele până la genunchi, buncărele pe jumătate distruse (chiar și din ele, ca și din oameni, nu mai rămăsese decât scheletul). Apoi, încurcăturile cu mormintele altor armate, procesele-verbale, birocrația și acel du-te-vino la autoritățile locale. Totul era ca un ghem încurcat rău de tot. Cel mai greu era să deosebești mormintele tale de cele ale altora. Martorii se contraziceau unul pe altul; bătrânii amestecau evenimentele și luptele. Nimic nu era cert. Singur pământul știa adevărul.

Generalul dădu paharul peste cap.

— Baraca aia, pe câmp, murmură ca pentru sine. Cu gestionarul ăla încruntat...

Înainte de a intra în Tirana, predaseră sacii undeva, la periferie, într-o baracă ridicată special pentru asta, în virtutea protocolului guvernamental.

— Baraca, magazionerul... Și câinele de la ușă...

Preotul tăcu.

În timpul negocierilor cu oficialii albanezi, unul dintre punctele dificile a fost cel referitor la interdicția de a transporta osemintele prin localități. Nu pricepuseră în ruptul capului motivul opoziției îndârjite a localnicilor, până ce, în final, au fost nevoiți să lase chestiunea aceasta în aer. Așa că, ori de câte ori, la intrarea în vreun oraș, trebuiau să iasă de pe șoseaua principală pentru a căuta prin hătișuri depozitul zonal, generalul tuna și fulgera.

Acum, amintindu-și de ultima oprire, pufni nervos.

Ca și până atunci, în salonul hotelului era liniște. Doar într-un colț, ceva mai departe, câțiva tineri povesteau ceva și râdeau din când în când. De aici li se vedeau numai spinările. Mai încolo, stăteau un băiat și o fată, probabil proaspăt logodiți. Cei doi mai mult se priveau decât discutau. Băiatul avea capul oval, fruntea lată și piezișă, iar bărbia destul de pronunțată. Tipul alpin, își zise generalul.

În spatele tejghelei, ședea barmanul. Capul lui rotund părea înțepenit între cele două boluri cu portocale.

Intră un bărbat scund, cu o geantă în mână, care se așeză la masa de lângă radio.

— Ca de obicei, îi spuse el chelnerului.

În vreme ce barmanul îi pregătea cafeaua, omul scoase din geantă un caiet gros și începu să scrie ceva în el. Avea obrajii înguști, iar pomeții aproape că nici nu i se vedeau. Când trăgea din țigară, pe față i se adânceau două gropițe, care-i desenau clar conturul maxilarelor.

— Așadar, așa sunt albanezii! exclamă generalul, ca și când ar fi continuat o discuție lăsată la jumătate. Oameni obișnuiți. Nici nu ți-ar trece prin cap că în luptă se comportă ca niște câini turbați.

— Oho, cum se mai schimbă când au arma în mână.

— Și când te gândești că sunt atât de puțini!

— Nu-s chiar atât de puțini, făcu preotul.

În salon intră cineva cu fruntea teșită.

— Ce misiune mai e și asta pe care o avem noi de îndeplinit? făcu generalul. Peste tot, unde văd figuri de oameni, pe stradă sau la cafenea, mă întreb imediat cam cum le-o arăta craniul.

— Scuzați-mă, dar beți nițeluș cam mult, spuse preotul pe un ton blând și-l fixă cu ochii lui de un albastru cețos. În clipa aceea, generalul avu impresia că globii celuilalt au aceeași culoare ca ecranul televizorului din colțul salonului. Ca un ecran care nu se luminează niciodată, își zise. Sau, mai bine spus, ca un ecran care dă mereu același program confuz.

Își privi o clipă paharul transparent, pe care îl învârtea între degete.

— Dar, după dumneavoastră, ce ar trebui să fac? întrebă pe un ton iritat. Ce mă sfătuiți să fac? Nu cumva ar trebui să iau aparatul foto și să mă pozez, ca să am ce-i arăta nevesti-mi când o să mă întorc acasă? Sau să țin un jurnal zilnic în care să scriu tot felul de curiozități? Ei? Ce spuneți?

— N-am zis nimic din toate acestea. Am spus doar că beți cam mult.

— Eu, în schimb, mă mir că dumneavoastră nu beți nimic. Mă mir chiar foarte tare.

— Eu n-am băut niciodată alcool, zise preotul.

— Și totuși, mă mir că n-ați început să beți acum. Să beți în fiecare noapte, ca mine, să uitați cele văzute ziua.

— De ce trebuie să uit ce am văzut ziua? se miră preotul.

— Pentru că avem o datorie sfântă de îndeplinit, și bătu cu degetul în geantă. Nu vă pare rău pentru nefericiții ăștia?

— Nu mă insultați, făcu preotul. Sunt la fel de patriot ca și dumneavoastră.

Generalul zâmbi.

— Știți ceva? zise. În ultimele trei zile am observat că discuțiile noastre seamănă cu replicile plicticoase din teatrul modern.

Zâmbi și preotul.

— N-avem ce face. Într-un fel sau altul, discuțiile dintre oameni au ceva comun cu dramele sau comediile.

— Vă place teatrul contemporan?

— Oarecum.

Generalul îl privi o clipă în ochi.

— Sărmanii soldați, sări deodată, ca trezit din somn. Mă doare sufletul pentru ei. Am o senzație ciudată, de parcă aș crește copiii altuia. Uneori, copiii aceștia sunt iubiți mai mult decât ceilalți. Ce aș putea să fac pentru ei?

— Și mie mi-e milă de ei, zise preotul. Mi se rupe inima.

— Suntem neputincioși, cu listele și hârțoagele noastre. Scotocim ca niște bezmetici prin mormintele lor. Îi pigulim unul câte unul. Cum de am ajuns în halul ăsta?

— Mâna destinului.

Generalul dădu din cap.

Iarăși ca-ntr-o dramă, își zise.

Preotul ăsta e rece de parcă ar fi de fier. Totuși, mi-ar plăcea să știu cât de rece a fost și cu frumoasa nevastă a colonelului Z., își spuse generalul, fără a-l slăbi pe celălalt din ochi. Încercă să și-l imagineze trăgând de straiele acelea negre, prăbușit între genunchii ei. Chiar așa, i-o fi plăcut de preot sau... Dacă între ei o fi fost într-adevăr ceva... Totuși, la urma urmei, ce treabă avea el, generalul, cu toate astea?

Trase cu urechea la radioul din salon. Limba albaneză îi păru o limbă aspră. Îi auzise de multe ori vorbind pe țăranii albanezi adunați în jurul gropilor ca să-i ajute. Chiar și morții lui au auzit, cu siguranță, limba aceasta de rău augur. Acum, precum se pare, se transmiteau știrile, lucru ușor de

înțeles, pentru că crainica pronunța cuvinte cunoscute. Tel Aviv, Bonn, Laos.

În lume există tot felul de orașe. Își aminti din nou că prin Albania mai trecuseră și alte armate. Scânduri, fiare ruginite, cruci, semne, nume scrise strâmb. Nici nu se mai știa unde fuseseră îngropați majoritatea soldaților lor. Ba chiar, mulți dintre ei nici nu aveau mormânt. Zăceau prin gropi comune, aruncați direct în noroi. Erau și dintre aceia care nu aveau nici măcar morminte, ci se aflau numai pe listele lui.

O dată, dăduseră peste scheletul unui soldat în muzeul de istorie dintr-un orășel din sud. Muzeu construit de câțiva localnici. În cetatea medievală a orașului, într-o firidă tainică, aceștia găsiseră, printre altele, scheletul unui om. Câteva săptămâni la rând, la cafeneaua din oraș, câțiva arheologi de ocazie făcuseră felurite presupuneri în jurul scheletului. Mai mult, doi dintre ei chiar compuneau un articol destul de curajos, cu gândul să-l publice în vreo revistă, când în orașul lor își făcu apariția grupul condus de generalul străin. Specialistul albanez trecuse întâmplător pe la muzeu și recunoscuse imediat scheletul după medalion. (În articolul celor doi localnici, referitor la medalion, existau câteva ipoteze: era fie un obiect de podoabă ilir, fie o monedă din epoca romană). Vizita specialistului la muzeu pusese capăt tuturor speculațiilor. Un singur lucru era mai greu de explicat: cum de ajunsese soldatul acela să pătrundă în labirintul cetății și, mai ales, de ce?

Îl întrebă pe preot, dar nici acesta nu-și mai amintea mare lucru.

— Ai dreptate, zise generalul. S-au creat nenumărate legende și multe dintre ele seamănă ciudat unele cu altele. Așa cum seamănă și numele. Listele sunt într-adevăr foarte lungi și uneori mi se pare că totul mi se învălmășește în cap.

— A fost un soldat ca oricare altul, spuse preotul.

— Ce nevoie e de numele și de prenumele astea? făcu generalul. Și, la urma urmelor, ce nume poate să aibă o grămadă de oase?

Preotul dădu din cap de parcă ar fi vrut să spună: N-ai ce face, asta e.

— Ei ar fi trebuit să aibă același nume, după cum și medalioanele de la gâtul lor erau identice, urmă generalul.

Preotul nu răspunse. De la bar se auzea muzică. Generalul trăgea întruna din țigară.

— Ne-au ucis mulți soldați, zise ca prin vis.

— E adevărat.

— Dar și noi i-am ucis pe ei.

Preotul tăcu.

— Și noi i-am ucis pe ei, repetă generalul. Peste tot sunt morminte de-ale lor. Ar fi fost rușinos și trist să nu găsim decât morminte de-ale noastre.

Preotul dădu din cap, cu un gest care ar fi putut însemna și da și nu.

— Slabă consolare, făcu generalul.

Celălalt clătină din nou din cap, de parcă ar fi spus: N-ai ce face.

— Nu înțeleg, insistă generalul, este sau nu este chestia asta o consolare pentru noi?

Preotul ridică brațele.

— Eu sunt cleric, zise, eu nu aprob războiul.

— O, exclamă generalul.

Cei doi logodnici din colț se ridicară și ieșiră din salon.

— Ne-am căsăpit groaznic unii cu alții, urmă generalul. Numai că ăștia așteaptă ca pe o mană cerească orice prilej de încăierare.

— Explicabil, zise preotul. La ei nu e vorba de ceva conștient. Face parte din psihicul lor.

— Nu pricep, spuse generalul.

— E simplu, continuă preotul. În luptă, unii sunt motivați, mai mult sau mai puțin, de un ideal, în vreme ce alții sunt conduși de impulsuri primitive.

— Da, vă ascult, făcu generalul, având impresia că celălalt nu e sigur dacă să mai continue sau nu.

— Albanezii sunt un popor aspru și înapoiat. Copiilor lor li se dă pușca pe mână încă din leagăn, așa că arma face parte din existența lor zilnică.

— Se vede, zise generalul, chiar și umbrela o țin ca pe o pușcă.

— Făcând parte, încă din copilărie, din viața lui, urmă preotul, ca un obiect esențial, pușca influențează direct crearea psihologiei albanezului.

— Ia te uită!

— Iar lucrul acela la care omul ține cu tot sufletul, desigur, ca urmare firească, trebuie și folosit. Și la ce poate fi folosită cel mai bine o armă?

— Se știe la ce, la omorât oameni, făcu generalul.

— Așa e. Albanezii au în sânge pornirea de a ucide sau de a fi uciși. Când n-au avut cu cine să lupte, ei s-au ucis unul pe altul. Ați auzit ceva despre vendeta lor?

— Da.

— Ei sunt împinși în luptă de o chemare străveche. Lupta este o necesitate dictată de natura lor. Pe vreme de pace, ei se moleșesc și cad în amorțeală, ca șarpele, iarna. Doar la război se dezvăluie cu adevărat.

Generalul clătină din cap.

— Războiul este starea naturală a acestei țări. De asta sunt ei atât de sălbatici, de periculoși și distrug mai mult decât trebuie în luptă.

— Care va să zică, acest popor, mânat de dorința lui de nimicire sau de autonimicire, este destinat să piară, zise generalul.

— Firește.

Generalul bău. Acum pronunța cuvintele ca prin vis.

— Îi urâți pe albanezi? întrebă el pe neașteptate.

Preotul zâmbi acru.

— Nu. De ce?

Generalul își apropie buzele de urechea lui. Preotul făcu un gest de nervozitate când simți mirosul de alcool al celuilalt.

— Cum de ce? făcu generalul în șoaptă, de parcă i-ar fi spus un mare secret. Îi urâm amândoi, dar nu putem s-o spunem, pentru că așa e treaba...

Capitolul al patrulea

Își spuseră noapte bună unul altuia, după care generalul încuie ușa la cameră și se trânti pe pat. Deși era târziu, somnul îl ocolea. Văzu geanta pe masă. Întinse mâna, o luă și o deschise. Scoase listele cu numele soldaților și începu să le răsfoiască. Erau multe pagini, prinse câte patru, cinci sau chiar zece laolaltă. Răsfoindu-le, citi poate pentru a suta oară cuvintele scrise cu litere mari în capul fiecărei liste: „Regimentul Gloria", „Divizia a Doua", „Divizia de Fier", „Batalionul Alpin", „Regimentul 4 de Gardă", „Batalionul 3 Alpin", „Divizia Victoria", „Divizia 7 Infanterie", „Batalionul Albastru" (de represalii)... Generalul se opri o clipă la acesta din urmă. În capul listei se afla colonelul Z. Apoi, numele soldaților, înșirate alfabetic, pe companii și plutoane. „Batalionul Albastru", un nume frumos, își zise.

Întocmirea listelor începuse din primăvară. În birourile uriașe ale ministerului, sub ferestrele mari, câteva dactilografe tinere, coafate și îmbrăcate după ultima modă, loviseră cu degetele lor fine tastatura mașinilor de scris. Tac-tac-tac, tac-tac-tac. Ca niște salve de mitralieră, șuierând pe sub pleoapele lor proaspăt fardate, parcă lipsite de viață.

Generalul lăsă deoparte listele de bază și le luă pe celelalte, pline cu însemnări și cu tot felul de cruciulițe pe margine. Erau listele cu situația la zi a săpăturilor. Aici, soldații nu erau organizați pe unități militare, ci după locurile unde fuseseră uciși și fișele dentare. Cei ale căror oseminte fuseseră găsite, erau însemnați cu o cruciuliță. Cruciulițele erau însă destul de rare.

Își aminti că ar fi trebuit să transcrie însemnările pe listele principale. Dar se făcuse deja târziu.

Neștiind ce să facă, începu din nou să citească. Pe listele uzuale, fiecare zonă avea câte o descriere în paranteză și toate numele acelea de văi, de culmi, de coaste, de râuri și de orașe aveau pentru el o rezonanță neobișnuită și teribilă. Râpa Surdului. Pârâul Miresei. Cinci Puțuri. Biserica Psalmului. Mormântul Mamei lui Shero. Grota Bufniței. Costișa lui Nase Ghica. Jgheabul Cucului. Își aminti brusc că soldații lui sunt risipiți prin toate locurile acestea, care mai mulți, care mai puțini. Și că el venise pentru a-i lua înapoi.

Luă din nou „Lista dispăruților", în capul căreia se afla din nou colonelul Z. Colonelul Z., unu optzeci și doi, un premolar de aur pe partea dreaptă, citi generalul, după care parcurse întreaga listă. Unu șaptezeci și patru, lipsă doi molari; unu șaizeci și cinci, lipsă măselele de sus; unu nouăzeci, punte metalică la premolari; unu șaptezeci și unu, dantura completă; doi și zece. E, cu siguranță, cel mai înalt de pe lista asta, își spuse generalul. Cât o avea oare cel mai înalt din toate listele? Cel mai scund, se știa: trebuia să aibă, după regulament, unu cincizeci și unu. Cei mai înalți erau, de regulă, cei din Regimentul 4 de Gardă, iar cei mai mărunți, alpinii. Dar, ia te uită cu ce se ocupa el acum!

Stinse lumina și se culcă. Măcar să nu fi băut cafeaua aia afurisită la sfârșit, își zise.

Privea peretele străbătut când și când de luminile mașinilor care treceau pe bulevard. Din cauza jaluzelelor, benzile de lumină alternau cu cele de întuneric și generalul își imagină că se află dinaintea unui aparat cu raze roentgen, în spatele căruia oamenii veneau, își făceau radiografie și plecau, lăsând locul altora.

Listele sunt acolo, pe masă, deschise, îi trecu prin cap cu groază. Ce bine ar fi fost s-o fi avut și pe nevastă-sa cu el. Ar fi stat amândoi întinși în întuneric, ar fi vorbit în șoaptă, iar el i-ar fi povestit câte-n lună și în stele. Doar că ei i-ar fi fost frică să vină aici, așa cum i-a fost în ultimele zile dinaintea plecării lui în Albania.

Fuseseră câteva zile diferite de toate celelalte, cu un aer inedit și ciudat, pe care-l simțea pătrunzându-i pentru prima oară în viață. Vara era pe ducă, iar ei se întorseseră de curând de la mare. Într-una din zilele acelea, primi vizita unui necunoscut. Generalul lucra în biroul lui, când femeia din casă îi spuse că cineva îl așteaptă în salon.

Necunoscutul stătea în picioare lângă fereastră. Afară se înserа. Umbre misterioase se învârteau ca năuce pe cer. Când ușa scârțâi, omul se întoarse și spuse încet „bună seara".

— Scuzați-mă că vă deranjez, vorbi el cu o voce răgușită și adâncă. Am aflat că în curând veți pleca în Albania pentru a repatria osemintele soldaților noștri.

— Întocmai, spuse generalul, peste două săptămâni.

— Am o rugăminte la dumneavoastră, urmă necunoscutul și scoase din buzunarul hainei o hartă mototolită a Albaniei. Am fost soldat și am luptat acolo doi ani încheiați.

— În ce regiment? întrebă generalul.

— Divizia de Fier, batalionul 5, compania de mitraliere.

— Și? insistă generalul.

Necunoscutul se aplecă peste harta veche și arătă ceva cu degetul.

— Uite, aici, în cursul unei mari operațiuni de iarnă, batalionul nostru a fost nimicit și noi, cei care am reușit să scăpăm, ne-am risipit în noapte încotro am văzut cu ochii. Eu am fugit împreună cu un camarad rănit și, în zori, în vreme ce-l târam spre un cătun părăsit, el a murit. L-am îngropat cum am putut, în spatele bisericuței din sat, după care am plecat în grabă. Așa s-a întâmplat. Nimeni nu știe unde-i e mormântul. De asta am venit la dumneavoastră, ca, atunci când o să ajungeți prin părțile acelea, să încercați să-l dezgropați și pe el împreună cu ceilalți.

— Numele lui se află, cu siguranță, pe lista dispăruților, zise generalul. Listele sunt foarte exacte,

dar dumneavoastră, oricum, ați făcut bine venind aici, pentru că sunt puține șanse să-i găsim pe „dispăruți" și asta numai dacă avem noroc.

— Am făcut și o schiță simplă, cum m-am priceput, spuse necunoscutul și scoase o bucată de hârtie pe care era desenat ceva ce semăna cu o biserică, de unde plecau două săgeți sub care scria cu roșu „mormânt". Acolo, aproape, e o fântână și, ceva mai departe, pe dreapta, doi chiparoși, uite, aici, spuse și făcu un alt semn lângă biserică.

— Bine, zise generalul. Mulțumesc!

— Eu trebuie să vă mulțumesc, făcu celălalt. A fost prietenul meu cel mai bun. Apoi, vru parcă să mai spună ceva, poate vreun amănunt, vreo întâmplare oarecare, dar înfățișarea severă și oficială a generalului îl făcu să-și lase fraza neterminată.

După aceea, necunoscutul plecase, fără ca generalul să poată afla cine este și cu ce se ocupă. Acesta nu a fost însă decât începutul. În fiecare după amiază, întorcându-se acasă, găsea în salon câteva persoane care-l așteptau. Erau tot felul de oameni: soții, părinți în vârstă, veterani, stând toți timizi și cu aceeași expresie pe chip. Apoi, au început să vină oameni din alte orașe și provincii, iar aceștia din urmă erau încă și mai timorați. În plus, explicațiile lor erau extrem de neclare, și asta pentru că tot ceea ce știau despre oamenii lor uciși în Albania era aproximativ și vag.

Generalul nota totul, repetând la nesfârșit:

— Nu vă fie teamă, listele întocmite de Ministerul de Război sunt exacte. Îmi notez, totuși, amănuntele pe care mi le spuneți, pentru că s-ar putea să ne ajute.

Iar ei plecau, mulțumind, și a doua zi veneau alții, cu hainele ude de ploaie, călcând sfioși pe covorul gros, pe care lăsau, totuși, urme. Erau dintre aceia cărora le era teamă că rudele lor nu figurează pe liste, dar și dintre cei care aduceau telegramele primite de la comandamentul militar, în care era scrisă data și locul unde soldatul „a căzut

pentru patrie". În fine, mai erau și dintre aceia care nu puteau fi convinși că ai lor aveau să fie găsiți cu ajutorul listelor de la minister și plecau bodogănind.

Aveau cu toții de povestit câte ceva și generalul era obligat să-i asculte unul câte unul, începând cu femeile, care erau deja căsătorite cu alți bărbați și întrebau cu discreție despre primii lor soți, și terminând cu tinerii eleganți, care nu-și cunoscuseră niciodată tații plecați pe front.

În ultima săptămână, numărul vizitatorilor a crescut. Acum, când se întorcea de la minister, generalul își găsea salonul plin-ochi. Semăna cu holul unei clinici, unde pacienții stau la rând, doar că era mai multă liniște. Oamenii stăteau tăcuți, privind cu orele desenele de pe covor.

Unii dintre ei, săteni veniți de departe, aveau la picioare câte un rucsac; iar la poartă, primul lucru care-i atrăgea atenția generalului când se întorcea cu mașina de la serviciu erau bicicletele sprijinite de grilajul de fier și, din când în când, câte o mașină, parcată vizavi. Apoi, el intra în salon, unde simțea imediat mirosul de haine ude, amestecat cu parfumul vreunei doamne elegante, și toți cei de acolo se ridicau în picioare cu respect, tăcuți ca și până atunci, fără să spună nimic la început, pentru că nimeni nu știa ce se spune în asemenea ocazii.

Apoi, după ce mânca, mergea în salon și oamenii îi vorbeau pe rând. Povestirile lor semănau teribil unele cu altele. Iar ceea ce li se întâmplase oamenilor lor, în Albania, era și asta atât de asemănător, încât el avea impresia că retrăiește, în vis, ziua de ieri. Femeile, care-și căutau soții sau fiii, nu-și puteau reprima plânsul. Cu fiecare zi în plus, generalul își ținea tot mai greu nervii în frâu.

— Nu mai plângeți, răcni el într-o zi la o femeie, aici nu e biserică! Destul! Fiul dumneavoastră a căzut pe câmpul de luptă, acolo unde l-a trimis patria!

Într-o altă zi, un bărbat înalt îi strigase imediat ce intrase pe ușă:

— Misiunea dumneavoastră este o mare ipocrizie!

Generalul se înverzi la față.

— Așa vorbesc numai vânduții. Marș afară!

Pe la mijlocul săptămânii, printre cei care-l așteptau, zări o femeie în vârstă, venită împreună cu o fetiță. Bătrâna părea copleșită de durere.

— Fiul meu este acolo, spuse cu voce slabă, singurul meu fiu, după care scoase un ștergar și-l despături cu mâini tremurătoare. Luă din el o telegramă îngălbenită de vreme și i-o întinse generalului. Acesta citi fraza cunoscută prin care erau anunțate morțile și privirea îi rămase fixată pe ultima parte a textului: „a căzut pentru patrie la Stalingrad".

— Doamnă, începu să-i explice cu blândețe, eu voi pleca în Albania, nu în Rusia.

Bătrâna îl privi o clipă cu ochii ei stinși, fără să înțeleagă, probabil, nimic.

— Vreau să te rog ceva, zise. Să afli cum a fost ucis, cine i-a stat la cap când și-a dat sufletul, cine i-a dat o gură de apă și care i-au fost ultimele cuvinte.

Generalul se chinui să-i explice încă o dată, dar femeia nu pricepea nimic și repeta mereu primele fraze. Ceilalți se priveau unul pe altul în liniște.

— Mergi, acum, mamă, o luă cu binișorul, în cele din urmă, un bărbat. Domnul general o să facă tot ce i-ai cerut.

Bătrâna mulțumi și plecă, sprijinindu-se în baston și de fetița cu care venise.

În ziua următoare, după ce plecară toți, generalul rămase față în față cu un bărbat care părea extrem de mânios.

— Eu am fost general, spuse el încruntându-se, și am luptat în Albania.

Se priviră unul pe altul fără să-și ascundă antipatia. Unul, pentru că avea dinainte un fost general învins, celălalt, pentru că avea de-a face cu un ofițer care nu cunoscuse războiul.

— Ce doriți? îl întrebă, rece, generalul.

— Nimic, de fapt, zise celălalt. Nu aștept mare lucru de la dumneavoastră. Ca să fiu sincer, nici nu

am încredere. Pentru că, la urma urmei, toate astea mi se par o mascaradă. Totuși, câtă vreme v-ați angajat în așa ceva, duceți-vă treaba până la capăt, lua-o-ar dracu'!

— N-ați putea vorbi ceva mai clar? îl întrebă generalul.

— Nu am altceva să vă spun. Vreau doar să vă atenționez să aveți mare grijă. Și să fiți mândru. Să nu vă plecați capul în fața lor. Pentru că ei or să vă provoace, poate or să vă ia și peste picior. Dumneavoastră trebuie să știți să le răspundeți. Trebuie să fiți vigilent. Ei vor încerca să jignească memoria soldaților noștri. Eu îi cunosc. Se purtau batjocoritor. Ne ironizau. Asta, atunci. Imaginați-vă, acum.

— Nu le voi permite cu nici un preț să se poarte așa, spuse generalul.

Celălalt îl privi cu părere de rău, ca și când ar fi vrut să-i spună „bietul de tine", după care plecă fără să salute.

În ultimele trei zile, salonul fusese plin de oameni. Generalul se simțea teribil de obosit și ar fi vrut să plece cât mai curând. Chiar și nevastă-sa își ținea cu greu nervii în frâu.

— Dar dacă ai renunța la misiunea asta? îl întrebă ea într-o noapte, stând întinsă alături de el. Am impresia că ne-a intrat moartea în casă.

El o liniști cum putu, dar în noaptea aceea dormi mai prost ca niciodată. Avea senzația că a doua zi va pleca direct pe front.

Ultimul vizitator venise chiar în dimineața de dinaintea plecării. Trebuia să ajungă devreme la aeroport și, mergând în curte pentru a deschide ușa garajului, zări doi inși care dormeau ghemuiți la poartă, acoperiți cu pături. Era un bătrân, cu nepotu-său, veniți din cel mai îndepărtat colț al țării. Călătoriseră multe zile până să ajungă aici și, coborând din tren pe la miezul nopții, nu îndrăzniseră să bată la poartă la ora aceea, așa că se culcaseră direct pe trotuar în așteptarea dimineții.

Generalul repetase pentru ultima oară cuvintele „Listele sunt exacte, nu vă faceți griji, îl vom găsi",

iar săteanul cel bătrân îi mulțumise, dând din cap, în vreme ce pătura era încă pe jos, în fața casei, pentru că cei doi se sculaseră speriați din somn, la auzul scârțâitului porții.

Asta a fost tot și așa au luat sfârșit cele două săptămâni dinaintea plecării lui în Albania.

Capitolul al cincilea

Erau din nou pe drum. Cădea o ploaie măruntă. De câteva săptămâni străbăteau o zonă aspră, cu puține așezări. Înainte mergea automobilul, urmat de camionul cu uneltele și muncitorii comunali. Întâlneau uneori țărani îmbrăcați în haine negre, de șiac. Oamenii mergeau care încotro, pe jos, pe cai sau în caroseria unor camioane. Generalul privea cu atenție relieful locului. Încerca să înțeleagă ce tactică adoptase inamicul în luptele purtate în zona aceea și, în general, cum luptaseră localnicii.

Într-o baracă, amplasată în centrul unei localități, se vindeau ziare. La ghișeu era multă lume. Unii își citeau ziarul în picioare, alții îl răsfoiau doar, plecând la treburile lor.

— Albanezii citesc presă, observă generalul.

Preotul se mișcă în colțul lui.

— Asta se întâmplă pentru că lor le place politica. După ce au rupt relațiile cu Uniunea Sovietică, au rămas complet singuri în Europa.

— Ca întotdeauna.

— Acum, ei sunt în blocadă.

— O țară atât de mică și de săracă, în blocadă... Ciudat!

— Le va fi greu să-i facă față.

— Ce popor! făcu generalul. Dar, se pare că asemenea popoare, care nu pot fi supuse cu forța, nu rezistă în fața frumuseții.

Preotul râse.

— De ce râdeți?

Preotul râse din nou fără să răspundă.

Generalul privi peisajul monoton, învăluit în neguri. Plaiuri desfrunzite, bolovăniș și grohotiș cenușiu.

Simți cum îl cuprinde o tristețe nesfârșită. De două săptămâni nu vedea nimic altceva decât aceste coaste pietroase de munte. I se părea că, sub goliciunea lor sălbatică, ascundeau un secret chinuitor.

— Zona asta e tragică, spuse. La fel ca și straiele oamenilor. Sumanele astea negre, fustele femeilor. Ia priviți!

— Le văd.

— Nu sunt tragice?

— Să le auziți cântecele! Bocete, nu alta! Asta are legătură cu destinul tragic al țării. De când se știu, ei n-au avut altă soartă.

Mașina cobora pe un drum de munte. Era ger. Din când în când, camionul se opintea din greu pe drumul în pantă. Pe o coastă de munte se construia ceva. Datorită goliciunii locului și ceței, șantierul părea uriaș.

— Uzină pentru prelucrarea cuprului, zise preotul.

Ici, colo, pe la răscruci, începură să apară din nou buncărele. Fantele de ochire se deschideau direct spre șosea. Ori de câte ori intrau în curbă, mașinile se aflau în vizorul lor. Generalul privea cu atenție ambrazurile acelea din care acum nu curgeau decât șiroaie de apă, pic-pic.

Am trecut, își zicea ușurat, când mașina depășea curba, dar la curba următoare le ieșea din nou în față un buncăr, parcă apărut din pământ, și mașina intra din nou în raza lui de ochire. Generalul privea apa de ploaie care se scurgea pe beton și, din când în când, ațipind, avea impresia că buncărul se sfărâmă în mii de bucăți și, în clipa aceea, el deschidea brusc ochii. Cazematele erau însă la fel de întregi și de singuratice ca și până atunci. Dacă le-ai fi privit cu atenție, de la distanță semănau cu niște sculpturi egiptene, cu o expresie când arogantă, când enigmatică, în funcție de poziția ambrazurii. Când deschizătura era verticală, buncărul părea amenințător și rău, ca un spirit malefic. Când ambrazura era orizontală, atunci cazemata avea o expresie de om înfumurat.

Către prânz, ajunseră la câmpie, într-un sat la marginea șoselei. Ploaia stătuse. Ca de obicei, în jurul mașinii se strânseră o droaie de copii. Se strigau de departe unul pe altul și alergau apoi de peste tot în direcția automobilului. Camionul municipalității opri ceva mai departe, iar muncitorii săriră unul după altul la pământ și începură să-și dezmorțească încheieturile.

Sătenii se opreau din drum și-i cercetau pe străini. După cât se părea, știau de ce veniseră. Se vedea clar pe fețele lor. Mai ales pe chipurile femeilor. Generalul cunoștea bine acum expresia aceea rece de pe chipul localnicilor. Le amintim de anii ocupației, își spuse. Și, cu cât au fost mai aprige luptele dintr-o zonă, cu atât mai dușmănoase erau privirile oamenilor.

Lângă sat, pe un câmp necultivat, se găseau o mulțime de morminte. Fuseseră împrejmuite cu un zid de piatră, acum pe alocuri dărâmat. Generalul se înfășură mai strâns în palton. La o oarecare distanță, preotul părea o cruce uriașă. Se vede clar cum au fost înconjurați, observă generalul pentru sine. Cu siguranță că au încercat să treacă podul peste râu și acolo au fost măcelăriți toți. Ce ofițer idiot i-o fi băgat aici?

Specialistul albanez completă formularele obișnuite. Ceva mai încolo erau alte câteva morminte. Acestea se aflau chiar în vecinătatea satului și aveau la cap câte o stea roșie. Generalul recunoscu imediat „cimitirul eroilor", cum numeau localnicii mormintele partizanilor. Printre albanezi, aici se aflau îngropați și șapte soldați de-ai lui. Pe plăcile cu stea roșie scria, cu destule greșeli ortografice, numele lor, naționalitatea și data morții, aceeași pentru toți. Iar pe o altă placă de piatră, alături, era scris: „Acești soldați străini au căzut eroic împreună cu partizanii albanezi în luptă cu Batalionul Albastru, la 17 martie 1943".

— Iar Batalionul Albastru, observă generalul, pășind printre morminte. Este a doua oară când

călcăm pe urmele colonelului Z. În satul ăsta, după listele noastre, trebuie să fie doi soldați din acest batalion.

— Trebuie să întrebăm de colonel, zise preotul.

Între timp, pe o latură a cimitirului se adunaseră tăcuți câțiva săteni. Apoi veniră și câteva femei îmbrăcate în costumele caracteristice zonei. Ca și în alte locuri, oamenii îi priveau și aici cruciș. Copiii își spuneau unul altuia ceva la ureche, clătinând din capetele lor blonde. Urmăreau cu toții în liniște mișcările grupului care intrase în cimitir.

Apăru și o femeie bătrână, cu o boccea în spate.

— Or să-i ia? întrebă ea cu glas stins.

— Or să-i ia, șoptiră mai mulți.

Bătrâna rămase acolo, fără să-și dea bocceaua jos din spate, privind împreună cu ceilalți. Apoi făcu câțiva pași înainte și i se adresă unuia dintre muncitorii comunali.

— Spune-i ăluia să nu-i amestece pe ăștia cu ceilalți, fiule, zise. Că i-am plâns după obicei, ca și pe ai noștri.

Generalul și preotul priviră spre femeie, dar ea se întorsese și plecase; bocceaua s-a mai zărit câteva minute pe drum, după care a dispărut pe una dintre ulițele satului.

Sătenii stăteau lângă zidul cimitirului tăcuți, de parcă nici n-ar mai fi fost acolo. Urmăreau în continuare mișcările haotice ale celor din incintă, care, cu cefele înțepenite de frig, căutau parcă ceva și nu reușeau să găsească.

— Mâine vom începe săpăturile în cimitire, zise generalul. Astăzi o să-i căutăm pe cei doi soldați din Batalionul Albastru și pe aviator.

Povestea aviatorului o știau toți. Rămășițele avionului doborât se mai aflau încă pe câmp, într-o margine de sat, în vreme ce mormântul aviatorului, săpat chiar de săteni, era lângă aparat. Acolo nu exista nici un alt semn, în afara unui bolovan, pus, se pare, pentru a indica locul în care se afla capul mortului, în vreme ce avionul se transformase într-o

grămadă de fier vechi. Un sătean povestise că oamenii demontaseră una câte una toate piesele care le-ar fi putut fi de folos, începând cu cauciucurile, cu care făcuseră focul în timpul războiului, și terminând cu piesele grele de metal.

Doi dintre gropari începură să sape, în timp ce restul grupului o porni spre sat.

Ploaia se oprise de mult, totuși ulițele cătunului erau pline de șleauri în care băltea apa. Ici-colo puteai zări căpițe de fân înjumătățite, ude leoarcă. Printre chiparoși se înălța clopotnița vechii biserici. De departe, se auzea duduit de tractor.

Mâncară de prânz în mașină, după care merseră să bea o cafea la bufetul cooperativei. În local era un fum să-l tai cu cuțitul. Un radio cu baterii urla la maxim. Sătenii răcneau cât îi ținea gura. Se vedea de la o poștă că sunt de la șes: aveau părul decolorat de soare și tenul măsliniu. Chiar și pronunția le era altfel, mai moale.

Generalul sorbea din cafea și privea lozincile scrise cu roșu pe pereți. Înțelegea câteva cuvinte: revizionism, plenară și numele lui Enver Hodja[1], scris deasupra unui text.

Specialistul intră ultimul în cafenea, însoțit de un tânăr îmbrăcat cu o scurtă de catifea. Cei doi se apropiară de masa la care ședeau generalul și preotul, iar specialistul făcu prezentările.

Tânărul președinte îi fixă preț de o clipă cu ochii lui cenușii, puțin ciudați, pe cei doi străini, după care se întoarse spre specialist.

---

1 Enver Hodja (1908-1985) – prim-secretar al Partidului Muncii din Albania (1948-1985), considerat unul dintre cei mai duri dictatori comuniști din Europa.
A dus o politică internă de autarhie economică și de suprimare brutală a oricărei opoziții. Pe plan extern, a cultivat relațiile cu regimurile comuniste „pure" ideologic, ceea ce a dus la izolarea internațională a Albaniei.

— Uite cum e treaba, zise specialistul, săptămâna asta o să facem săpături în cele două cimitire militare de lângă sat. Avem muncitorii noștri, dar, oricum, ca să grăbim lucrările, ar fi bine să ne ajutați cu câțiva oameni.

Tânărul se gândi puțin.

— Zilele astea suntem destul de ocupați, spuse el, avem de arat și, pe urmă, nici cu tutunul nu stăm mai bine. Așa că...

— E vorba doar de câteva zile, insistă specialistul. Apoi, gândiți-vă că oamenii vor fi plătiți în bună regulă. Ei (spuse și arătă cu capul spre general) dau treizeci de leka pentru fiecare mormânt deschis și cincizeci pentru fiecare mormânt în care se găsesc oseminte.

— Plătim bine, interveni și generalul.

— Nu despre asta e vorba, zise tânărul. Problema e dacă treaba asta e legală sau nu...

— Din punctul ăsta de vedere poți fi liniștit, zise specialistul. Avem o împuternicire de la guvern, uite-o.

Președintele citi documentul și căzu pe gânduri câteva clipe.

— Aș putea să vă dau zece oameni pentru trei-patru zile, nu mai mult.

Generalul îi mulțumi și se ridică de la masă. Preotul îl urmă.

Despre cei doi soldați din Batalionul Albastru nu se știa nimic în sat.

Mai mult de o oră, generalul și specialistul albanez se chinuiră să identifice, cu harta în mână, locul unde erau îngropați. În cele din urmă, îl găsiră sub staulul unde erau viteii cooperativei și, după ce scoaseră viteii din îngrăditură, groparii începură să sape. Tăurașii priveau spre străini cu ochii lor frumoși și blânzi. În staul se simțea mirosul parfumat al fânului.

Aviatorul și cei doi soldați fură găsiți înainte de lăsarea serii. Cu primul a fost mai ușor, în vreme ce pentru ceilalți a trebuit să se sape o mulțime de

gropi așa încât, după plecarea grupului, staulul arăta ca după bombardament.

Groparii începură să niveleze pământul. Nu se grăbeau deloc. În noaptea aceea aveau să doarmă pe la oamenii din sat, iar generalul, preotul și specialistul albanez au decis să meargă în orășelul vecin.

Când plecară, tocmai se înserа. Mașina mergea încet, luminând cu farurile când plopii de pe marginea șoselei, când vreo căruță care se întorcea de la câmp, când gardurile de nuiele ale caselor din sat.

— Oprește, sări de la locul lui preotul, în vreme ce treceau pe lângă cimitirul militar.

Șoferul frână.

— Ce s-a întâmplat? întrebă specialistul.

Preotul îi arătă generalului ceva pe zidul cimitirului.

Apoi deschise portiera și coborî. Generalul coborî și el, trântind cu putere ușa mașinii. Coborî și specialistul.

— Ce înseamnă asta? strigă generalul, arătând spre zid. Acolo fuseseră scrise câteva cuvinte, cu litere mari și strâmbe: „Așa pățesc dușmanii".

Specialistul ridică din umeri.

— E scris în după-amiaza asta, spuse. Azi-dimineață nu era.

— Asta știm și noi, făcu generalul, vrem să știm cu ce scop și cine ațâță la asemenea... atacuri. Este rușinos că...

— Nu văd nimic rușinos în asta, zise specialistul, calm.

Preotul scoase un carnețel și-și notă cele trei cuvinte.

— Cum nu vedeți? strigă generalul. Asemenea cuvinte pe mormintele unora care au căzut în luptă! Eu voi face reclamație. Este o ofensă gravă. O insultă.

Specialistul nu mai putu răbda.

— Acum douăzeci de ani, dumneavoastră scriați lozinci fasciste pe pieptul albanezilor spânzurați, iar

acum faceți atâta caz pentru o frază simplă, scrisă cu siguranță de vreun copil!

— Noi nu vorbim acum despre ce a fost, îl întrerupse generalul.

— La urma urmelor, este un adevăr general.

— Nu este vorba despre ce a fost.

— Îi pomeniți mereu pe greci și pe troieni. De ce să nu vorbim, atunci, despre ce a fost în urmă cu douăzeci de ani?

— Discuțiile astea nu se mai termină niciodată, făcu generalul. Nu e momentul potrivit pentru ele.

O porniră tustrei cu pași mari spre mașină. Portierele pocniră una după alta ca o salvă de mitralieră și șoferul apăsă pe accelerator. Dar nu făcură nici zece minute și, la ieșirea din sat, constatară că podul peste râu fusese blocat de o căruță cu roata ruptă. Doi țărani se învârteau în jurul ei.

În vreme ce se căzneau să pună roata la loc, sătenii îl întrebară pe specialist:

— De unde ești de loc?

Specialistul îi spuse.

— Am aflat de ce ați venit, zise omul, astăzi toate femeile din sat numai despre asta au clevetit. Cum au văzut mașinile, s-au și pus pe melițat.

— Împinge-o, fir-ar să fie, făcu celălalt țăran, luptându-se cu roata.

— Se spune că-i vor scoate din groapă pe soldații lor și-i vor duce la ei în țară, urmă liniștit omul. Și că, împreună cu ei, or să-i scoată și pe ballișți[1], să-i ducă unde a-nțărcat mutu' iapa, în țară străină. Adevărat o fi?

Specialistul râse.

— Așa am auzit și noi, spuse săteanul. Las' să fie împreună și morți, așa cum au fost și-n viață. Aliați atuncea, aliați și-acuma. Uite, așa se zice.

Specialistul râse din nou.

---

1 Membri ai formațiunii politice Balli Kombetar (Frontul Național), organizație antifascistă de dreapta, activă în anii celui de-al doilea război mondial.

— Nu-i adevărat, spuse. Nimănui nu-i arde de balliștii morți.

— Împinge-o, naibii, se opinti iarăși țăranul celălalt. Roata nu stătea deloc.

Puțin mai încolo lătrau niște câini. Cineva venea de pe câmp cu un felinar în mână. Lumina se legăna ca speriată de ceva.

— V-a căzut roata? întrebă omul, ridicând felinarul și privind cu uimire spre mașină și spre străini.

Rămase apoi o bucată de vreme țintuit locului, după care spuse „noapte bună" și plecă. Lumina felinarului se legăna printre căpițele ude de pe partea cealaltă a șoselei.

— Mereu faci asta? îl întrebă țăranul pe specialist.

— De o bucată de vreme.

Omul trase adânc aer în plămâni.

— Grea treabă.

Șoferul fluiera un cântec la modă. În fine, roata intră în lăcașul ei.

— Seara bună! îi salutară câțiva săteni care se întorceau de la câmp cu sapa pe spinare.

Căruța eliberă în cele din urmă șoseaua și mașina o porni cu toată viteza înainte.

Peste câmp se așternuse noaptea de octombrie. Luna, care în zadar încercase până atunci să apară, își strecura acum razele printre fuioarele norilor și palele de ceață, iar acestea, îmbibate cu lumina ei ca niște bureți, începuseră s-o picure, tainic și uniform, peste întinderea nemărginită. Cerul avea o nuanță sidefie și, împreună cu el, orizontul, câmpul și șoseaua păreau stropite cu lapte.

Erau și nopți dintre acelea în care cerul devenea insuportabil, înfundat cu totul în lumina rece și ostilă a lunii. Stăteam întinși pe pământ și, cu siguranță, fiecare se întreba în sinea lui, ce fel de cer e ăsta, mamă?

Capitolul al șaselea

Mașina opri în fața hotelului „Albturist". Pe străzile ude, treceau din când în când trecători grăbiți. Rar de tot, oamenii se opreau dinaintea vitrinelor. Vântul te pătrundea până la piele, așa că cei doi străini intrară repede în hotel. La recepție aflară că aveau destule camere libere, chiar și pe partea cu lacul, căci sezonul turistic se sfârșise de mult.

Generalul se apropie de fereastră și trase perdeaua. De aici, lacul nu se vedea. Departe, pe câmp, stăruia aceeași lumină lăptoasă a lunii. Se așeză pe marginea patului și-și aprinse o țigară.

Puțin mai târziu, la ușă bătu preotul.

— Jos, la restaurant, e generalul-locotenent pe care l-am cunoscut în urmă cu două săptămâni, în munți, zise.

Specialistul, care-i aștepta în hol, le dădu aceeași veste.

— După cum s-ar părea, fac săpături aici, în oraș.

Cu două săptămâni în urmă, în vreme ce mașina străbătea o coastă de deal, generalul, care, când atipea, când rămânea cu ochii pironiți în gol, zări deodată ceva ce-i atrăsese atenția.

Pe deal, câțiva muncitori săpau pământul în patru-cinci locuri. Ceva mai încolo se afla un automobil, iar alături, un camion cu prelată. Automobilul și camionul semănau perfect cu ale lor. Lângă mașină stătea în picioare un militar înfofolit în palton. Un alt bărbat, îmbrăcat în haine negre, stătea cu spatele la șosea.

Ce-i asta? se întrebă generalul, ca năuc. Ori visez? Avu impresia că, pe coasta aceea de deal, era

chiar el, cu preotul și groparii. Clipi somnoros și șterse aburul de pe geamul mașinii. Imaginea era tot acolo.

— Priviți într-acolo, îi spuse preotului în șoaptă. Acesta se întoarse și făcu un gest de surprindere.

— Opriți, vă rog, îi spuse generalul șoferului.

Șoferul frână. Generalul arătă ceva cu mâna pe partea dreaptă.

— Acolo, acolo, se întoarse către specialist.

Specialistul privi încotro i se arătase. Clipi mărunt din ochi ca să vadă mai bine.

— Cine sunt ăia? Ce fac acolo? întrebă generalul.

— După cum s-ar părea, fac același lucru ca și noi: sapă.

— Cum e posibil așa ceva? Cum sapă fără să fim și noi anunțați?

— Îi caută pe ai lor, zise specialistul.

— O, Doamne, mi s-a părut că am în fața ochilor o vedenie.

— În urmă cu un an, guvernul nostru a făcut un contract cu guvernul lor, dar ei au întârziat mult cu pregătirile și nu au putut începe decât în vară, îi explică specialistul.

— Înțeleg. E general?

— Generalul-locotenent. Celălalt este primar.

Generalul zâmbi.

— Nu mai lipsesc decât un general și un hoge, zise.

— N-ar fi de mirare, spuse și specialistul, zâmbind. Ar putea veni și turcii într-o bună zi.

În vreme ce ei discutau, cei doi străini care stăteau în mijlocul câmpului se întorseseră spre șosea și priveau cu interes spre noii-veniți.

— Coborâm, zise generalul și deschise portiera. Sunt colegii noștri, nu? N-ar fi rău să-i cunoaștem.

— De ce? făcu preotul.

— Pentru schimb de experiență, răspunse generalul, râzând.

Apropiindu-se, generalul observă că generalului-locotenent îi lipsea brațul drept. În mâna stângă avea o pipă mare și neagră. Civilul era gras și chel.

Făcură cunoștință și discutară câteva minute într-o engleză șchioapă, în vreme ce șoferii celor două camioane își găsiră de lucru împreună.

Zece minute mai târziu își luară la revedere și se despărțiră.

Acum, la hotel, era pentru prima oară din ziua aceea când se întâlneau din nou.

— Iată-i, zise generalul, când intrară în restaurant. Se salutară de la distanță înclinând din cap.

Mâncară în liniște. Specialistul și preotul schimbară câteva cuvinte, în vreme ce generalul stătea îmbufnat, de parcă l-ar fi ofensat cineva.

După cină, specialistul urcă în camera lui, iar cei doi rămaseră în holul hotelului. Generalul-locotenent și primarul fumau într-un colț.

— Stăm aici în fiecare seară, spuse primarul. Suntem de o săptămână în orașul ăsta și nu prea am ieșit din hotel. Unde să te duci? Se spune că vara ar fi frumos pe aici. E lacul, ba chiar mai e și un local unde se dansează, dar acum sezonul s-a terminat, iar dinspre lac suflă un vânt tare rece.

— Ar fi trebui să venim mai de mult în orașul ăsta, zise generalul-locotenent, dar campionatul de fotbal era în toi și nu ne-au lăsat să facem săpături pe stadion.

— Gândiți-vă ce motiv straniu, spuse civilul.

— Au dreptate, observă generalul-locotenent, deși am fi putut începe săpăturile la peluze și nu pe teren. Oricum, n-ar fi fost prea plăcut ca spectatorii să strige „gol" în vreme ce noi căutam oase.

— Nici pentru ei n-ar fi fost o încântare, cred, să deschizi morminte chiar sub nasul lor, zise generalul.

— Eu sunt de altă părere, spuse civilul. Ei s-ar fi bucurat să vadă așa ceva.

— S-ar putea să le fi plăcut, zise generalul-locotenent. Deși n-aș băga mâna-n foc.

Generalul privi spre singura mână a celuilalt, cea cu care își ținea pipa, apoi spre mâneca goală, băgată în buzunarul din stânga al paltonului militar.

Cu siguranță că o are tăiată de deasupra cotului, își zise. Gândul acesta îl obseda de multă vreme.

— Eu nu pricep cum a fost posibil să se facă stadion deasupra cimitirului! făcu preotul. Dreptul internațional interzice așa ceva. Trebuia să reclamați.

— Am reclamat, zise generalul-locotenent, dar ne-au răspuns că soldații n-au fost îngropați acolo de albanezi, ci tot de ai noștri și, mai mult chiar, au făcut-o noaptea, fără să anunțe pe nimeni.

— Nu prea-mi vine să cred, spuse civilul.

— Nici mie, deși n-aș băga mâna-n foc, zise generalul-locotenent.

Generalul privi din nou spre brațul ciung al celuilalt.

— Nouă nu ni s-a întâmplat așa ceva, observă el.

— Unde săpați acum? întrebă civilul.

Generalul spuse numele satului.

— Am auzit că aveți liste exacte. Listele noastre sunt făcute doar pe baza unor mărturii verbale.

— Umblăm ca prin ceață, întări civilul.

— Cred că nu vă e prea ușor.

— Așa e, zise generalul-locotenent. Probabil că nu vom identifica mai mult de câteva sute de morminte.

— E greu să dai de ele dacă nu ai liste exacte.

— Dumneavoastră aveți, cu siguranță, date despre înălțimea fiecăruia, aveți fișa dentară.

— Da, răspunse preotul.

— Apoi, ai dumneavoastră aveau la gât un medalion, pare-mi-se.

— Adevărat.

— Listele noastre nu au înălțimea tuturor soldaților, lucru care ne dă mare bătaie de cap.

— Slavă Domnului că ne mai ajută paftaua de la centură, zise civilul.

În hol intrară doi tineri, care se așezară pe fotoliile de lângă ușa de sticlă din spate, dinspre grădina de vară, de unde se zărea lacul.

— Ce dezinfectant folosiți pentru oase? întrebă civilul.

— „Universal 62".

— E bun. Dar cel mai bun e tot pământul.

— Așa e. Totuși, sunt cazuri când nici pământul nu poate face mare lucru.

— Ați avut ocazia să găsiți cadavre neputrezite?

— Sigur că da.

— Și noi.

— Sunt foarte periculoase.

— Riscul de infectare e permanent. Se întâmplă ca microbul să reziste ani de-a rândul în pământ, iar atunci când dă de aer să se revigoreze.

— Vi s-a întâmplat vreun accident?

— Până acum, nu.

— Nu vreți o cafea? întrebă generalul-locotenent.

— Eu, nu, mulțumesc, zise preotul. O să merg să mă culc.

— Merg și eu, spuse civilul. Vreau să scriu o scrisoare.

Cei doi le spuseră generalilor noapte bună și urcară treptele acoperite cu mochetă roșie. În hol era liniște. Nu se auzeau decât cei doi tineri discutând în colțul celălalt.

Generalul privi spre ușa de sticlă în spatele căreia nu se zărea nimic.

— Suntem epuizați, zise, și ăsta nu e decât începutul.

— Și terenul e greu.

— Foarte greu. Cu ocazia misiunii ăsteia fac niște studii tactice asupra războiului dus în condiții de munte. Dar n-am nici un spor. Pe un asemenea teren...

Celălalt se prefăcea că-l ascultă, dar era clar că se gândea în altă parte.

— Uite, făcu generalul-locotenent, la stadionul unde facem noi săpături vine zi de zi o fată frumoasă, logodnica unuia dintre fotbaliști, și stă acolo tot timpul cât el se antrenează. Când plouă, își pune un fulgarin albastru și rămâne într-un colț, sub stâlpii tribunei, privind spre jucători. Stadionul gol e trist. Treptele de ciment sunt ude. Pe margini,

gropile noastre. Singurul lucru frumos este fata aceea cu fulgarinul ei albastru, transparent. Iar eu mă uit la ea, în vreme ce groparii muncesc ceva mai încolo, și asta e singura mea distracție aici.

— Și nu se sperie văzându-vă cum scoateți oasele? întrebă generalul.

— Deloc, făcu celălalt. Întoarce capul, urmărindu-și cu privirea logodnicul care aleargă pe teren.

Tăcură apoi câteva minute bune, fumând înfundați în fotoliile moi.

— Suntem cei mai celebri gropari din lume, zise generalul râzând. Oriunde s-ar piti morții ăștia, nu scapă de noi. N-au unde se ascunde.

Generalul-locotenent îl fixă cu privirea.

— Știți ceva? spuse. Noapte de noapte visez același lucru.

— Și eu am coșmaruri.

— Parcă mă văd pe stadionul unde săpăm, urmă el. Numai că terenul pare mai mare și tribunele sunt pline de oameni. Printre ei este și fata aia cu fulgarinul albastru. Și când deschidem câte un mormânt, mulțimea urlă și sare în picioare, strigând în cor numele soldatului. Eu încerc să disting numele acela, dar urletul gloatei e înfundat ca un tunet și nu reușesc să înțeleg nimic. Și imaginați-vă că asta mi se întâmplă în fiecare noapte.

— Așa este atunci când omul e obsedat de ceva, zise generalul.

— Da, da, e adevărat. Identificarea soldaților rămâne cea mai grea problemă pentru noi.

Generalul își aminti că avusese și el un vis oarecum asemănător. Se făcea că îmbătrânise și era paznic în cimitirul soldaților repatriați de el din Albania. Cimitirul era imens, nesfârșit, și pe alei treceau în sus și în jos mii de oameni cu niște telegrame ciudate în mână, căutându-și fiecare mortul lui. Dar, se pare că nu găseau ceea ce căutau și atunci începeau să clatine din cap amenințător, așa, cu miile cum erau, iar pe el l-a cuprins de o groază teribilă. Dar chiar în clipa aceea preotul a început

să tragă clopotul, toți oamenii aceia au dispărut și el s-a trezit.

Vru să-și povestească visul, apoi se răzgândi de teamă ca nu cumva celălalt să creadă că-l inventase chiar atunci.

— Avem o misiune grea.

— Da, făcu generalul-locotenent. Ceea ce facem noi aici e tot un fel de război.

— Poate chiar mai rău.

Tăcură iar o bucată de vreme.

— Nu v-au provocat niciodată? întrebă generalul.

— Nu, nu ni s-a întâmplat, cu o singură excepție, când ne-au luat copiii cu pietre.

— V-au luat cu pietre? râse generalul, după care se dădu mai aproape de celălalt și-l întrebă cu subînțeles: Da' ce-ați făcut?

— Oho, a fost o mare încurcătură, răspunse generalul-locotenent. Am deschis din greșeală mormintele unor albanezi, care semănau cu ale noastre.

— Așa, și?

— Scârboasă treabă. Nici nu vreau să-mi mai amintesc. Mai bem o cafea?

— O să rămânem treji până dimineață.

— Mare lucru. Scăpăm de coșmaruri. La urma urmei, e plictisitor să visezi mereu același lucru.

Generalul dădu din cap.

— Așa e.

Și comandară încă două cafele.

Capitol fără număr

Despre ce să mai scriu? Pentru că totul este doar o cronică monotonă și plictisitoare. Ploaie și noroi și liste, procese-verbale, tot felul de cifre și de supoziții, o tehnologie întreagă și sumbră. În afară de asta, în ultima vreme mi s-a întâmplat ceva uluitor. De cum văd un om, dintr-o dată, involuntar, încep să-i îndepărtez la început părul, apoi pometii, obrajii, ochii, ca pe ceva inutil, care mă împiedică să-i pătrund în suflet; și mi-l imaginez pe omul acela fără ele, doar cu tigva și dinții (singurele lucruri fixe de pe față). Înțelegi? Mi se pare că am pătruns în împărăția calciului.

Capitolul al șaptelea

— Asta s-a întâmplat la începutul războiului, zise cafegiul, în engleza lui de baltă. Omul lucrase o vreme într-un bar din New York și, ascultându-l, aveai impresia că în exprimarea lui s-a strecurat toată agitația dintr-un bar de noapte. În orașul acela de munte, vechi, cu case de piatră, generalul încercase să găsească pe cineva care să-i povestească istoria prostituatei. Toți îi spuseseră însă că omul de la cafenea știe să povestească mai bine ca oricine, doar că se cam bâlbâie, iar engleza lui e aproximativă.

Nu-i nimic că-i bâlbâit, își spusese generalul, și n-are importanță că engleza lui e sinistră. Pentru că în această treabă totul e sinistru.

Numele prostituatei îl întâlnise dimineață, în cimitirul militar din vecinătatea orașului. Era singura femeie pe care o găsiseră până atunci printre ceilalți morți și, când a auzit că despre ea se spuneau atâtea și atâtea, generalul a dorit să-i afle povestea.

Văzuse de departe placa albă de la capul ei. Îți sărea imediat în ochi printre crucile putrede și negre din cimitir, care-ți păreau și mai strâmbe alături de ea.

— Placă de marmură, observase generalul. O fi vreun ofițer superior? Poate chiar colonelul Z.?

Și, apropiindu-se de mormânt, citise cuvintele încrustate pe piatră: „Căzut pentru Patrie". Tot acolo mai erau numele, prenumele și locul nașterii unei femei. Generalul nu spusese nimănui că femeia era din orașul lui.

— Asta s-a întâmplat la început de tot, zise cafegiul cu un asemenea glas de parcă în jurul lui s-ar

fi aflat o mulțime de oameni. Pentru că povestise de nenumărate ori întâmplarea aceea, își încropise un stil propriu de a o istorisi, deschizând paranteză după paranteză pentru a-și expune propriile opinii despre cele întâmplate. Era un soi de de retorism, care nu ajungea, totuși, să se transforme în ceva ridicol. Așadar, eu am fost printre primii care au aflat vestea, urmă el, și asta nu pentru că aș fi dornic de asemenea știri, ci pentru că munca mea de aici mă face să aflu printre primii tot ce e nou în oraș. Așa a fost și-n ziua aceea. Cafeneaua era plină și nu se mai știe cine a adus vorba. Unii spun că s-ar fi aflat de la un militar care mergea pe frontul grec. După ce s-a îmbătat criță, soldatul a dormit la hotelul din oraș. Alții spun că ar fi vorba despre Lame Spiri, un derbedeu căruia îi umbla prin cap numai de-alde astea. Până la urmă, nu contează cine a fost. Noi am rămas atât de uluiți la aflarea veștii, încât nu ne-a mai interesat cine a venit cu ea, soldatul beat sau boschetarul Lame Spiri.

Adevărul e că pe noi, atunci, nu ne mira orice, pentru că era vreme de război și nu ne era dat să auzim decât dintr-astea. Credeam că nimic nu ne-ar mai putea uimi din ziua în care am văzut trecând pentru prima oară pe străzile orașului tunuri cu țevile lungi, care făceau un asemenea zgomot, încât aveai impresia că o să se năruie orașul peste noi. Sau de atunci când am văzut o luptă aeriană care s-a desfășurat chiar deasupra capetelor noastre sau câte și mai câte, care au urmat apoi.

După asta, a fost o vreme când nu s-a mai vorbit decât despre pilotul englez doborât la ieșirea din oraș. Am văzut cu ochii mei mâna pilotului, singurul lucru care a mai rămas din el. Am văzut-o când a fost expusă în piața primăriei, împreună cu o bucată de cămașă arsă. Mâna era ca o frântură de lemn și, în degetul mijlociu, avea un inel pe care nu apucaseră încă să i-l scoată.

Așadar, auzeam frecvent lucruri ciudate și eram obișnuiți cu surprizele și, totuși, vestea că în oraș

avea să se deschidă un bordel ne-a lovit în moalele capului. Ne așteptam la orice, numai la asta, nu. Atât de surprinzătoare a fost, încât, la început, cei mai mulți n-au crezut o iotă. Orașul nostru e foarte vechi. El a fost martorul multor evenimente și obiceiuri ciudate, dar un asemenea lucru era ceva complet nou aici. Cum ar fi putut orașul acesta să îndure, la vârsta lui, o asemenea rușine, când trăise în cinste o viață întreagă? Cum? Întrebarea asta i-a buimăcit de tot pe oameni. Ceva necunoscut și înfricoșător ne intra în viață, ca și când n-ar fi fost de ajuns ocupația, cazărmile soldaților străini, bombardamentele, foametea. Nu înțelegeam că și asta era o părticică din război, după cum erau și bombardamentele, cazărmile și foametea.

A doua zi de la aflarea veștii, o delegație de bătrâni s-a dus la primărie și, în aceeași noapte, oamenii s-au adunat la cafenea pentru a-i compune o scrisoare guvernatorului imperial de la Tirana. Au stat o grămadă de vreme aici, uite, la masa aceea, scriind și scriind încontinuu, în vreme ce alții așteptau în jurul lor în picioare, cereau cafea, fumau, intrau și ieșeau la treburile lor, după care se întorceau și întrebau cum merge treaba cu petiția. Multe familii erau îngrijorate și-și trimiteau copiii să vadă dacă nu cumva bărbații se îmbătaseră la cafenea, și asta pentru că nimeni nu credea că a scrie o scrisoare, chiar și pentru guvernatorul imperial, putea fi o treabă atât de anevoioasă.

Nicicând nu am închis cafeneaua atât de târziu ca în noaptea aceea. În cele din urmă, scrisoarea a fost terminată și unul dintre cei prezenți a citit-o. Nu-mi amintesc prea bine ce scria în ea. Știu numai că, printre altele, se spunea că pentru multe motive, care erau apoi enumerate, cetățenii onorabili ai orașului îl rugau pe guvernator să anuleze hotărârea de a deschide casa de toleranță, în numele reputației acestui oraș a cărui vechime se pierde în istorie.

A doua zi scrisoarea a fost trimisă.

Este adevărat că au fost și dintre aceia care nu au agreat ideea cu petiția și care erau, din principiu,

împotriva oricărui memoriu sau cerere adresată ocupantului. Dar noi nu i-am luat în seamă și am rămas convinși că avea să se întâmple, totuși, ceva. Era la începutul războiului și nu înțelegeam multe lucruri sau le pricepeam pe dos, așa cum erau și vremurile acelea.

Cererea noastră nu a fost luată în considerare. Câteva zile mai târziu a venit o telegramă: „Casa de toleranță va fi deschisă, pentru că are o funcție strategică punct". Bătrânul telegrafist, care a citit-o primul, la început nu a înțeles nimic. Unii au spus că textul era cifrat cu cifrul secret al armatei, pe care nici dracul n-ar fi putut să-l descifreze. Puteai, de pildă, să citești cuvintele „Albania etnică", iar în spatele lor să se afle grăsana de nevastă a primarului, și așa mai departe. Conform acestei logici, careva a spus că ne-am amărât degeaba până acum, pentru că nu era vorba despre nici un bordel, ci despre deschiderea unui al doilea front!

Așteptarea asta n-a durat totuși prea mult. Foarte repede a devenit totul clar: urma să se deschidă un bordel, și nu al doilea front.

Câteva zile mai apoi am aflat și amănunte. Stabilimentul urma să fie deschis de către trupele de ocupație, iar fetele aveau să fie aduse de „afară".

În zilele acelea, în orașul nostru nu se mai discuta decât despre bordel. Cei care mai fuseseră prin străinătate povesteau tot felul de curiozități. Se înțelege că unele erau adevărate, altele, gogoși. Vorbeau despre bordelurile din Japonia și Portugalia ca și când ar fi cunoscut țările astea ca-n palmă și ar fi chefuit la meserie cu toate târfele de pe glob.

Cei care-i ascultau dădeau disperați din cap, gândindu-se la fiii și, firește, la ginerii lor. Iar femeile, acasă, erau din ce în ce mai îngrijorate și ar fi fost greu de spus pentru cine-și făceau în primul rând probleme: pentru fii sau chiar pentru soții lor. Bătrânii considerau asta drept cel mai rău semn dintre toate, umblau pe stradă cătrăniți și așteptau cu sufletul la gură pedepse și mai mari de la Cel-de-sus.

Au fost, cu siguranță, și oameni care s-au bucurat, pentru că pe pământ sunt tot soiul de specimene, dar nici unul dintre aceștia nu a făcut-o pe față. Erau bărbați care nu se împăcau cu nevestele, dar mai era și câte un becher, mai cu seamă dintre băieții tinerii, câte unul dintre aceia care citesc romane de dragoste și nu știu încotro s-o apuce când se lasă seara.

Alții încercau să se liniștească pe ei și pe ceilalți, spunând că de acum încolo soldații străini nu se vor mai lega de fetele noastre, pentru că le vor avea pe ale lor. Slabă consolare.

În fine, au venit și *ele*. Le-au adus cu un camion militar. Îmi amintesc de parcă ar fi acum. Abia se înserase și cafeneaua era plină de lume. La început n-am înțeles de ce s-au mișcat oamenii, apropiindu-se de vitrină și privind afară. Apoi, câțiva au alergat spre centru, iar alții întrebau ce se petrece. Multe mese s-au golit. Și de vizavi, din cafeneaua vecină, oamenii au ieșit pe trotuar să privească. Mașina oprise chiar în fața monumentului din centru, iar *ele*, abia coborâte din mașină, priveau uimite în jur. Erau șase și păreau obosite rău de tot după călătoria cu camionul. Oamenii se zgâiau la ele, ca și când ar fi văzut niște *rara avis*, în vreme ce *fetele* priveau liniștite în jur, ba chiar și zâmbeau nițeluș ironic. Poate că nu le venea să creadă că ajunseseră așa, brusc, în orășelul acesta ciudat de piatră, pentru că, în amurg, orașul ăsta pare ceva ireal, cu turnurile cetății și minaretele lui tăcute, învelite în tablă, sclipind în razele asfințitului și înălțându-se spre cer.

Între timp, piața din centru s-a umplut de lume. Din mulțime s-au auzit câteva cuvinte străine învățate de la soldați. Dar majoritatea oamenilor tăceau. Ne era greu chiar și nouă să pricepem ce simțeam în clipele acelea. Un singur lucru am înțeles. Că toate poveștile despre bordelurile de la Tokyo sau din Honolulu erau altceva față de ceea ce vedeam noi atunci și că realitatea asta era mult mai tristă și mai jalnică decât în ele.

Micul lor grup, însoțit de câțiva străini și de un funcționar de la primărie, s-a îndreptat în liniște spre hotelul orașului. Acolo au dormit, în noaptea aceea, ciudatele călătoare.

A doua zi au fost mutate într-o casă cu două etaje și grădină din centrul orașului. La poartă a fost pusă o placă de lemn pe care era scris programul pentru civili și militari. Am văzut mai târziu placa aceea, pentru că-n primele zile strada lor fusese pustie, ca și când ar fi fost bântuită de holeră. Mai greu a fost pentru vecini. Cei care au putut să se mute, s-au mutat, alții, care aveau curți, au deschis porțile din spate și au început să folosească alte străzi. Doar bătrânii și, îndeosebi, bătrânele mai habotnice s-au încăpățânat să se încuie în casă. Și-au trimis vorbă între ele: nu vin și nu veni la mine, și s-au jurat că nu vor mai ieși din casă decât în cosciug, cu picioarele înainte. Și așa s-ar fi și întâmplat, într-adevăr, pentru că babe fudule ca ale noastre nu mai există, oricât ai căuta, așa ar fi fost, deci, dacă un alt cosciug n-ar fi schimbat mersul lucrurilor. Dar aveți răbdare.

Așadar, pentru noi, strada aceea n-a mai existat. Atât de mult a picat în dizgrație, încât chiar și mai târziu, după ce povestea s-a încheiat, ori de câte ori treceam pe acolo, ea ne părea complet străină, ca o femeie violată, care păstrează apoi multă vreme urmele rușinii.

Acelea au fost, într-adevăr, niște zile sumbre și de rău augur pentru toți. Orașul nostru nu mai avusese până atunci femei „stricate", iar scandalurile familiale, din gelozie sau alte motive, erau o raritate. Și uite că acum, pe neașteptate, a apărut o asemenea nenorocire taman în mijlocul orașului. Uluiala oamenilor, la aflarea veștii, a fost floare la ureche față de cum a fost câteva zile mai târziu, după deschiderea bordelului. Acum, bărbații se grăbeau seara să ajungă devreme acasă, iar cafeneaua se golea repede. Când le întârziau bărbații, femeile intrau la bănuieli și deveneau ca niște leoaice. *Ele*

erau ca un cancer în mijlocul orașului nostru. Oamenii au devenit nervoși și în ochii multora dintre bărbați și flăcăi se aprindea uneori o luminiță stranie.

Se înțelege că, la început, nimeni nu s-a dus acolo, iar *ele* s-or fi întrebat, cu siguranță, ce fel de popor o mai fi și ăsta, pe care nu-l interesează deloc femeile. Sau poate or fi înțeles că sunt străine în țara asta și că nu-s altceva decât o parte din armata de ocupație.

Precum se și putea bănui, primul care s-a dus la bordel a fost golanul orașului, Lame Kareco Spiri. Imediat ce a fost văzut intrând, vestea a cuprins întregul oraș, astfel că, atunci când a ieșit, oamenii se buluceau la ferestre de parcă l-ar fi văzut pe Hristos înviat din morți. Lame Kareco Spiri mergea mândru pe stradă, fără să privească nici în dreapta, nici în stânga. Ba chiar, în timp ce se îndepărta, i-a făcut cu mâna uneia dintre fetele care stăteau la geam. În clipa aceea, o bătrână i-a aruncat un coferi cu apă în cap. Între timp, prostituatele au ieșit în păr pe terasă și au început să se uite, râzând, la mulțimea de oameni care stăteau ciorchine la ferestrele caselor de vizavi. Babele se dădeau de ceasul morții, le blestemau și le trimiteau afurisenia (așa se spune în orașul nostru gestului făcut cu palma întinsă și degetele răschirate, în direcția celui pe care-l blestemi). Dar *ele*, după cum se pare, nu înțelegeau nimic și continuau să râdă.

Asta a fost la început. Apoi, însă, oamenii s-au obișnuit și cu așa ceva. Ba chiar au fost unii care au început să meargă pe șest, cum se spune, să petreacă noaptea cu *ele*. A trecut o vreme și *ele* au intrat, așadar, în viața noastră.

Se întâmpla adesea ca fetele să iasă pe terasă, să fumeze și să privească buimace la munții din jur, amintindu-și, cu siguranță, de casă. Stăteau o mulțime așa, în semiîntuneric, în timp ce muezinul, din vârful minaretului, cânta versetele de seară cu o voce scârțâită, iar oamenii se întorceau din târg acasă.

A mai trecut o vreme și resentimentele noastre pentru ele s-au mai potolit. Erau printre noi chiar și dintre aceia care le compătimeau.

Se părea că oamenii se mai obișnuiseră cu prezența lor. Acum nu se mai fereau când le întâlneau în vreo dugheană sau duminica, la biserică, cu excepția babelor, care se rugau zi și noapte să cadă o „bombă de-a inglezului" pe casa aia blestemată. Cred că erau zile în care chiar și *ele* ar fi vrut să se întâmple asta.

Nu departe de aici era frontul italo-grec și noaptea se auzea bubuitul tunurilor. Orașul nostru era punct de stație atât pentru trupele proaspete, care mergeau spre front, cât și pentru cele care se întorceau de acolo.

Deseori, la poarta casei de toleranță, era atârnat un anunț: „Mâine este închis pentru civili", și așa aflam cu toții că a doua zi erau mișcări de trupe pe front. Anunțul, se știe, era pus degeaba, pentru că nimeni nu se ducea acolo când veneau soldații, cu excepția lui Lame Kareco Spiri, care, pierde-vară cum era, intra la ele oricând îi trecea prin cap.

În zilele acelea stăteam și noi pe aproape ca să-i vedem pe soldații întorși din prima linie a frontului, care așteptau în șiruri lungi la poartă, murdari și nebărbieriți. Nu plecau de acolo nici chiar când ploua și ar fi fost, cu siguranță, mai ușor să-i scoți din tranșee, decât din șirul acela lung, întortocheat și cenușiu, ce părea fără sfârșit. Stând așa, în ploaie, făceau glume porcoase, se despăducheau, înjurau și se certau, lăudându-se care mai de care cu ceea ce aveau să facă înăuntru. Se subînțelege ce greu le era *fetelor* cu ei, dar nu aveau ce face, armata e armată.

Spre după-amiază, rândul se subția treptat, până ce pleca și ultimul militar, după care poarta se închidea și casa se cufunda în liniște. A doua zi, după acest adevărat tur de forță, *ele* păreau extenuate, galbene la față și cu privirea mai speriată ca oricând. Atunci aveam impresia că soldații aceia abia întorși

de pe front își descărcau toată amărăciunea, noroiul și înfrângerile din tranșee în spinarea acestor sărmane fete, după care plecau ușurați mai departe, în vreme ce ele rămâneau aici, în orașul nostru din spatele frontului, în așteptarea altor șiruri de soldați, pentru a bea astfel până la fund din cupa înfrângerii.

Și poate că povestea asta ar fi continuat la nesfârșit și nu s-ar fi întâmplat nimic deosebit, căci viața își are, la urma urmei, rosturile ei. Poate că le-o fi fost scris și *lor* să-și petreacă toți anii războiului aici, în orașul nostru, așteptând blazate și primind șirurile lungi de soldați, pe care cine știe încotro i-o fi purtat soarta după aceea. Poate că așa s-ar fi întâmplat, dacă, într-o zi, fiul lui Ramiz Kurti nu și-ar fi părăsit logodnica.

Orașul nostru e mic și asemenea evenimente au mare ecou. Cu atât mai mult cu cât se știe că în orașul nostru despărțirile sunt ceva rarisim. Ruptura dintre băiatul lui Ramiz Kurti și logodnica lui ne-a șocat pe toți. Multe nopți la rând, rubedeniile lui Ramiz Kurti s-au adunat acasă la el pentru a vedea ce-i de făcut. Au încercat mai întâi să-l amenințe și să-l facă să se întoarcă la logodnică. Dar el se încăpățâna într-ale lui. Din păcate, nici nu vroia să spună care este motivul acestei rupturi. Stătea toată ziua încruntat ca o bufniță și se ofilea, de-ai fi zis că i se făcuseră vrăji.

Între timp, familia fetei trimisese în două rânduri emisari acasă la Ramiz Kurti pentru a cere clarificări. Și pentru că nu au primit explicații, oamenii au scrâșnit din dinți și au plecat amenințând. Asta însemna că, după vorbe, avea să se audă pușca. Iar pușca s-a auzit, într-adevăr, dar altfel decât ne imaginam noi.

Tocmai în ziua în care cele două familii discutau pentru ultima oară, exact atunci când prietenia lor veche, născută în clipa în care își logodiseră copiii încă din leagăn, se transforma într-o ură de moarte, iată că s-a aflat și motivul despărțirii celor doi tineri.

Adevărul era pe cât de simplu, pe atât de rușinos: băiatul lui Ramiz Kurti se ducea la bordel. La una și aceeași fată, mereu.

Mai târziu, ne-am bătut mintea o mulțime să înțelegem ce soi de relații puteau exista între el și femeia aceea străină. O fi iubit-o într-adevăr? Sau poate că ea îl iubea pe el? Nimeni nu a aflat ce s-a petrecut între ei. Adevărul nu a ieșit niciodată la iveală.

În ziua în care s-a răspândit zvonul, pe înserat, Ramiz Kurti, alb ca hârtia la față, a coborât cu bastonul în mână din cartierul de sus și s-a îndreptat spre casa de toleranță. Avea ochii imobili și reci ca gheața, iar gesturile aidoma. Vă dați seama ce mult s-or fi mirat *ele* când l-au văzut pe bătrânul acela palid și bățos, deschizând cu bastonul poarta de fier a bordelului. Când a început să urce treptele, una dintre fete a dat să râdă, dar cine știe de ce veselia i-a înghețat pe buze, iar în holul de la intrare s-a lăsat o liniște de moarte. Bătrânul a arătat-o cu bastonul pe *aia* la care se ducea fiu-său (se spune că a recunoscut-o după păr), iar fata s-a îndreptat supusă spre camera ei, crezând că omul acela era unul dintre clienții obișnuiți. El a urmat-o. Pe urmă, pregătindu-se să se dezbrace, fata a ridicat capul și a zărit chipul bărbatului, cu expresia aceea înfricoșătoare, de mască, neavând nimic comun cu pofta trupească. Atunci, ea a țipat îngrozită. Poate că bătrânul n-ar fi tras cu pistolul dacă nu ar fi fost urletul acela. Dar strigătul fetei parcă l-a trezit din somn. A apăsat de trei ori pe trăgaci, apoi a aruncat arma și a plecat clătinându-se printre fetele care urlau îngrozite.

Ramiz Kurti a fost spânzurat trei zile mai târziu. Fiu-său a dispărut din oraș.

Era prin octombrie și dinspre munți bătea zi și noapte un vânt rece. Și totuși, moartei i s-a pregătit o înmormântare frumoasă, cu coroane de flori, muzică militară și salve de pușcă. Autoritățile de ocupație s-au chinuit să adune o mulțime de oameni de pe

străzi și din cafenele, pe care i-au obligat să însoțească sicriul la cimitir. Mergeam fără o vorbă și vântul ne biciuia obrajii. Sicriul fetei, învelit într-o pânză roșie, fusese pus într-o mașină militară. Fanfara cânta un marș funebru, iar celelalte fete plângeau.

Era pentru prima dată când oamenii din orașul nostru duceau la groapă o femeie străină, mai ales una ca aia. Parcă eram storși de vlagă, iar sufletul ni-l simțeam gol de tot. Cine știe ce necazuri o împinseseră pe biata fată să vină tocmai în orașul nostru, împreună cu armata, iar aici să moară și să pricinuiască numai nenorociri. Poate că și ea avusese de gând să-și facă un viitor, pentru că orice om, oricât de nenorocit ar fi, se gândește în primul și în primul rând la el.

Au înmormântat-o la cimitirul militar, iar pe mormânt i-au pus placa aia de marmură pe care sunt scrise cuvintele obișnuite „căzut pentru patrie", cuvinte care se scriu la capul fiecărui soldat.

Peste câteva zile, a venit un ordin și casa de toleranță a fost închisă. Îmi amintesc ca azi dimineața aceea rece, când *ele* au pornit-o cu valiza în mână spre piața primăriei, de unde avea să le ia un camion militar. Trecătorii s-au oprit pe trotuar să le vadă. *Ele* stăteau băgate una în alta, tremurând de frig.

Când au urcat în mașină și, mai apoi, când au plecat, a fost câte unul din mulțime care le-a făcut cu mâna, așa, într-o doară. Au făcut și ele cu mâna, dar nu cum se face de obicei, ci cu un gest de disperare și oboseală. Le priveam cum se depărtează, fără să simțim cine știe ce ușurare că au plecat. Pentru că mereu ne-am zis că, în ziua când *ele* își vor lua tălpășița de aici, de bucurie vom da o mare petrecere. Lucru care nu s-a întâmplat. Ele au plecat, dar toate celelalte au rămas la fel.

Și cine știe pe unde le-or fi dus, probabil în vreun orășel pierdut, acolo unde se opresc pentru o noapte trupele care merg spre front sau cele care vin din linia întâi. Și, cu siguranță, prin viață li s-au perindat din nou șiruri lungi de soldați, care și-au vărsat asupra lor tot amarul și mizeria războiului.

Capitolul al optulea

Stând în picioare la intrarea în cort, generalul se uita când la gropari, când la negurile care se târau pe coastă. Uneori, se lăsau atât de jos, încât aveai impresia că se vor agăța în bețele cortului.

Cimitirul nu avea gard. Pârâiașele i se strecuraseră ca niște șerpi pe margini, rupând din el cât putuse fiecare și ducând noroiul undeva jos, în luncă. Steguleţele înfipte în pământul umed arătau de departe locurile unde se săpase. Din când în când, groparii se adunau pe marginea terenului, semn că găsiseră încă un mormânt. Unul dintre ei, de regulă cel mai tânăr, alerga după dezinfectant, în vreme ce altul se ducea la camion să ia un sac. Generalul și-l imagina pe specialist aplecat deasupra scheletului, măsurându-l, în timp ce preotul mai adăuga o cruciuliță pe listă. În cazurile când măsurătoarea nu corespundea cu dimensiunile de pe hârtie, lângă cruciuliță adăuga și un semn de întrebare.

Când micul grup întârzia cu măsurătorile, generalul simțea că i se usucă gâtlejul. Uite, îl măsoară pentru a doua oară, își spunea. Adică, în liste va fi încă un semn de întrebare.

Apoi, muncitorul care se ducea la camion se întorcea cu sacul, un sac de nailon albastru cu dungi albe și șnur negru, produs pe comandă specială de firma „Olympia". Ținând penseta cu degetele lui delicate, specialistul arunca medalionul într-o cutie de metal.

Într-o zi ne-au controlat să vadă dacă avem toți medalionul. Cineva se lăudase probabil că și-l aruncase. Unde ți-e medalionul? l-a întrebat locotenentul,

când soldatul și-a descheiat tunica și i-a arătat pieptul gol. Nu știu, a răspuns, l-am pierdut. L-ai pierdut, Mie mi s-a spus că l-ai aruncat. Dobitocule. O să mori ca un câine și nimeni nu-ți va găsi ciolanele. Iar eu trebuie să răspund pentru tine. Marș la carceră, a urlat. Peste două zile i-au dat un medalion nou.

Când grupul se împrăștia, era evident că oasele se aflau deja în sacul de nailon, pe care fuseseră scrise numele soldatului și numărul de ordine din listă. Muncitorul ducea apoi sacul la camion.

După asta, reîncepeau loviturile de cazma, obsedante, monotone. Generalului i se făcu somn. Cine să fie, oare, ăsta pe care l-au găsit acum? se întreba ori de câte ori oamenii se adunau în jurul unei gropi. Și-i reveneau mereu în minte chipurile diverse și încruntate ale celor care îl așteptau în salon, acasă la el, în zilele acelea ploioase, când el abia se întorsese de la mare. Toți oamenii aceia îi vorbiseră, care mai mult, care mai puțin, despre ai lor. Unii aveau la ei o grămadă de poze inutile, din copilăria soldatului, din ziua nunții sau cu prietenii, la cârciumă. Alții aduceau pachete întregi de scrisori, în vreme ce erau și dintre aceia care veniseră doar cu telegrama de la Ministerul de Război.

Generalul se înfășură mai bine în manta și privi spre nord-est. Acolo e monumentul, își zise. Lângă râpă, la răscruce, acolo unde iazul clipocește în roata morii părăsite.

Când negura începu să se risipească, avu impresia că monumentul avea să apară pe neașteptate, așa înalt și zvelt cum era, îmbrăcat în plăci de gresie albă și, în spatele lui, bolțile în ruină ale unei case vechi, resturi de zidărie, grămezi de pietre afumate, iar ceva mai încolo, la ieșirea din sat, moara arsă și părăsită, cu firul de apă bolborosind întruna, singurul lucru, de fapt, care rămăsese întreg acolo. Pe placa monumentului era scris cu litere strâmbe cuvintele: „Pe aici a trecut cumplitul Batalion Albastru, care a incendiat și spulberat satul acesta, a împușcat femeile și copiii, iar pe bărbați i-a spânzurat de

stâlpii de telegraf. În amintirea celor uciși aici, poporul a ridicat acest monument". Satul fusese mutat mai jos și doar stâlpii de telefon, vechii stâlpi, unși cu catran în partea de jos, unii dintre ei sprijiniți cu proptele, chiar stâlpii de care colonelul Z. spânzurase oameni cu mâna lui, cum se povestea, erau încă la locul lor, care mai sus și care mai jos, cu firele întinse în aer.

Faldurile ceții acopereau acum stâlpii de telefon și, în direcția aceea, totul dispăruse în negură. Aveai senzația că peste monument, peste stâlpii de telefon, peste moara cea veche și peste ruinele pe jumătate prăbușite ale casei fusese aruncată o pânză albă, dintre acelea care se folosesc la dezvelirea unei statui.

— O să răciți, spuse preotul, intrând în cort. Aici e un aer tare umed.

Generalul intră în urma lui. Era vremea prânzului.

— Cum a mers?

— Bine, zise preotul. Și, dacă mâine vin să muncească și țăranii din satul de peste râu, cred că peste vreo patru zile o să putem pleca de aici.

— Or să vină, cu excepția femeilor, care cred că-i păcat să deschizi morminte.

— Totuși, s-ar putea să vină și ele. Treaba asta le-ar putea da o satisfacție secretă.

— Nu cred, spuse generalul. Cine ar putea fi fericit deschizând un mormânt?

— Pentru ei, asta e o răzbunare târzie.

Generalul ridică din umeri.

— Și apoi, le aduce și câștig, urmă preotul. Noi plătim bine și, după câteva zile de muncă aici, pot să-și cumpere cu banii câștigați un radio cu tranzistori. Le plac radiourile.

— Am văzut, zise generalul, căscând. M-am plictisit stând toată ziua în cortul ăsta, spuse mai apoi.

— Vremea se răcește întruna. Cred că e ultimul bivuac în zona asta.

— Mi se pare că mai avem de mers undeva, sus, pe munte, lângă un drum de campanie părăsit.

— Da?

— Sunt soldații care păzeau drumul sau un pod, nu-mi mai amintesc bine, spuse generalul. Mă gândeam să-l las pentru la vară. Cine se duce acolo pe vremea asta?

Afară se auzi un zgomot de motor. Preotul ieși să se uite ce e.

— Ce e? îl întrebă generalul când se întoarse.

— Nimic, zise preotul. Au adus alte bidoane cu dezinfectant.

Generalul scoase proviziile. Luară prânzul în liniște, cu hrană rece, după care generalul se întinse pe patul de campanie, în vreme ce preotul deschise o carte și începu să citească.

O carte, își spuse generalul, ca și când ar fi avut în față cel mai surprinzător obiect. Încercase și el să citească ceva, dar nu reușise. Ia câteva cărți la tine, îi spusese nevastă-sa, în ultima zi. Niște cărți amuzante, nu ceva plicticos. Povești de dragoste? o întrebase el râzând. De ce nu, îi răspunsese ea. Plictiseală o să ai din plin.

Ce o fi fost între el și văduva colonelului? se întrebă, privind profilul preotului și părul moale, fără nici un fir argintiu al acestuia.

Cât de frumoasă era! își spuse, punându-și palmele sub ceafă și privind în continuare pânza întinsă a cortului. Ploaia începuse din nou să picure pe ea.

Cerul era albastru-albastru, iar ea, atât de perfectă, proiectată pe cerul acela, încât te-ai fi putut întreba aproape furios: Doamne, de ce trebuie să existe femei așa de frumoase?

Avea acum impresia că toate acestea se întâmplaseră cu mult timp în urmă și nu în august, anul acela, într-una din serile minunate în care soarele ardea ca un ochi mare și obosit și ici, colo, prin ungherele orizontului, șovăielnice și ușoare, tremurau primele umbre ale nopții. Malul mării era plin de oameni care se plimbau. Grupul lui stătea pe terasa hotelului și privea apusul soarelui, bărcile

și pescărușii zburând deasupra mării. Seara, când se aprindeau firmele colorate ale hotelurilor și reclamele barurilor, ei se ridicau și se plimbau pe țărm împreună cu copiii sau se așezau pe băncile de pe mal.

În după-amiaza aceea, pe terasă erau o mulțime de oameni, iar sticlele sclipeau în razele soarelui ca și când ar fi fost vii. Despre ce vorbeau? Îi era greu să-și amintească despre ce vorbeau. Era una dintre discuțiile acelea obișnuite, care se sting împreună cu ziua și nu lasă nimic în urmă, cu excepția paharelor goale de pe masă.

Stând așa, el simțise cum de la o altă masă cineva îl privea cu insistență. Întoarse capul încet și întâlni pentru prima oară privirea ei, apoi pe cea a unei bătrâne și a altcuiva, care ședea alături de ele. Vorbeau despre el, apoi dădură din cap și-l priviră din nou insistent, în vreme ce tânăra femeie îi zâmbi discret. Apoi, brusc, unul dintre bărbați se ridică și se apropie, nițeluș emoționat.

— Domnule general...

Acesta a fost primul contact cu familia colonelului Z., care venise la plajă special pentru el. Erau tânăra și frumoasa soție a colonelului, mama și doi veri ai acestuia. Îl căutaseră.

— Am aflat că ai primit această misiune sublimă și sfântă, îi spuse bătrâna doamnă, și suntem fericiți să te cunoaștem.

— Pentru asta ne aflăm aici.

— L-am căutat în toți anii războiului, zise bătrâna. De trei ori am trimis oameni să-l găsească și de trei ori ei s-au întors cu mâinile goale. Al patrulea ne-a înșelat, a luat banii și a dispărut cu ei. Când am aflat că vei merge dumneata, ne-au renăscut speranțele. Oh, avem mari speranțe, fiule, avem mari speranțe în tine.

— O să mă străduiesc, doamnă, o să fac tot posibilul.

— A fost atât de tânăr și atât de talentat, zise bătrâna și ochii i se umplură de lacrimi. Toți spuneau

că va fi un geniu militar. Același lucru ne-a spus și ministrul de Război, când a venit să ne transmită condoleanțe. A spus că este o pierdere mare, foarte mare pentru noi toți. Dar el a fost fiul meu și durerea cea mai mare este a mea, scuză-mă, Beti. Desigur, și tu suferi, dragă. Te-ai arătat atât de demnă de el, atât de fidelă. Îți amintești când a venit din Albania, în permisie, pentru două săptămâni? Numai două săptămâni, timp în care v-am și făcut nunta, căci el trebuia să se întoarcă. Avea o misiune atât de importantă în țara aia blestemată, că nu putea lipsi mai mult de două săptămâni. Îți amintești, Beti?

— Da, mamă, îmi amintesc.

— Îți amintești cum mai plângeai în capul scărilor, în vreme ce el își îmbrăca uniforma, iar eu încercam să te liniștesc și pe tine, dar și pe mine, după care au sunat cei de la Ministerul de Război... Avionul trebuia să plece peste jumătate de oră, iar el a coborât valvârtej pe scări, te-a sărutat pe tine, apoi pe mine și a plecat. Oh, scuzați-mă că vorbesc așa, dar sunt o sentimentală, zise și-și șterse lacrimile. Așa am fost mereu.

În zilele următoare, s-au împrietenit tot mai mult, iar familia colonelului s-a apropiat de grupul lor. Mergeau împreună să joace tenis, se scăldau, se plimbau cu barca sau stăteau seara pe terasă, pe țărmul mării. Soției lui nu-i plăcea această nouă relație, dar nu avea ce face. Se posomora când îl vedea plimbându-se pe malul mării cu Beti și nu-i convenea nimic din ceea ce făcea el în prezența celeilalte. Vreau să știu despre ce discuți atâta vreme cu ea? Despre colonel? Și de ce nu? Să sporovăie bătrână toată ziua despre el, mai înțeleg, dar ea... Nu e frumos să vorbești așa. Oamenii au păsul lor. M-au rugat să-i ajut. Trebuie să fiu uman. Aha, uman... Nu înțeleg chestia asta. Și, în general, nu pricep de unde atâta prietenie, mai ales când e vorba de moarte. Destul. Toată pasiunea asta exagerată pentru soțul mort cu douăzeci de ani în urmă, cu care ea a coabitat doar două săptămâni, are o singură

explicație... Aha, știu ce vei spune: averea bătrânei contese, moștenirea. Destul, nu vreau să mai aud asemenea lucruri. Misiunea mea este să găsesc și să aduc osemintele colonelului. Altceva nu mă interesează.

Apoi, pe neașteptate, Beti dispăru vreo două zile și, când se întoarse, el desluși în ochii ei o mare doză de răceală și oboseală.

— Unde ați fost? o întrebă când o întâlni în fața hotelului. Era îmbrăcată în costum de baie și purta o pereche de ochelari negri de soare, din aceia care seamănă cu o mască. Deși era bronzată, el observă că ea se înroșise la față când el pronunțase numele preotului.

Ea începu apoi să-i povestească cum că bătrâna dorise cu tot dinadinsul să vorbească cu preotul despre fiul ei și cum se dăduse ea peste cap să-i găsească adresa și cum se liniștise bătrâna și...

Dar el n-o asculta. Îi privea ca absent trupul gol, întrebându-se pentru prima oară: oare ce să fie între ea și preot?

Apoi, zilele trecuseră una după alta, iar poveștile bătrânei contese despre talentele colonelului se reluau identic, ca și cele despre vechimea și noblețea familiei și, în vremea aceasta, Beti dispărea când și când de pe plajă, iar când se întorcea, părea obosită și distantă, ceea ce-l făcea pe el să-și pună mereu aceeași întrebare.

Iar ei continuau să stea seara pe terasa largă a hotelului, sorbind tot felul de băuturi răcoritoare, în vreme ce actrița de cinema, cea mai proaspătă cunoștință a lor, îi spunea mereu:

— Dumneavoastră, domnule general, îmi păreți omul cel mai ciudat de pe plaja asta. Aveți o aură misterioasă și, când mă gândesc că, după toate zilele acestea minunate, o să mergeți în Albania să adunați oase de morți, mă trec fiori de groază. Îmi păreți asemenea eroului din balada unui poet german, pe care l-am făcut în școală, nu-i mai țin minte numele... Ca și eroul ei, care se scoală din mormânt

și o pornește călare sub lumina lunii. Uneori, visez cum îmi ciocăniți la fereastră, în toiul nopții. Doamne, ce oroare!

Iar el râdea, cu gândul aiurea, în vreme ce ceilalți priveau extaziați asfințitul soarelui, iar bătrâna mamă a colonelului repeta întruna:

— Ce mult îi plăceau și lui frumusețile lumii ăsteia! și-și ștergea ochii înlăcrimați.

În vremea aceasta, Beti era la fel de frumoasă și de misterioasă ca și până atunci, și cerul la fel de azuriu, doar că, din când în când, la orizont începeau să se furișeze câțiva nori negri de ploaie, care călătoreau încet spre răsărit, spre Albania...

Generalul se ridică. În cort nu mai era nimeni. Ploaia nu se mai auzea deasupra și, afară, probabil că oamenii reîncepuseră să sape. Ieși din cort și văzu că în aer stăruia aceeași negură umedă care acoperea coasta dealului. O bucată de timp urmări cu privirea păsările care zburau jos de tot, apoi i se păru că negurile încep să se urnească spre nord-est, acolo unde ar fi trebuit să se afle monumentul și stâlpii vechi de telefon, cu firele întinse în zare.

Capitolul al nouălea

Preotul aprinse lampa cu petrol și o puse pe măsuță. Umbrele lor începură să se legene și să se frângă pe pânza înclinată a cortului.

— Frig, zise generalul, umezeala asta blestemată m-a pătruns până la piele.

Preotul începu să deschidă o conservă.

— Până mâine nu mai e mult, spuse.

— Nu mai am răbdare până atunci. Parcă aș fi un sălbatic și, în plus, mai suntem și nespălați.

— Măcar să nu fi fost așa de frig.

— Treaba asta trebuia începută vara, zise generalul.

Știa că fusese imposibil și totuși simțea că se mai liniștește atunci când clevetea așa.

— Vremea este într-adevăr groaznică, observă și preotul. Astă-vară, negocierile au durat o mulțime. Treburi de stat.

— Pe naiba, făcu generalul.

Deschisese pe masă planul detaliat al cimitirului și făcea pe el tot felul de însemnări.

— Oare pe unde or mai fi ceilalți doi, colegii noștri? Poate că sapă tot pe stadionul unde i-am lăsat atunci.

— Nu le e ușor, zise preotul. Ei nu se bazează pe nimic.

— În vreme ce noi stăm excelent. Suntem cei mai moderni gropari din lume.

Celălalt nu răspunse.

— Doar că suntem cam nespălați, spuse generalul.

Afară, în întunericul nopții, se auzi un cântec. Încet de tot la început, născut în șoaptă, grav, apoi

din ce în ce mai tare, cântecul se strecură spre cort și se izbi de el ca ploaia sau ca vântul, în nopțile de toamnă, lăsându-ți impresia că-l apasă din greu și că-l zgâlțâie.

— Cântă groparii, zise generalul, ridicându-și privirea de pe hartă.

Traseră cu urechea o bucată de vreme.

— E un obicei al albanezilor din câteva zone, spuse preotul. Când se adună trei, patru bărbați, încep să cânte. Obicei străvechi.

— Poate pentru că azi e sâmbătă seara.

— Poate. În plus, astăzi au luat salariul și cu siguranță au cumpărat vreo sticlă de rachiu de la țărani.

— Am observat și eu că uneori trag câte un păhărel, zise generalul. S-au săturat și ei, se pare, de ceea ce fac.

— Când beau, încep să povestească fel de fel de istorii, adăugă preotul. Ăla mai bătrân le povestește întâmplări din război.

— O fi fost partizan?

— Mie așa mi se pare.

— Atunci, treaba asta de aici îi amintește de anii războiului.

— Bineînțeles, spuse preotul. Iar cântecul este pentru el, în asemenea momente, o necesitate spirituală. Căci există o mai mare răsplată pentru un bătrân războinic decât să-i scoată din mormânt pe foștii lui dușmani? Asta e un fel de continuare a războiului.

Cântecul se unduia tărăgănat și lent, iar celelalte voci, care țineau isonul, îl sprijineau din toate părțile ca o blană moale și caldă ce încerca să-l apere de întunericul și umezeala nopții. Apoi, corul s-a topit încetișor și din adâncul lui s-a ițit o singură voce.

— El e, făcu generalul. Auziți? Ce spune în cântecul ăsta?

— Este un vechi cântec ostășesc.

— Pare dramatic. Puteți să-i înțelegeți cuvintele?

— Desigur. Vorbește despre un oștean albanez ucis în deșertul Arabiei. Când Albania era sub dominație turcească, albanezii făceau serviciul militar în cele mai îndepărtate colțuri ale imperiului.

— A, da. Mi-ați mai spus-o.

— Dacă vreți, vă traduc cuvintele.

— Vă rog.

Preotul ascultă o bucată de vreme.

— E greu de tradus exact, dar versurile sună cam așa: Am rămas și zac aici, camarazi ai mei, pe o coastă de deal, lângă Podul Qabeei.

— Un cântec despre deșert, care va să zică, spuse generalul ca trezit din somn și revăzu cu ochii minții desfășurându-i-se sub picioare, ca un covor orbitor și nesfârșit, pustiul. Încercă să meargă din nou pe covorul acela, așa cum o făcuse cu ani în urmă, pe vremea când mărșăluia prin deșert ca tânăr locotenent.

— Salutați-o pe mama din partea mea, continuă să traducă preotul, și spuneți-i să vândă boul cel negru.

Afară, cântecul se subția, gata gata să se rupă, apoi prindea iar puteri și se răspândea peste tot în jur.

— Dacă mama întreabă de mine...

— Ei, făcu generalul, ce-o să-i spună maică-si?

Preotul ascultă din nou o bucată de vreme.

— Sensul cuvintelor e cam așa, urmă preotul, dacă mama întreabă de mine, spuneți-i că fiul ei s-a însurat cu trei femei, adică a „încasat" trei gloanțe, și că la nunta lui au venit o mulțime de nuntași și de rubedenii, acestea fiind ciorile și corbii, care au început să-l înfulece pe mire.

— Teribil! exclamă generalul.

— Nu v-am spus eu?

Afară, cântecul s-a tensionat, ca și când ar fi vrut să atingă un prag imposibil de atins, după care s-a curmat.

— Vor începe din nou, zise preotul. Când încep, nu se mai opresc.

Așa se și întâmplă. La început, se auzi numai vocea subțire, șocantă, a groparului bătrân, apoi îi răspunse un altul, după care, cei care țineau isonul își uniră și ei vocile într-una singură, făcând ca melodia să țâșnească spre înaltul cerului.

Cei doi ascultară o vreme în liniște.

— Dar acesta? întrebă generalul. Despre ce vorbește cântecul acesta?

— E vorba despre ultimul război mondial, zise preotul.

— Așa, în general?

— Nu. Din câte înțeleg eu din cuvintele lui, un partizan a fost ucis în luptă cu trupele noastre. Lui îi este dedicat cântecul.

— O fi fost ăla care s-a aruncat pe tanc, al cărui bust l-am întâlnit de câteva ori până acum?

— Nu cred. Dacă era ăla, am fi aflat din cântec.

Muncitorii începură un cântec nou.

— E ceva enervant în cântecele astea lungi, lungi de tot.

— Da, chiar enervant. Au niște voci primitive.

— Pe mine mă înfioară. Sau, ca să fiu mai precis, îmi fac frică.

— Așa e toată epica lor, spuse preotul.

— Dracu' știe ce vor să spună popoarele astea în cântecele lor, zise generalul. Poți să sapi și să te strecori cu ușurință sub pământul lor, dar, în sufletul lor, niciodată.

Preotul nu-i răspunse și tăcură o bună bucată de vreme. Afară, cântecul continua ca și până atunci, fără pauze, și generalul îl simți peste tot în jurul său.

— Cât o să mai dureze? întrebă generalul.

— Nu știu, zise preotul. Poate până la ziuă.

— Fiți atent, spuse generalul. Dacă ăștia se leagă de noi în vreun cântec de-al lor, notați totul.

— Desigur, zise preotul, privindu-și ceasul. S-a făcut târziu.

— Mie nu mi-e somn, făcu generalul. Hai să bem, poate o să ne vină și nouă cheful de cântat, adăugă, râzând.

Celălalt ridică din umeri, vrând parcă să spună: dumneavoastră știți că eu nu beau.

Generalul dădu din cap disperat.

— E cea mai bună ocazie ca să începeți, spuse. Iarnă. Un cort pe munte. Monotonie.

Generalul scoase din servietă o sticlă.

— Ce să fac, o să beau singur, zise, umplându-și paharul, și umbra lui uriașă se mișcă pe pânza cortului ca pe un ecran.

Preotul se întinse să se culce.

Generalul goli două pahare, apoi se ridică, aprinse reșoul și puse deasupra ibricul de cafea. Învățase de ani buni să-și facă singur cafeaua. Totuși, acum i se păru amară.

Stătu o bucată de vreme cu mâinile încrucișate, fără să se gândească la nimic, apoi ieși afară. Ploaia continua să cadă, iar noaptea era atât de întunecoasă, încât avu senzația că este pierdut în spațiu. Spre uimirea lui, groparii se opriseră din cântat, dar lui, cine știe din ce motiv, îi era teamă că vor reîncepe.

Și într-adevăr, nu peste mult timp, cântecul umplu din nou pustietatea. Vocea bătrânului urcă, urcă neîntrerupt, până ce rămase o clipă suspendată în aer, după care se năpusti spre pământ și se amestecă printre vocile celelalte, ca o scânteie ce cade pe jeraticul din vatră.

Fulgeră undeva, departe, și preț de o secundă generalul zări cortul alb al muncitorilor și camionul imens, stând strâmb pe coasta povârnită, gata-gata să se răstoarne și s-o ia la vale. Apoi, totul se cufundă iarăși în beznă.

Generalul asculta și încerca să înțeleagă sensul cuvintelor. Era un cântec lung și trist. Nesfârșit.

Poate că-și amintește de tovarășii căzuți, își spuse el. Unul dintre cei care-l vizitaseră înaintea plecării îi spusese că albanezii își pomenesc adesea camarazii uciși în luptă. Cine știe ce-o fi în capul acestui bătrân gropar, se întrebă generalul. Ziua face groapă după groapă, iar noaptea își cântă isprăvile din război.

Îl detestă, cu siguranță. Îi vede ura în ochi. Și nici nu e de mirare. Doi dușmani de moarte, având o treabă comună de făcut, ca doi bivoli care trag la același jug. Unul negru, celălalt tot negru. Bucuria unuia, motiv de supărare pentru celălalt. Un gropar care sapă șase zile pe săptămână, iar într-a șaptea cântă. Și un general care face același lucru șase zile la rând, dar care nici nu știe și nici nu vrea să cânte.

O bucată de vreme încercă să-și închipuie cam cum ar putea fi cântecul lui despre soldații pe care-i dezgropa, apoi dădu din cap cu amărăciune. Bocet de jale, cu siguranță.

Capitolul al zecelea

În puținele ore care i-au mai rămas din noaptea aceea, generalul avu un somn agitat.

Dimineața, îl treziră glasurile muncitorilor. Oamenii scoteau din pământul înghețat bețele metalice și își împachetau cortul, aruncându-le de-a valma în camion, deasupra cutiilor cu oseminte. În fine, șoferii porniră motoarele.

Preotul se sculase mai devreme și pregătea acum cafeaua. Flacăra albăstruie a reșoului îi lumina din când în când chipul. De afară, pătrundea lumina tulbure a dimineții.

Generalului i se făcu dor de casă.

— Bună dimineața, zise.

— Bună, răspunse preotul. Cum ați dormit?

— Rău. A fost foarte rece, mai ales spre miezul nopții.

— Vă beți cafeaua în pat?

— Da. Mulțumesc.

Preotul îi dădu ceșcuța cu cafea fierbinte, iar generalul îi mulțumi din nou.

Puțin după aceea ieșiră pe pajiște. Muncitorii începură să le demonteze cortul. Ploaia încetase, dar pământul era moale și gropile făcute în ajun erau pline pe jumătate cu apă.

Spre răsărit, din spatele norilor, soarele se ridica deasupra orizontului ca o pată alburie, când mai luminoasă, când mai tulbure.

În mașină era cald și generalul începu să moțăie.

Călătoreau de mai bine de două ore, când șoferul frână pe neașteptate.

Generalul șterse aburul de pe geam și zări în mijlocul drumului un tânăr mărunțel, îmbrăcat cu

haine negre, strânse pe corp, care ridicase mâna în direcția mașinii. Camionul frână cu zgomot doi pași mai încolo.

Șoferul automobilului scoase capul pe geam.

— N-avem loc, băiețe, spuse.

Dar băiețandrul zise repede ceva și arătă cu mâna spre marginea șoselei.

— Ce-i cu omul acela? întrebă preotul.

Generalul se întinse să vadă mai bine. Dincolo de șosea, pe un bolovan, ședea un țăran bătrân, cu sumanul negru aruncat pe spinare. Alături, era o ladă de lemn. Ceva mai încolo, aștepta în liniște un măgar, stropit cu noroi din cap până-n picioare.

— Ce se întâmplă? întrebă generalul.

— Nu se știe. Acum vom afla, răspunse preotul.

Specialistul albanez coborâse din camion și discuta cu cei doi săteni. Bătrânul se ridică icnind. Specialistul se apropie de automobil.

— Ei? făcu generalul.

— Un soldat, zise specialistul.

— De-al nostru?

— Da, răspunse celălalt și arătă cu mâna spre lada de lemn. A muncit la săteanul acesta și mai pe urmă a fost ucis.

Generalul deschise portiera și ieși din mașină.

— N-am înțeles prea bine, zise preotul și se apropie de țăran.

— Soldatul a muncit la moară la săteanul acesta, îi explică specialistul. Până când l-au prins și l-au ucis.

— Aha, făcu preotul, trebuie să fie vreun dezertor.

Specialistul îl întrebă pe sătean și omul îi răspunse.

— Dezertor, confirmă specialistul.

Generalul, care nu auzise discuția dintre ei, se apropie încet de micul grup, având pe chip o expresie gravă. Arbora această mină ori de câte ori avea de-a face cu săteni albanezi îmbrăcați în straie tradiționale și încălțați în opinci.

— Despre ce este vorba? întrebă el. Acum, când zilele reci și monotone de la munte deveniseră o amintire, își îmbrăcase uniforma cea nouă, iar sentimentul de măreție a misiunii pe care o avea pusese din nou stăpânire pe el.

Țăranul era tras la față și avea ochii cenușii. Scoase încet tabachera, își umplu luleaua cu tutun și o aprinse cu cremenea. Generalul băgă de seamă că omul avea degetele subțiri și uscate ca niște vreascuri. Băiatul încremenise în mijlocul drumului, privindu-l cu uimire pe general.

— Așteptăm aici de trei ore, spuse bătrânul. Am plecat de acasă pe întuneric. Ieri, mi-au spus unii că mașinile vor trece pe aici, drept pentru care am hotărât să vin împreună cu nepotu-meu și să vă aștept la șosea. Am oprit o mulțime de mașini până acum, dar toți șoferii mi-au răspuns că ei nu duc morți în mașină. Ba chiar, vreo doi, trei m-au luat drept nebun.

— Dumneavoastră l-ați îngropat? îl întrebă generalul.

— Da, zise țăranul, cine altul? El a trăit la noi.

— Vasăzică, a trăit la dumneavoastră, făcu generalul. Aș vrea să știu, dacă se poate, în ce relații erați cu el. Ce treabă avea acest soldat, aparținând armatei unui stat mare, cu dumneavoastră; vreau să știu ce l-a atras și cum de a rămas de bunăvoie printre dumneavoastră. Sunteți țăran, nu-i așa?

Specialistul a tradus mai scurt și mai pe șleau vorbele generalului.

Țăranul și-a scos luleaua din gură și l-a privit pe general în ochi.

— A fost slugă la mine, zise. O știe tot satul.

Generalul se încruntă și se înroși la față de necaz. Abia acum înțelesese despre ce era vorba. Îl privi dușmănos pe morar, ca și când ar fi vrut să-i spună: zi, opincarule, zi tot ce ai de zis, apoi își aprinse o țigară, rupând, de furie, două, trei bețe de chibrit.

— E un soldat dezertor, îi explică preotul, dintre aceia care au muncit ca... ca... argați, ca să nu spun ca slugi la albanezi.

Generalul se strâmbă la față.

— Cum îl chema? întrebă specialistul.

— Nu știu, zise săteanul. Noi l-am strigat „soldat" și așa i-a rămas numele până la sfârșit.

— Când i-ai dezgropat oasele?

— Alaltăieri, spuse bătrânul. Am auzit că e cineva care le adună și mi-am zis că ar fi bine să-l scot și să-l predau. Să-l ducă, săracu', la el acasă.

— Nu cumva ai găsit și un medalion?

— Medalie? se miră țăranul. Nu era el de medalie, fiule. La treabă zbârnâia, dar la război nu-l prea trăgea inima.

— Nu medalie, unchiule, îl întrerupse zâmbind specialistul, medalion. Ceva ca un ban rotund, cu chipul Maicii Domnului.

Țăranul ridică din umeri.

— Nu, n-am găsit așa ceva. Am adunat oasele unul câte unul, dar nu am găsit altceva.

— Ați făcut o faptă bună, zise preotul. V-ați făcut datoria de creștin.

— Cine s-o fi făcut în locul meu? spuse țăranul. Era obligația mea s-o fac.

— Vă mulțumim, se înclină preotul, în numele mamei acestui soldat.

Bătrânul se dădu mai aproape de preot, care îi păru, pesemne, mai amabil și începu să-i explice cum făcuse, arătându-i din când în când cu mâna sicriul din lemn de plop, cioplit grosolan.

— Ieri am făcut cosciugul și azi, în zori, am pornit încoace împreună cu nepotu-meu. Am ajuns cu greu. Unde te uiți, numai mlaștină. Măgarul a căzut de două ori în băltoace, ia uite-l în ce hal a ajuns.

Preotul îl asculta cu atenție.

— Dar pe soldat, dumneavoastră l-ați ucis? întrebă pe neașteptate, pe un ton liniștit, fără să-l slăbească pe țăran din ochi.

Omul făcu un gest de surprindere și-și scoase luleaua din gură, ca pentru a îndepărta o piedică din calea cuvintelor. Apoi râse într-un mod straniu.

— Ați înnebunit? De ce să-l omor eu?

Zâmbi și preotul, ca și când ar fi vrut să spună „uite că se mai întâmplă și lucruri din astea".

Fără a se adresa nimănui, morarul începu să povestească cum fusese ucis soldatul, în toamna aceea greu de uitat, de trupele de represalii ale Batalionului Albastru. Apoi, amintindu-și întrebarea preotului, căzu din nou pe gânduri.

— De ce vorbesc ăștia așa, fiule? îl întrebă în șoaptă pe specialist.

— Sunt străini, unchiule, au alte obiceiuri.

— Se chinuie omul, face o groază de drum și când colo...

— Lasă, nu-ți mai bate capul, neicuță, îi spuse unul dintre muncitori, care coborâse din camion ca să urce sicriul. De-acu' rămâi sănătos, noi plecăm.

În vreme ce săteanul discuta cu specialistul, iar muncitorii se căzneau să salte lada în camion, generalul, care se pregătea și el să urce în mașină, se întoarse cu un gest brusc spre ceilalți.

— Vrea recompensă? îl întrebă pe specialist.

Specialistul se înroși la față.

— Nu.

— Are tot dreptul, spuse generalul. Suntem pregătiți să-l plătim.

— Nu vrea nici o recompensă, repetă specialistul.

Generalul, care credea că găsise cea mai bună soluție pentru a se răzbuna pentru ofensa de adineauri, insistă:

— Oricum, spuneți-i că noi am vrea să-l răsplătim.

Specialistul o ținu însă pe a lui.

— Noi dorim să vă plătim munca, îi spuse preotul cu blândețe morarului. Cât ați vrea?

Țăranul se încruntă și-l fixă cu privirea.

— Nimic, zise.

— Totuși, v-ați chinuit, v-ați pierdut câteva ceasuri, ca să nu mai vorbim și de lemn...

— Nimic, spuse iar morarul.

— Dar l-ați ținut pe mâncare, atâta vreme, pe soldatul ăsta. Am putea să vă despăgubim noi.

Nervos, țăranul își smulse luleaua din gură.

— Și eu i-am rămas dator lui, pufni acesta, nu i-am dat nici un ban. N-ați vrea să vă dau dumnea-voastră?

După care le întoarse spatele și o porni spre locul unde își lăsase măgarul.

În vreme ce mașina se punea în mișcare, băiatul îi spuse ceva la ureche bătrânului, care făcu semn cu mâna spre automobil.

— Așteptați, afurisiților, că uitasem. Am ceva de la el ce trebuie să vă dau, și strecură mâna sub suman.

— Caută banii, zise generalul, când îl văzu pe bătrân scotocindu-se în buzunare, vedeți? Știam eu.

— Ce-i asta? făcu specialistul și coborî din mașină.

— Un caiet, spuse bătrânul. În care scria când și când. Uite-l.

Specialistul întinse mâna să-l ia. Era un caiet obișnuit, cu filele acoperite cu un scris mărunt.

— O fi ceva pentru familie, zise bătrânul, altfel nici nu vi l-aș fi dat. Cine știe ce-o fi mâzgălit în el, sărmanul. Poate că i-o fi lăsat vreunuia în grijă oile și caprele. N-am vrut să-l întreb. Dacă o fi avut oi sau capre, cu siguranță că până acum i le-a mâncat lupul.

— Mulțumim! spuse specialistul. Aici trebuie să fie cu siguranță și numele lui.

— Noi îl strigam „soldat", zise bătrânul. Nimeni nu s-a gândit să-l întrebe de nume.

Specialistul urcă în mașină.

— Drum bun! îi ură morarul specialistului. Mergeți sănătoși.

— Alt jurnal, făcu generalul, răsfoind caietul. Al câtelea e?

— Al șaselea, zise preotul.

Mașinile o porniră una după alta. Generalul privi înapoi și-l zări pe țăran stând nemișcat un moment și uitându-se în urma lor, după care se întoarse, îndemnă măgarul să meargă și o luă la pas împreună cu nepotul.

Capitolul al unsprezecelea

De cum urcă în mașină, neavând ce face, generalul începu să răsfoiască jurnalul. Prima pagină lipsea (din majoritatea jurnalelor găsite lipseau, de regulă, primele pagini). Totuși, când începu să citească, pricepu că nu lipseau decât câteva fraze. Probabil că pe prima pagină necunoscutul notase câteva informații despre persoana sa, după care, închipuindu-și că nu făcuse bine, o rupsese.

Generalul citi mai departe:

important este ca acest caiet să nu-l găsească nimeni. Aici, nu e nici un pericol: în primul rând, pentru că toți cei din familia morarului sunt analfabeți și, în al doilea rând, asta e o limbă străină pentru ei.

Aseară, când morarul m-a văzut scriind, a căscat ochii mari și m-a întrebat:

— Ce scrii tu acolo, soldat?

Toți pe aici mă strigă „soldat". Nimeni nu m-a întrebat cum mă cheamă în realitate. „Soldat" mă strigă și nevasta morarului și singura lor fată, Kristina. Ba chiar, mi se pare că prima care m-a strigat așa a fost Kristina. Asta s-a întâmplat în ziua în care batalionul nostru a fost nimicit de partizani. Fugind, am aruncat pușca în bălării și am ajuns într-o viroagă părăginită. Am ținut apoi întruna malul unui pârâu, pentru că știam că pe malul apelor se află întotdeauna așezări omenești. Și n-am greșit. Pârâiașul nu era altceva decât iazul morii ăsteia. Când m-am apropiat de poarta lor, fata albaneză, care cu greu reușise să-și potolească câinele, a strigat speriată: „Tată, a venit un soldat".

Din ziua aceea mi-am început viața de argat. Uneori mă mir și singur cum de s-a întâmplat ca eu, soldat

al Diviziei de Fier, să devin sluga unui morar albanez și să port pe cap un fes alb, cum poartă țăranii din partea locului.

— Eu îți dau de mâncare și te apăr, mi-a zis morarul, dacă o să mă ajuți la muncă. Băiatul pe care l-am avut până acum a plecat la partizani. Numai să nu-mi faci vreo belea, mi-a mai spus. Dacă aflu ceva, ai încurcat-o cu mine, te spânzur de stâlpul morii.

Ăsta a fost contractul nostru.

De atunci a trecut o lună. Fac tot felul de munci: tai lemn în pădure, spăl jgheabul, curăț pietrele morii, repar ciuberele, deșert și umplu sacii.

Camarazii din batalion și familia mă cred cu siguranță mort. Dacă m-ar vedea cum sunt acum, eu, fostul soldat „de fier", alb de făină din cap până-n picioare și cu fesul ăsta pe cap, ar râde de s-ar prăpădi.

25 februarie

O zi plicticoasă. Bate un vânt cumplit, ce pare că va smulge moara din țâțâni. N-avem treabă. Sunt puțini sătenii care îndrăznesc, pe vremea asta, să iasă din casă și să vină la moară cu câte un sac de porumb în spate. Câmpurile au rămas nelucrate anul ăsta. Multe dintre ele s-au sălbăticit. Cei care vin la moară povestesc lucruri îngrozitoare.

Urlet de vânt. Zi și noapte. Ai impresia că pe lumea asta n-a mai rămas decât vântul.

martie 1943

Morarul se poartă bine cu mine. Ieri, am reparat o portiune de acoperiș, smulsă de vânt. A fost mulțumit.

— Tu, soldat, ești priceput la orice, mi-a spus. Și, privindu-mă ironic din cap până-n picioare, a adăugat: Doar cu războiul nu le ai.

M-am înroșit. Era pentru prima oară când cineva pomenea despre dezertarea mea.

Apoi, m-a bătut pe umeri.

— N-am vrut să te supăr, mi-a zis zâmbind, am vorbit și eu așa, ca prostul.

Discuția asta n-am putut-o uita toată ziua.

Am băgat de seamă că aici curajul în luptă e la mare preț. Se pare că eu i-am părut un fricos. Un asemenea zdrahon, de unu optzeci și doi, dezertor. Hm.

Ce rău că mă cred un biet fugar. Mi-e rușine mai ales de Kristina! Are 17 ani. Ori de câte ori o privesc, simt un gol în piept, ceva ca atunci când ți se dezumflă roata la bicicletă.

după-amiază

O întâmplare neobișnuită. Eram în pădure, să tai lemne. Când m-am întors, am văzut pe cineva în pragul morii. Am rămas ca trăznit. Omul fluiera un cântec de-ale noastre. Când m-am apropiat, am văzut că purta niște rămășițe de haine militare.

— Hei, prietene, l-am strigat.

El și-a întrerupt fluieratul și a sărit în picioare. Ne-am îmbrățișat, deși nu ne cunoșteam. Ne-am așezat pe prag.

În câteva minute ne-am spus totul: divizia de unde fugisem, de câtă vreme, ce făceam acum. Omul venise cu „stăpânul" lui, un sătean din satul vecin, să macine doi saci cu porumb. Mi-a spus că filmul (adică războiul), din câte povesteau fugarii, avea să se termine curând, că nimeni nu va avea curajul să ne ceară socoteală pentru ceea ce făcusem, din contră, chiar, aveau să fie luați la întrebări cei care ne trimiseseră la filmul ăsta. Apoi, mi-a zis că sunt mulți alții ca noi, care trăiesc pe lângă țăranii albanezi. Ne-am prăpădit de râs când mi-a spus cu ce se ocupau ăilalți: de la păscutul vacii, până la îngrijitul copiilor, ca dădacă.

— Doar cu femeile o ducem rău, mi-a zis. La albanezi, asta e o chestie de onoare. Dacă te-ai dat la o femeie de-a lor, ăla ești, pe cuvânt. În schimb tu,

prietene, văd că ți-ai aranjat bine treaba, și mi-a făcut cu ochiul. Am văzut-o pe fata lu' jupânu'. S-o bei într-un pahar cu apă!

— Ești nebun? l-am întrebat. Nici prin cap nu-mi trece. Chiar tu ai zis ce ți se poate întâmpla.

— Am zis, am zis, dar aici e altfel. Loc frumos, liniștit, mai ceva ca-n Elveția.

Dinăuntru se auzeau bocănind pietrele morii.

El și-a răsucit o țigară, așa cum fac sătenii albanezi.

— Ia zi, m-a întrebat, ai auzit ceva despre Batalionul Albastru?

Mi-a tresărit inima.

— Nu, i-am zis, de ce?

A fost de ajuns pomenirea numelui acela pentru ca toată veselia de dinainte să dispară într-o clipă. Văd că te-ai posomorât, mi-a spus, dar nu-ți fă griji. Batalionul se învârtește pe undeva, prin Albania centrală, de unde se aud numai grozăvii, dar tu să nu-ți faci probleme. Ar putea ajunge aici? Ar putea. Caută mai ales dezertori, dar tu... M-am ridicat ca să nu-i mai aud cuvintele „nu-ți fă griji", dar el mi-a servit imediat alte zvonuri. Stăpânii noștri, morarul și sătenii, se așezaseră temeinic la vorbă înăuntru. Cum s-a măcinat porumbul, cei doi străini și-au aruncat în spate câte un sac cu mălai și au plecat, țăranul înainte și soldatul în urmă.

2 aprilie, duminică

Ori de câte ori aud sunet de talangă, mă bucur. Singur, mă plictisesc.

Morarul e un om corect, dar are un mare defect, vorbește puțin. Am observat că, în general, albanezii vorbesc puțin, mai ales bărbații. Cât e ziulica de lungă, stă cu luleaua în gură. Vorbesc mai mult cu nevastă-sa, „tanti Frosa". Ea mă descoase în fel și chip, mai ales despre ai mei. Eu îi spun că mi-e dor de ei. Ea mă privește cu milă. Dă din cap.

— Acum, când tu ești plecat, m-a întrebat odată, cine-ți vede de oi și de capre?

Eu am râs.

— Noi nu avem nici oi, nici capre. Locuim la oraș.

— Dacă le-ați fi avut, acum, când tu ești plecat, le-ar fi mâncat lupul. Of, fiule, acum și oamenii au început să se sfâșie unul pe altul ca lupii.

N-am știut ce să-i zic.

Într-o altă zi m-a întrebat despre medalion.

— Îl avem ca semn de recunoaștere, dacă murim în luptă, să știe cine suntem. Uite, aici, sub chipul Sfintei Maria, e un număr, vezi? E numărul meu.

Tanti Frosa și-a pus niște ochelari caraghioși, cu o lentilă spartă.

— Și cine v-a dat asta?

— Comandanții.

— Lua-i-ar naiba! a spus și a plecat bodogănind.

Astea sunt discuțiile mele cu tanti Frosa. În schimb, pe Kristina o văd rar. Și mai rar vorbesc cu ea. Când, de fapt, cu ea aș dori să vorbesc cel mai mult, mai ales acum, când am învățat binișor și albaneza. Dar ea nu prea apare pe la moară. Robotește toată ziua prin casă sau lucrează la războiul de țesut. Chiar când ne cheamă la masă, nu stă mai mult de câteva clipe în ușă. Mă privește în treacăt cu ochii ei blânzi, apoi întoarce capul.

Uneori, nici nu coboară măcar, ci strigă de la fereastră:

— Soldat, spune-i tatei că prânzul e gata.

Nu fac un secret din faptul că seara mă gândesc la ea. Uneori, ies la poartă și privesc în noapte. Ascult susurul apei din iaz și mă gândesc la tot felul de lucruri. Alteori, mă joc cu câinele, cu Djuvi.

aprilie

Astăzi, Kristina mi-a zâmbit. Noaptea trecută, în moară au intrat hoții. L-au rănit pe Djuvi. Rău de tot. Sunt cu toții disperați.

A trecut un sătean cu un ceas turcesc. E ceva vreme de când n-am mai văzut un ceas.

Mă gândesc la tot felul de lucruri, dar în special la Kristina. Îmi imaginez tot felul de scene stupide cu ea. Știu că sunt prostii. Totuși, nu mă pot abține.

Ieri, la amiază, eram lungit lângă jgheabul morii. Nu prea știam ce să fac. Aruncam cu pietricele în apă. De jur împrejur foșneau sălciile. Gâlgâitul apei te îmbia la somn.

Deodată, am auzit zgomote, pași, voci, fluierături, galop de cai. M-am ridicat și ce credeți că am văzut? Ai noștri veneau șiruri-șiruri pe potecă. Am vrut s-o șterg, dar nu știu ce m-a împins să fac exact contrariul: le-am ieșit în întâmpinare.

— Asta e moara? m-a întrebat unul, făcându-mi un semn discret.

— Da, i-am răspuns speriat.

— Hai, fraților, să-i punem foc! a strigat omul și s-a năpustit primul. După el, toți ceilalți. Și în urma lor, eu. Nu știu prin ce minune mi s-au dezlegat picioarele, am devenit viclean și sprinten, iar în suflet mi s-a aprins toată ura și sălbăticia care mi-au răbufnit anul trecut, când am ars șase sate la rând, în timpul Operațiunii de Iarnă.

M-am aruncat, așadar, înainte, urlând ca turbat. Doi inși puneau foc la moară. Alți câțiva veneau târându-l pe morar. L-au scos până în pragul morii și i-au tras un glonț în cap.

Mi-am amintit de Kristina. Am urcat scările în fugă. Din casă o aduceau legată fedeleș pe tanti Frosa. Ea m-a văzut și m-a scuipat în față.

— Ah, câine, ah, trădătorule.

M-am făcut că n-o văd. Mă gândeam doar la Kristina. Am dat buzna în camera unde dormea și m-am aruncat pe pat. Kristina tremura toată.

— Soldat, nu, soldat!

Dar mie mi se urcase sângele la cap. Repede, repede, îmi spuneam, nu e timp.

Am zvârlit plapuma de pe ea, i-am rupt cu unghiile cămașa subțire și am strâns-o în brațe.

— Soldat, soldatule!

Brusc, m-am trezit. Se auzea glasul Kristinei care mă chema. În jur, ca și până atunci, apa gâlgâia liniștit și se simțea aroma ierburilor. Dormisem nițeluș.

— Soldat, soldatule!

Cu pași leneși m-am îndreptat spre casă. Kristina ieșise la fereastra din mijloc.

— Te caută mama, mi-a spus.

Eu mă mai frecam încă la ochi.

Dac-ar fi știut ea ce vis am avut!

24 iunie 43

De la Gjirokastra vin mereu orășeni refugiați. Sunt osteniți, cu bagaje în spinare; femeile târăsc câte un copil, iar bătrânii abia mai pășesc. Sunt cuprinși cu toții de groază. Spun că orașul va fi ars până-n temelii. Unii sunt siguri chiar că va fi minat.

Gjirokastra e bombardată zilnic. Uneori mă urc în platanul cel mare și privesc orașul. Am fost încartiruit un an și ceva acolo, cunosc toate străzile și străduțele, pe toți cârciumarii și proxeneții. Cunosc și două curve în cartierul Varosh.

Avioanele sunt punctuale. La început apar din nord, dinspre Tepelena. Primele care deschid focul sunt antiaerienele din Grihot. De acolo nu se aud exploziile, se văd în schimb norișorii de fum ai exploziilor. Apoi încep să tragă tunurile de la geamie, dar nici ele nu fac mare brânză. Avioanele continuă să zboare nestingherite spre oraș, iar în momentul acela eu îmi imaginez cum, la Gjirokastra, încep să urle sirenele, iar oamenii aleargă îngroziți spre pivnițe, de nu-ți vine să crezi că toată brambureala aceea este provocată de două-trei flecuștețe, care zboară sclipind în razele soarelui ca niște bănuți de argint aruncați pe cer.

Ultimul intră în acțiune tunul din cetate, un obuzier străvechi, de care ne minunam cu toții. De aici se văd

bine manevrele avioanelor, care cad în picaj deasupra aerodromului militar, dau drumul la bombe și apoi se îndepărtează calme și sclipitoare, ca și când n-ar avea nici o legătură cu norii de fum negru pe care-i lasă în urma lor peste tot.

Toate acestea se văd ziua, căci noaptea e camuflaj obligatoriu. De îndată ce vine seara, totul se cufundă în întuneric. La început, se pierd în beznă străduțele, casele mai scunde, podul de peste râu, apoi cartiere întregi, începând cu cele de jos, podețele pârâurilor, casele înalte și, printre cele din urmă, cetatea, clopotnițele și minaretele, cu cuiburile lor de berze cu tot.

Aseară, în vreme ce priveam orașul cufundându-se în întuneric, mi-am amintit de o noapte asemănătoare, cu trei ani în urmă, când compania noastră a trecut pentru prima oară prin Gjirokastra, spre sud.

Era o noapte întunecoasă de vară. Eram epuizați, nespălați și morocănoși, dar, cum am ajuns la cazarma de la Grihot, am cerut voie să mergem la bordel. Comandantul a fost de acord. Ne-am înviorat într-o clipită. Așa cum eram, nerași, murdari de noroi, cu armele în spate, ne-am aliniat și am ieșit încolonați pe poarta cazărmii. Casa de toleranță era în oraș, astfel că, după marșul acela ucigător, a trebuit să mai facem încă vreo doi-trei kilometri până acolo. Dar drumul acesta ni s-a părut floare la ureche. Mergeam în șir pe șoseaua cufundată în întuneric, făcând glume proaste și luându-ne peste picior unul pe altul. Eram fericiți. Auzisem deseori vorbindu-se despre bordelul acela, iar acum abia așteptam să ajungem acolo. Palatul din poveste să fi fost și nu ne-ar fi atras așa.

La pod, am fost controlați de santinelele de la postul de pază, după care am început să înaintăm pe străduțele în pantă. Orașul părea mort. Ghetele noastre de munte scârțâiau pe pavaj. Cu siguranță că localnicii, care se ascundeau în spatele zidurilor și al porților grele, tremurau de teama vreunui nou masacru. De unde să știe ei unde mergeam noi!

În cele din urmă, am ajuns în fața „casei". Am rămas afară, în vreme ce ofițerul nostru a împins poarta și a intrat.

Casa era cufundată în întuneric. Se pare că înăuntru nu se afla nici un vizitator.

— Ori le-a furat somnul? a întrebat unul dintre noi, nerăbdător.

— Dacă dorm, trebuie să se scoale urgent.

— Așa e, a zis altul. Noi suntem soldați și datoria lor e să ne respecte. Cu atât mai mult cu cât suntem și în trecere.

— Azi ești, mâine nu ești, a adăugat unul cu voce subțire și răgușită.

Dar poarta s-a deschis, ofițerul a ieșit și noi ne-am adunat grămadă în jurul lui.

— Ia ascultați aici, ne-a spus el. O să intrați imediat. Numai că aveți grijă să păstrați ordinea, pentru că altfel o să vă duc înapoi la cazarmă. Hai, alinierea!

Ne-am încolonat, dar numai aliniere nu era aia.

— Atenție, ne-a zis ofițerul, înăuntru e întuneric. E zăpușeală, geamurile sunt deschise și-i interzis să aprinzi lumina din cauza camuflajului. Să nu încerce careva să aprindă vreun chibrit, că dă de dracu'. Ceva mai încolo e un punct de observație cu mitralieră.

— În regulă, au răspuns câteva voci. La ce ne trebuie lumină? O facem fără lumină.

— Corect, nu ne trebuie lumină! Ne trebuie...

— Gura, mârlane, a mârâit ofițerul. Liniște! Hai, primii cinci, șase.

Primii au și dat buzna, împingându-se unii pe alții.

— Să nu vă pierdeți pușlile, le-a strigat ofițerul. Apoi, s-a întors spre noi. Următorii șase să vină cu mine, a zis.

Printre aceștia eram și eu. Am pășit ca năuci pe dalele curții, apoi am urcat treptele. Înăuntru era beznă. Puțin după aceea am avut senzația că am rămas singur. Pe ceilalți parcă-i înghițise pământul. Mergeam prin întuneric, când am auzit un geamăt, apoi încă unul. Mi s-a urcat sângele în cap, am intrat

printr-o ușă deschisă și am auzit pe cineva suflând din greu. Am ieșit imediat și am pătruns într-o altă cameră. În întuneric, într-un colț, am zărit ca prin ceață ceva alb. Am făcut doi pași înăuntru și am rămas așa.

— Vino, m-a îndemnat un glas de femeie.

Am înaintat nițeluș speriat, am întins brațele și am atins-o. Era goală. Mâinile mele au alunecat pe trupul ei umed de sudoare, iar ochii mi s-au împăienjenit. Nu-mi dădeam seama unde era patul.

— Lasă arma, mi-a spus cu o voce calmă.

Eu mi-am dat jos pușca și am sprijinit-o de perete. Ea s-a întins pe pat.

Nu-i deslușeam chipul în întuneric, dar după voce și după sâni părea tânără.

— Scuză-mă, i-am spus câteva minute mai târziu, stând cu capul pe brațul ei. Scuză-mă că sunt așa de murdar.

— Nu-i nimic, a zis ea cu glas indiferent. Asta însemna că era obișnuită de mult cu sudoarea de soldat. Unde vă duceți? m-a întrebat.

— În sud, i-am zis, pe front.

Ea n-a mai zis nimic și astea au fost singurele cuvinte pe care le-am schimbat.

M-am chinuit să-i deslușesc trăsăturile feței, dar mi-a fost imposibil. M-am ridicat încet, mi-am luat pușca, am aruncat-o în spate și am întors încă o dată capul spre pata aceea albă și nemișcată.

— Noapte bună! i-am zis.

— Noapte bună! mi-a răspuns fără chef și am ieșit. Am găsit cu greu treptele și am coborât în curte. Cei care terminaseră așteptau afară, fumând în întuneric, stând pe jos, cu pușca între genunchi.

Peste un ceas mergeam din nou pe șosea, de data aceasta în liniște, fără să mai facem poante, ascultând doar bocănitul amestecat al pașilor noștri, morocănoși, osteniți și mânjiți cu noroi ca niște diavoli.

— Beznă afurisită, a spus careva ca prin somn. Nu i-a răspuns nimeni.

Peste un timp, când divizia noastră a trecut iar prin Gjirokastra, am cerut să mergem din nou la casa

de toleranță, dar ni s-a spus că fusese închisă. Nu mai țin minte de ce, dar cred că se întâmplase ceva, fusese ucisă una dintre fete, iar apoi le transferaseră și pe celelalte. Când am auzit chestia asta, mi-am amintit de fata aceea din întuneric, la care fusesem în noaptea aia. M-am gândit că ar fi putut fi ea cea ucisă. Deși, poate că n-o fi fost așa. Acolo se aflau, cred, cinci sau șase fete. Sau, cel mult, șapte.

după-amiază de iulie

Ochii Kristinei sunt teribil de misterioși. Ca ai tuturor fetelor albaneze. Iubire? Din partea mea, da. Din partea ei, nimic.

Djwi nu-și mai revine.

iulie

În cursul nopții, pe șosea au trecut trupe. Spre nord. Se vedeau luminile camioanelor. Se pare că dislocă un regiment.

iulie 21

Satul vecin e plin de balliști. Noaptea, cântă cântece vechi. Morarul mi-a spus că, dacă văd fesurile lor albe cu vulturul cusut pe frunte, să mă ascund. Și Kristinei i-a spus același lucru. Dumnezeu știe ce se poate întâmpla.

duminică

Kristina se mărită peste o săptămână. Am aflat-o cu totul și cu totul întâmplător. Habar n-am avut că e logodită de mult. Ieri, am întrebat-o ca într-o doară pe tanti Frosa, care lua apă din jgheab.

— De ce, în ultima vreme, lucrați zi și noapte la războiul de țesut?

— Păi, a venit vremea, mi-a spus ea. A venit vremea, fiule.

— Ce vreme?

— Cum ce vreme? O să ne măritām fata săptămâna viitoare, nu știai?

— Nu, i-am spus, de unde să știu? Vocea îmi era atât de slabă, încât ea a ridicat ochii și m-a fixat o bucată de vreme. Am încercat să-mi ascund tulburarea, apoi mi-am zis că ducă-se la naiba, de ce să mă prefac?

Ea m-a privit un moment cu atenție, după care mi-a spus:

— Așa e, fiule, uite, vine vremea când fata se face de măritat. Și tu, când s-o termina războiul ăsta, o să te întorci acasă și ai tăi or să te însoare cu vreo fată frumușică.

Când mi-a spus cuvintele astea, mi-a venit să plâng, pentru că am avut impresia că vrea să mă consoleze, iar durerea mi-a sfâșiat atunci inima și mai tare.

M-am dus și m-am așezat lângă apă, spunându-mi doar atât: O să te măriți, Kristina. Atât și nimic mai mult.

20 august, după-masă

Monotonie.

Kristina s-a măritat. Duminica trecută au venit cuscrii și au luat-o. Erau șase bărbați călări, îmbrăcați toți în negru. Și înarmați. Drumurile sunt extrem de nesigure. N-au făcut nuntă. Bărbații au ciocnit câte un pahar cu rachiu. M-au invitat și pe mine, dar oaspeții nu mi-au adresat nici un cuvânt. Ca și cum nici n-aș fi fost acolo.

Cu două zile înainte, am vrut să-i fac Kristinei un dar de nuntă. Nu prea aveam ce. Mi-am zis să-i dau medalionul. De câteva ori mi-l privise cu curiozitate.

— Ia-l, i-am zis, amintire de la mine.

Ea l-a luat zâmbind.

— E Sfânta Maria?

— Da, i-am răspuns.

— Cine ți l-a dat, maică-ta?

— Nu. De la armată.

— De ce?

— Ca să știe cine sunt, dacă mor.

Ea a râs.

— De unde știi că o să mori?

— Dacă o să mor.

Și uite așa i-am dat singurul lucru pe care-l aveam. La ce-mi trebuia? Și-așa n-am nici un căptâi. Sunt viu și pierdut pentru ai mei, ce-mi trebuie să mă găsească atunci când oi muri?

Pe la prânz, oaspeții s-au ridicat să plece. Și-au aruncat armele în spate și au încălecat. Calul Kristinei era alb. Ea plângea. Tanti Frosa plângea și ea. Morarul se ținea tare. Apoi și-au îmbrățișat fata. Am vrut și eu să-mi iau rămas-bun, dar n-am îndrăznit să mă apropii. Poate din cauza privirilor celorlalți. Am stat deoparte. Câinele cel bătrân, Djuvi, se învârtea ca năuc printre ei. Kristina l-a luat în brațe și l-a sărutat. Îl invidiam. De mine nu și-a amintit nimeni.

Au plecat. La început au dispărut din vedere caiii. Apoi, straiele negre ale oamenilor. Și, la urmă de tot, țevile lungi ale puștilor.

zi de august

De câteva zile bune, pe drumul Gjirokastrei au loc mișcări de trupe. Se pare că ceve-ceva se va întâmpla cât de curând. Sătenii care vin la moară povestesc că satele sunt pline din nou cu orășeni refugiați.

Și mai spun că Batalionul Albastru a părăsit Albania centrală și se îndreaptă încoace. Noaptea am din nou coșmaruri. Sar din somn și stau cu urechea ciulită.

Mi-e dor de Kristina.

începutul lui septembrie

A început să sufle un vânt de toamnă. Din când în când mă apucă o tristețe imensă și-mi spun că nu voi mai pleca de aici.

Uneori mă lungesc lângă firul de apă. Acolo îmi place cel mai mult.

Stau și privesc în lungul pârâului, care curge și duce cu el când o frunză, când vreo cârpă, când doar o umbră.

Când eram în armată, am traversat destule cursuri de apă. Totuși, nu știu de ce mă tulburau atât de mult pârâiașele din jurul cătunelor albaneze. Nimic nu-mi amintea mai mult de zilele fericite de dinaintea războiului decât pârâiașele acelea. Mergeam pe malul lor cu pușca în spate și mă simțeam ciudat. Mă provocau. Aveam impresia că-mi răscolesc un simțământ mai vechi. Mă chemau. Le auzeam clipocitul tainic și, cu siguranță, pe malul unui asemenea pârâiaș mi-a încolțit, la început tulbure de tot, apoi din ce în ce mai clar, gândul dezertării.

după-masă

Ieri a murit Djuvi. Adevărat doliu. Pentru toți. Morarul are ochii roșii. Se vede că a plâns.

septembrie, 5

Liniște. Frunze galbene. Dimineață, pe deasupra noastră, sus de tot, au trecut sute de avioane. Zburau spre nord-est.

Cine știe din ce colț al lumii veneau și încotro se duceau. Bombardează pe undeva, cu siguranță. Cerul e limpede. Cleștar.

Capitolul al doisprezecelea

Însemnările se opreau aici. Era notată și data de 7 septembrie 1943, dar apoi, cine știe de ce, omul o tăiase cu o linie. Se vede că, neavând ceva important de scris, renunțase.

Scârbit, generalul azvârli caietul pe banchetă.

— E ceva interesant acolo? întrebă preotul.

— Însemnările unui sentimental plângăcios.

Preotul luă caietul și-l deschise la prima pagină.

— Numele nu și l-a scris nicăieri, zise generalul. Doar înălțimea. Unu optzeci și doi.

— Are înălțimea colonelului Z., observă preotul.

Se priviră unul pe altul preț de o secundă.

— Nici o altă informație, spuse generalul. Numele câinelui l-a scris, pe al lui, nu.

— Ciudat!

— E ceva și despre Batalionul Albastru, despre colonel, însă, nimic.

Preotul începu și el să citească.

Generalul încercă să-și imagineze cam cum ar fi trebuit scris finalul jurnalului acela, conform celor povestite de țăran preotului. Își închipui trecerea Batalionului Albastru prin ținut, apoi și-i imagină pe toți teribil de furioși și dând, în final, buzna la moară, după ce aflaseră de la careva că acolo muncea un dezertor. Cum l-au găsit, pe urmă, pe soldatul ascuns printre sacii cu făină, alb din cap până-n picioare ca și când s-ar fi înfășurat deja în giulgiu, și cum l-au luat, împingându-l cu țevile armelor, în vreme ce el dădea mereu înapoi, înapoi, până ce a ajuns la iazul morii și, cu siguranță că ar fi căzut în apă dacă ar fi continuat să se retragă așa. Dar nu a mai apucat să ajungă acolo, pentru că l-au

împușcat la doi pași de iaz, așa încât, când a căzut, doar capul i s-a cufundat în apă. După toate acestea, iazul a format un mic vârtej în jurul țestei, ca și când în apă ar fi căzut un bolovan și nu un cap de om, iar curentul ușor îi desfășurase părul și-l unduise în direcția cursului, ca pe niște ierburi negre și misterioase.

Asta a fost tot, își spuse generalul, trăgând din țigară.

— Ei? făcu el după vreo oră, când preotul închise, la rândul său, jurnalul.

Prelatul ridică din umeri.

— Un jurnal obișnuit, zise.

Tăcură apoi o bună bucată de vreme, gândindu-se fiecare la cele abia citite.

— Ați văzut ce scrie despre apă? spuse generalul. I se părea că acolo își va găsi salvarea, deși, de fapt, de acolo îl pândea moartea.

Dar preotul nu răspunse.

Șoferul claxonă prelung. O turmă mare de capre traversa șoseaua. Doi ciobani cu bâte lungi se chinuiau să facă loc pentru mașini.

— Coboară la iernat, observă preotul.

Generalul îi privea pe ciobanii înalți, cu sumane și căciuli negre pe cap.

— Vă amintiți de cei doi locotenenți care au ajuns să păzească oile țăranilor albanezi? Din ce batalion erau, oare? Mi se pare că de la vânătorii de munte.

— Nu-mi mai amintesc, zise preotul.

— Cu armata noastră din Albania s-a întâmplat ceva ciudat, urmă generalul. Cu adevărat ciudat. Sau, ca să fiu mai precis, rușinos.

— Corect, zise preotul. S-au petrecut lucruri comice.

— Chiar și noi am dat peste astfel de situații. Ce rușine ne-a fost când ni s-au relatat cazuri în care militarii noștri au ajuns să spele hainele sau să păzească găștele țăranilor albanezi. Și adineauri, cu săteanul sau morarul ăla, ce greu mi-a venit.

Preotul încuviință din cap.

— Spuneați că toate astea sunt comice, dar nu sunt numai atât. Ele sunt, înainte de orice, tragice.

— În război e greu să desparți tragicul de comic și eroicul de banal.

— Unii ar vrea să justifice toate astea, spuse generalul, să-i dezvinovățească pe militarii noștri, rămași aici după capitulare. Vase de transport nu erau, porturile erau blocate. Și atunci, ce să facă amărâții de ei? La urma urmei trebuia să trăiască și ei din ceva, nu? Trăiește din ceva, de acord, dar nu-ți șterge picioarele pe drapelul țării tale, urlă de necaz generalul. Ofițerul unei armate glorioase, fie ea și învinsă, să ajungă să păzească gâștele!

— Mulți dintre ei și-au vândut la început armele, zise preotul. Le-au vândut sau le-au schimbat pe o traistă de mălai sau pe două ouă.

— Parcă atunci dumneavoastră nu erați aici, nu?

— Nu, spuse preotul. N-am fost, dar mi-au povestit alții cum se vindeau revolverele pe o bucată de pâine, și asta pentru că albanezilor nu le plac revolverele. Puștile erau, în schimb, mult mai apreciate. Ele erau ceva mai scumpe, ajungeau să fie schimbate pe o traistă cu pâine. Iar mitralierele, armele automate și grenadele erau date aproape pe gratis, la schimb cu o pereche de opinci rupte, două căpățâni de ceapă sau cel mult o jumătate de kilogram de urdă.

— La naiba! făcu generalul.

Preotul ar fi vrut să continue, dar generalul îl întrerupse.

— Iată de ce albanezii sunt tentați să ne ia peste picior. Ați văzut cum m-a ofensat ciobanul sau ce naiba o mai fi fost ăla de adineauri?

— Ei au un cult pentru armă. Pentru ei este de neimaginat să-ți vinzi pușca, mai ales pentru o bucată de pâine.

— Dar armele grele? întrebă generalul.

— Armele grele nu aveau valoare și le lua oricine trecea pe stradă. Un tun antiaerian, tras de măgar, era un tablou care n-ar fi mirat pe nimeni atunci.

— Cumplit! făcu iar generalul.

— În anul acela, în Albania, s-au întâmplat mai multe nenorociri ca oricând, urmă preotul. Până și copiii aveau arme și, după ce se certau între ei, își zburau la iuțeală creierii unul altuia. Se întâmpla ca ziua să se certe două vecine, așa cum se ceartă femeile, iar noaptea, de la fereastră sau din pod să bubuie tunul.

— Mi se pare că exagerați, zise generalul.

— Deloc. Era o psihoză cumplită, spuse preotul. Albanezii păreau ca turbați. Fuseseră răscolite toate cumplitele lor instincte, iar ei erau mai periculoși ca oricând.

— Poate pentru că abia ieșiseră din război și sângerau. Așa face tigrul după ce „încasează" primul glonț. Apoi, în zilele acelea, pentru albanezi apăreau la orizont noi pericole. Puteau fi atacați dintr-o clipă în alta de vecini.

— Albanezii își imaginează mereu pericole inexistente, adăugă preotul.

— Un singur lucru nu pot înțelege, zise generalul, cum de i-au cruțat pe soldații noștri după capitulare. Ba chiar din contră, i-au apărat de foștii noștri aliați, care-i executau pe loc. Vă mai amintiți?

— Desigur, răspunse preotul.

— E tragic epilogul armatei noastre din Albania, spuse generalul. Toți soldații aceia înarmați, cu grade, uniforme și medalii s-au transformat în slugi, zilieri și dădace. Mi se face rușine când îmi amintesc ce munci făceau. Vă amintiți ce ne-au povestit despre un colonel?

— Da, zise preotul. M-am întrebat atunci dacă nu cumva s-o fi angajat și colonelul Z. ca văcar la vreun țăran albanez, unde paște și acum caprele.

Generalul nu-și crezu urechilor. Preotul, care-l uimise până atunci cu calmul lui, își bătea acum joc de colonelul mort?

— Ce comic ar fi să-l vadă Beti într-o asemenea situație, comentă generalul.

Se aștepta ca preotul să-și ridiculizeze până la capăt rivalul, dar celălalt, regretându-și, se pare, cuvintele de adineauri, își ținea acum gura.

Ultima parte a drumului o făcură în liniște. Șoseaua era invadată de frunze uscate, pe care vântul le ducea de colo-colo. Pe cele ude nu le putea clinti din loc. Acestea rămâneau, uneori, ca paralizate în mijlocul drumului, grele de apă și de noroi, așteptând parcă să putrezească acolo.

În vremea aceasta, mașina trecea peste ele cu repeziciune.

Capitol fără număr

Mașinile se apropiau de periferia capitalei. Pe ambele laturi ale șoselei se zăreau ici-colo sedii de ferme, un aeroport minuscul, pe pista căruia se aflau câteva elicoptere, instalațiile unei stații radio.

Brusc, mașinile se abătură de la șoseaua principală și virară una după alta pe un drumeag de țară. Aici, peisajul era cu totul altul. Predominau câteva coline scunde, care se înfundau într-o vale mocirloasă. Pe ici, pe colo se zărea câte un tufiș, un stâlp vechi de telefon și nimic altceva. În mijlocul pustietății aceleia se afla baraca lungă, acoperită cu plăci cenușii. Mașinile opriră în fața ei. Un câine mare, flocos, care păzea intrarea, începu să latre.

Ușa barăcii se deschise încet și dinăuntru ieși tușind întruna un individ înalt, înfășurat într-un palton uriaș, plin de petice. Era magazionerul.

Groparii începură să descarce din mașină lăzile. Specialistul intră în baracă împreună cu magazionerul. Generalul și preotul veniră în urma lor.

În clădire era frig. Puțina lumină care se strecura prin ferestre cădea pe sacii de plastic aliniați pe rafturile lungi de lemn.

Muncitorii băgară lăzile în baracă. Magazionerul începu să scoată sacii de nailon și să-i numere. Apoi îi punea pe raft, repetând ca pentru sine numerele, de parcă ar fi vrut să le memoreze.

— Ăsta nu, spuse, când muncitorii îi aduseră lădoiul primit pe drum, de la morar. Specialistul încercă să-l convingă. Nu, repetă magazionerul. Ăsta nu-i în regulă.

Muncitorii duseră lada înapoi la camion.

Când se termină totul, magazionerul luă din raft un catastif cât toate zilele, cu coperțile jegoase. Răsfoi paginile cu încetineală, înmuindu-și de câteva ori degetele în gură.

— Aici, îi zise specialistului.

Acesta făcu o însemnare, după care se iscăli. Predarea se încheiase.

Capitolul al treisprezecelea

Multe zile după aceea, cei doi stăteau iar față în față în salonul hotelului „Dajti" din Tirana. De la barul de jos se auzeau din nou sunetele muzicii și undeva, în jurul lor, generalul simțea pulsând la fel ca-n primele zile viața orașului străin. Era mai tras la față și avea o privire neliniștită.

— Am dormit prost aseară, zise el, am visat-o pe prostituata aia. Vă mai amintiți ce ne-a povestit cafegiul?

— Bineînțeles.

— În vis mi-a apărut moartă, întinsă în sicriu. În vremea asta, afară, așteptau să intre la ea o mulțime de soldați, întinși și ei în coșciuge.

— Coșmar.

— Totuși, în vis, mie mi s-a părut totul foarte firesc. Am trecut pe lângă sicrie și i-am întrebat: „Veniți sau plecați pe front?" Unii mi-au răspuns că vin, alții că se duc și atunci eu am spus: „Cei care merg pe front să nu mai aștepte, să se ducă mai întâi să lupte și apoi să vină să se distreze. În schimb, ăia care vin de pe front să rămână, să stea încolonați".

— Groaznic, făcu preotul.

— Apoi l-am zărit pe colonelul Z. Credeați că am unu optzeci și doi? m-a întrebat el, râzând ca de-o glumă reușită. Greșiți, domnilor, nu am atât. Dar cât aveți? l-am întrebat eu. El a râs din nou, apoi mi-a zis în joacă: nu spun. Generalul a scos țigările. Uite așa.

— Asta vi se trage de la oboseală.

— Da. De data asta a fost extenuant. Mai mult ca-n alte dăți.

— N-ai ce face, zise preotul. Și ăsta-i doar începutul.

— Parcă am fi niște pelerini medievali. Mergi și mergi și drumul nu se mai sfârșește. Și-n vremea asta, ăia de acolo, și generalul arătă cu mâna în direcția în care presupunea că se afla țara lui, își închipuie că noi apăsăm pe buton și gata, mortul a și țâșnit din pământ, spuse nervos. Ei habar n-au de nimic.

— Nu e vina lor, zise preotul.

Generalul bătea darabana cu degetele în masă.

— Am impresia că ați citit ceva cronici medievale, spuse. N-ați găsit pe-acolo ceva care să semene cu asta?

— Nu, zise preotul, fără a lăsa să se înțeleagă la ce se referea.

— Adică, cronicile tac.

— Facem o plimbare? întrebă preotul. În seara asta nu e frig.

Coborâră treptele hotelului și o porniră încet spre Universitate. Pe bulevardul central era un du-te-vino neobișnuit de mașini. În dreptul podului, la intersecția cu bulevardul Marcel Cachain, unele o luau spre stânga, spre cartierul unde se aflau majoritatea ambasadelor străine, iar celelalte înaintau spre piața Skenderbej.

Cei doi ajunseră în fața clădirii Guvernului, apoi se întoarseră. Pe ambele laturi ale bulevardului, grupuri de muncitori scoteau din pământ mimoze și plantau în locul lor pini.

— Se pregătesc de sărbătoare, zise preotul, muncesc și noaptea.

În dreptul hotelului îl întâlniră pe primarul străin, însoțitorul generalului-locotenent.

— Unde este colegul meu? îl întrebă generalul.

— În Albania centrală. Ne continuăm săpăturile pe niște câmpuri pustii. Dumneavoastră?

— Noi ne-am luat un răgaz de vreo două zile.

Tot discutând așa, au urcat treptele și au intrat în hotel. Primarul și-a luat la revedere și a intrat în

lift, în vreme ce generalul și preotul au luat loc din nou în salon.

Generalul comandă fernet și-și aprinse o țigară. Își umplu paharul și bău. Pe dinaintea ochilor i se perindară din nou coclaurii și mormintele acelea banale printre care umblase în ultimele zile.

Nu înțeleg de ce osemintele camarazilor mei trebuie redate familiilor. Nu cred că asta a fost ultima lor dorință, cum se încăpățânează unii să afirme. Pentru noi, veteranii de război, aceste toane muierești sunt de-a dreptul comice. Soldatul se simte bine numai printre tovarășii de arme, indiferent cum ar fi ei, vii sau morți. Lăsați-i împreună. Nu-i despărțiți. Mormintele lor ne vor păstra viu străvechiul spirit ostășesc. Nu dați ascultare celor care se tem și de umbra lor, lașilor care nu știu ce-i aia durere. Aveți încredere în noi, veteranii de război.

Generalul simți cum se amețește.

Eu am acum o întreagă armată de morți, își spuse. Numai că, în locul uniformei, fiecare dintre ei e îmbrăcat într-un sac de nailon. Saci albaștri, cu două dungi albe și un șiret negru, produs special al firmei „Olympia". La început, au fost câteva grupe. Apoi, s-au format companiile, mai pe urmă batalioanele, iar acum se completează regimentele și diviziile. O armată întreagă înfășurată în nailon.

— Ce să fac cu ei? întrebă cu jumătate de glas.

— Nu vă simțiți bine, zise preotul. Ori aveți frisoane?

— N-am nimic, spuse generalul, simțind cum fernetul i se strecoară în creier mai iute ca oricând, probabil din cauza oboselii. N-am nimic, repetă el. Doar că vreau să mai beau, și dădu paharul peste cap. Eu vreau să beau, iar dumneavoastră, preot sau colonel sau naiba știe ce sunteți, nu mă lăsați. Ce vreți de la mine?

Brusc, generalul se încruntă.

— Eu nu suport să fiu supravegheat. Ce vreți de la mine, spuneți! aproape că răcni el.

Bărbatul mărunțel, care stătea ca de obicei la masa de lângă radio și scria, întoarse capul spre ei.

— Nimic, domnule. Nu vă împiedic de la nimic și cu atât mai puțin vă supraveghez, zise preotul cu răceală.

— Atunci stați și uitați-vă la mine cum beau.

— Nu-i nevoie să faceți scandal, spuse preotul.

Generalul mai trase o dușcă. Acum, preotul n-avea să-l mai împiedice. La urma urmei, el era șeful.

Gândul îi zbură din nou la armata lui. La armata lui albastră, cu două dungi albe și șnur negru. Ce să fac cu ei? se întrebă. Sunt o mulțime și probabil că tremură de frig sub mantalele lor de nailon. Mulți. Generalii lor incapabili i-au părăsit pe câmpul de luptă. Mi i-au lăsat mie pe toți. Aș fi putut câștiga cu ei o groază de bătălii.

Încercă să-și amintească de luptele învățate la academie și să-și închipuie pe care dintre ele ar fi putut s-o câștige cu ei. Începu să facă și un plan pe pachetul de țigări, notând poziția trupelor, liniile de atac, loviturile principale. Preotul îi privea în liniște mâzgălelile și sorbea din cacao. Generalul începu cu antichitatea. Mai întâi, îl împresură pe Cezar, apoi le tăie retragerea oștenilor lui Carol cel Mare, după care, cu o manevră iscusită, îi ieși în cale lui Napoleon și-l obligă să se retragă. Dar asta nu-i plăcu. Nu-i plăcu pentru că ar fi putut câștiga orice bătălie din trecut datorită superiorității armelor moderne și nu geniului său. Atunci, încercă să-și amintească ultimele războaie. Debarcă pe câteva țărmuri și asedie câteva capitale. Își aruncă regimentele albastre de pe malul Normandiei tocmai la paralela 38, în Coreea. Le strecură apoi în jungla Vietnamului și le scoase de acolo fără pierderi. Câștigă câteva bătălii pe care istoria le consemna ca pierdute. Și asta pentru că el nu-și abandonează soldații pe câmpul de luptă. Știe să-i conducă. Face studii speciale de tactică pe teren muntos. Și-apoi, soldații lui sunt viteji, foarte viteji. Și sunt așa pentru că nu au ce pierde, își zise și bău din nou. Pachetul de

țigări era negru de atâtea linii și cerculețe, când el își aminti de o altă luptă. La început se retrase, apoi aruncă în luptă rezerva de morți care nu aveau încă nume (aceștia erau cei mai turbați în bătălie) și câștigă în doi timpi și trei mișcări.

— Uite-așa, murmură aproape satisfăcut. Cine îndrăznește să se măsoare cu Marea Armată de Nailon?

Era beat de-a binelea.

Capitolul al paisprezecelea

Generalul se simțea sfârșit. Se apropie de fereastră și o deschise larg. Era o dimineață friguroasă. Cerul se desfășura uniform sub ochii lui. Simți că amețește și se sprijini de perete. Mi-e rău, își zise.

Privi afară. Toamna era pe sfârșite. În parcul de vizavi nu se zărea nimeni. Era ceva vreme de când pe băncile vopsite în verde nu se mai așezase nimeni. Doar frunzele uscate. Care putrezeau repede și ele. Generalul cunoștea bine culorile uniformelor NATO. Totuși, abia acum băgă de seamă că ele sunt identice cu cele ale frunzelor veștede de toamnă.

În mijlocul parcului, lângă ringul de dans, fuseseră strânse grămadă o mulțime de scaune ude de ploaie. Pustiu, ringul părea uriaș și trist. Podiumul orchestrei fusese acoperit și el cu frunze veștede. Un măturător le vântura de colo, colo.

Nu mi-e bine, repetă generalul, în vreme ce cobora treptele ca să ia micul dejun.

— Nu aveți o mină prea grozavă, îi spuse preotul, în vreme ce luau loc la masă. Poate că nu v-ar strica un repaos mai lung.

— Nici eu nu știu ce am, zise generalul. Dar mi-e rău, într-adevăr. Cred că, involuntar, aseară v-am jignit. Vă cer scuze, eram băut.

— Vă rog, spuse preotul, înțelegător.

— Ce fel de climă e asta?

— Poate că n-ar fi rău ca mâine să merg singur. Îmi închipui că săpăturile pe malul mării sunt mult mai comode decât acelea din creierii munților, zise preotul.

— Așa cred și eu.

— Odihniți-vă o vreme. N-ar fi rău ca diseară să mergeți la operă. Din când în când se dau concerte de muzică simfonică.

— Dorm prost, se plânse generalul. Trebuie să iau somnifere.

Ieșiră pe bulevard și se plimbau acum pe trotuarul larg, sub molizii uriași din fața hotelului. Pe lângă ei treceau grupuri-grupuri de băieți și fete, probabil studenți la Universitate.

— Ce treabă mizerabilă ne-au dat de făcut, zise generalul, ca și când ar fi continuat o discuție mai veche, întreruptă la mijloc. Mi-ar fi fost mult mai ușor să scotocesc prin piramidele Egiptului, decât să sap doi metri de pământ ca să-i scot la lumină pe soldații ăștia.

— Vă gândiți mult prea mult la toate acestea, zise preotul. Poate că de asta vă e și așa de rău.

— Aici, nici războiul n-a fost ca prin alte părți, continuă generalul, pentru că aici n-a fost nici urmă de front. Aici, războiul s-a strecurat peste tot, ca un vierme, ceea ce l-a și făcut să fie mai altfel.

— Și asta pentru că, prin firea lor, albanezii adoră războiul, spuse preotul. Ei și-l însușesc atât de bine, de natural, încât în scurtă vreme el ajunge să le otrăvească sângele, așa cum li se întâmplă alcoolicilor. Psihicul lor...

— Mi-ați mai vorbit o dată dspre asta, zise generalul.

— Da, îmi amintesc. Poate că sunt plictisitor.

— Nu, deloc. Vă ascult cu atenție. Vorbeați despre spiritul războinic al albanezilor.

— Da, spuse preotul. Acesta nu e ceva de ieri, de azi. În decursul întregii lor istorii, albanezii au umblat cu arma în spate. Muntenii lor patriarhali, care au trăit până nu demult în plin ev mediu, au avut, în schimb, întotdeauna, cele mai moderne arme. Gândiți-vă ce contradicție. V-am mai spus-o o dată, fără arme și fără războaie poporul acesta se va stinge, iar rădăcinile i se vor usca încetul cu încetul.

— Asta înseamnă că armele și războaiele îl regenerează?

— Așa își închipuie ei, când, de fapt, prin arme vor dispărea și mai repede.

— După dumneavoastră, războiul ar fi pentru ei un fel de gimnastică de înviorare, care le dezmorțește mădularele și le reglează respirația.

— Temporar, acceptă preotul.

— Adică, cu arme sau fără, poporul acesta este condamnat să dispară.

— Așa se pare, zise preotul. Străvechea pornire războinică a acestui popor a fost ridicată în zilele noastre la rangul de politică de stat, iar faptul că albanezii sunt numai câteva milioane este un noroc pentru vecinii lor.

Generalul își aprinse o țigară.

— Vă mai amintiți cântecele pe care le cântau muncitorii noștri atunci, la munte? Vă mai amintiți ce tulburare și tristețe ne provocau ascultându-le?

— Îmi amintesc, zise generalul, e greu să uiți unele lucruri.

— În ele sunt elogiate distrugerile și moartea, urmă preotul. Aceasta este o trăsătură a artei lor, pe care o găsești în muzică, în veșminte și în orice altceva. Lucru pe care-l întâlnești mai mult sau mai puțin la toate popoarele balcanice, dar care la albanezi e mai pregnant. Chiar și drapelul lor național, roșu și negru, nu simbolizează nimic altceva decât sânge și moarte.

— Cu câtă pasiune vorbiți despre toate acestea! observă generalul.

— Le studiez de multă vreme, răspunse preotul. Oscar Wilde afirmă undeva că oamenii de condiție modestă simt nevoia să comită crime, pentru că crima le oferă senzațiile puternice pe care nouă, celorlalți, ni le oferă arta. Această afirmație a lui poți s-o parafrazezi foarte bine în ceea ce-i privește pe albanezi, înlocuind cuvântul „crimă" cu „război" sau „vendeta". Deoarece, ca să fim drepți, printre albanezi sunt puțini criminali obișnuiți. Ei ucid conform

unui ritual străvechi. *Gjakmarrja*[1] lor este ca o piesă de teatru scrisă după toate regulile tragediei antice, cu prolog, cu un dramatism aflat într-un crescendo permanent și cu un epilog care nu poate fi conceput fără moarte. *Gjakmarrja* lor e ca un taur turbat, care face prăpăd când e lăsat liber. Și totuși, ei îl împodobesc cu fel de fel de panglici colorate, conform ritualului lor, astfel încât, atunci când taurul e lăsat liber să ucidă, să simtă, împreună cu gustul morții, și o mare satisfacție estetică.

Generalul asculta cu atenție.

— Viața albanezului, continuă preotul, e ca un spectacol regizat după niște canoane străvechi. El trăiește și moare ca și când ar fi pe scenă, cu o singură diferență: scena acestui spectacol este creasta muntelui sau ponorul, unde el își trăiește viața în libertate deplină. Adesea moare, dar nu pentru că ar avea vreun motiv, ci pentru că trebuie să se conformeze regulilor. Viața, care încolțește din atâta durere și jale pe aceste plaiuri, viața pe care n-o poate doborî nici frigul, nici foamea și nici asprimea muntelui, se termină brusc din pricina unei vorbe nelalocul ei, a unei glume exagerate sau a unei priviri mai aprinse aruncate femeii altuia. *Gjakmarrja* pornește adesea fără pic de pasiune, dar numai pentru că așa o cere obiceiul. Chiar și atunci când ucigașul își lichidează victima, el nu face altceva decât să aplice unul dintre articolele străvechiului cod cutumiar. Aceste articole li se încurcă toată viața printre picioare ca niște funii, până într-o zi, când, nemaiputându-se elibera din ele, cad la pământ și nu se mai ridică. Așa că, în decursul întregii lor istorii, albanezii n-au făcut altceva decât să joace o piesă de teatru însângerată.

Auziră în spate pașii grăbiți ai cuiva și întoarseră amândoi capul. Era specialistul.

---

1 Vendetă, răzbunarea sângelui, obicei străvechi albanez, care cerea ca ofensa să fie plătită cu sânge. *Gjakmarrja* a decimat secole de-a rândul societatea albaneză, fiind cu greu eradicată în epoca modernă.

— V-am căutat la hotel, zise.

— S-a întâmplat ceva?

— Mâine va trebui să revedem niște procese-verbale la direcțiunea comunală.

Preotul îl privi cu atenție, vrând parcă să înțeleagă de pe chipul lui dacă îi auzise ultimele cuvinte.

— Tocmai discutam despre obiceiurile dumneavoastră, zise pe un ton binevoitor.

Specialistul zâmbi ca pentru sine.

— Îmi povestea despre *gjakmarrje*, spuse și generalul. Foarte ciudată din punct de vedere etnopsihic.

— Nu cred că aveți dreptate, îl întrerupse specialistul. Unii străini cred că *gjakmarrja* explică psihologia albanezului, ceea ce nu este altceva decât, să mă scuzați, o baliverna.

— Chiar așa? făcu preotul.

— Unii străini bat apa-n piuă pe tema *gjakmarrjei*, și nu fără motiv.

— E o problemă de interes științific, zise preotul.

— Eu nu sunt de acord cu asta. Scopul lor real este să pregătească terenul pentru a-i distruge pe albanezi.

— O, nu cred, nu cred, îl contrazise preotul, cu un zâmbet rece pe chip.

Specialistul făcu împreună cu ei câțiva pași, apoi îi salută și plecă.

— Ce limbaj, se scutură preotul.

— Dumneavoastră explicați chestiunile acestea pornind doar de la unele elemente psihologice, dar eu cred că aici este vorba și de rațiuni istorice și militare, zise generalul. Știți de cine îmi amintește mie acest popor? De niște animale sălbatice, care, când simt pericolul, înainte să atace, se încordează la maximum, își contractă mușchii și stau cu toate simțurile la pândă. Precum se pare, poporul acesta a fost deseori în apropierea pericolului și lucrul acesta a devenit un fel de a doua natură a lui.

— Considerațiile acestea sunt exact definiția pe care o dau ei vigilenței, spuse preotul.

Și continuă să explice, deși generalul nu-l mai asculta.

— Vorbim cam mult despre ei, zise el în cele din urmă. Și, în fond, ce ne interesează pe noi treburile lor?

Preotul făcu o mișcare cu palmele deschise.

— Hai să ne vedem mai bine de treburile noastre, urmă generalul, de mizerabila noastră misiune, care ne-a scos sufletul și ne-a stors de vlagă. Nu vedeți că ne-am împotmolit și noi? Că e ceva malefic, ceva putred în ea, ceva care nu merge deloc?

— Nu, spuse preotul, nu e adevărat. Misiunea noastră e sfântă.

— Ne mișcăm ca metastazele prin corp, zise generalul, le stăm oamenilor în drum, îi împiedicăm.

— Vă referiți la cazul acela când din pricina săpăturilor noastre și-au amânat lucrările la conducta de apă?

— Nu, făcu generalul, nu numai la ăla. E ceva contra naturii, contra timpului, aș zice, în misiunea noastră.

— Eu nu gândesc așa, zise preotul.

— Dar v-ați întrebat vreodată dacă acești soldați, pe care noi îi căutăm cu atâta zel, ar vrea sau nu să fie dezgropați?

— Este ilogic, spuse preotul. Misiunea noastră este umanitară și oricine s-ar simți onorat să fie în locul nostru.

Generalul își închipui că celălalt va începe să-i vorbească despre datoria lui duhovnicească, despre lumina de *dincolo*, cea pe care o vedem când trecem în tărâmul morții. Chipul preotului era însă ca de piatră.

— Și totuși, e ceva care nu merge, ceva pe dos.

— Nu, spuse preotul. Nu e nimic. Poate că dumneavoastră, ca militar, aveți alte motive să nu vă simțiți bine sufletește.

— Ce motive? se miră generalul.

— Ce rost are s-o mai lungim? Probabil că n-o să-mi dați niciodată dreptate.

Generalul se chinui să zâmbească.

— Iarăși rațiuni psihologice? zise. Precum se vede, v-ați ocupat cam mult cu psihanaliza. Am auzit vorbindu-se mult despre asta, dar, ca să fiu sincer, încă n-am priceput cu ce se mănâncă. Nouă, militarilor, nu prea ne plac aiurelile astea.

— Mda, făcu preotul, ca și când ar fi vrut să spună „de, fiecare cu ale lui".

— Oricum, zise generalul, cum explicați nenorocita asta de stare sufletească în care mă aflu? Mi-a făcut plăcere să vă ascult raționamentul, vorbiți minunat. În fine, vă promit că n-am să mă supăr, indiferent ce-o să-mi spuneți.

— Dacă insistați, o să vă spun ce gândesc eu, zise preotul, calm. Ceea ce vă creează o presiune psihică permanentă este faptul că, în subconștient, regretați că nu ați comandat dumneavoastră trupele noastre în Albania. Și vă spuneți că, dacă ați fi fost dumneavoastră, totul s-ar fi terminat altfel, că nu i-ați fi dus pe soldații ăștia la înfrângere și la moarte, ci i-ați fi salvat. De aceea deschideți atât de des hărțile și stați cu orele în fața lor. Analizați fiecare operațiune eșuată, retrăiți fiecare înfrângere și, involuntar, vă puneți în locul comandanților ghinioniști, închipuindu-vă mereu și mereu cel mai nebunesc lucru: cum să transformați înfrângerile în victorii.

— Destul, făcu generalul. Ori mă luați drept un psihopat?

Preotul zâmbi.

Generalul se încruntă.

— Nu am motive ascunse, spuse el, apăsând pe fiecare cuvânt. Și nu sunt vreo puștoaică naivă, să cred că dezgroparea unor oase seamănă cu un vodevil. Știam că asta e o treabă grea și sinistră.

Spunea adevărul. Știuse încă de la început că i se încredințase o sarcină teribilă. După cum îi spusese ministrul, în misiunea aceea aveau să-l ajute dragostea și ura. Întorcându-se acasă de la Ministerul de Război, în ziua în care îi oferiseră această misiune, simțise o muzică divină invadându-i sufletul.

Era funebră și melancolică în același timp. Deschisese apoi dosarele și începuse să le răsfoiască. Din listele acelea lungi, interminabile aproape, porni să sufle un vânt de răzbunare. Se apropie de globul pământesc și căută Albania. Simți o bucurie imensă văzând-o minusculă ca un punct. Apoi îl cuprinse ura. În punctul acesta își găsiseră sfârșitul atâția și atâția tineri frumoși și viteji. Simți nevoia să pornească spre țara aceea sălbatică și înapoiată cât mai repede. Avea să umble printre oamenii aceia, pe care și-i imagina ca pe o turmă de pitecantropi, și în privirea lui semeață aveau să-i citească tot disprețul: uitați-vă ce ați făcut, sălbaticilor. Își închipuise cu câtă măreție va purta el osemintele soldaților, dar și expresia tulbure, uluită, a albanezilor, precum cea a unui vinovat inconștient, care, după ce a spart o vază de mare preț, stă într-un colț și privește ca buimac.

— Și totuși eram mândru, spuse generalul cu o voce obosită, urmărindu-și firul gândurilor, pentru că aveam să defilăm cu sicriele alor noștri pe sub nasul lor, arătându-le că până și moartea noastră e mai frumoasă decât viața lor. Uite, așa gândeam atunci. Dar am ajuns aici și treburile s-au încurcat. Dumneavoastră știți toate astea mai bine ca mine. Mai întâi ne-a dispărut mândria, apoi bățoșenia, după care toate celelalte fumuri cu care am venit, iar acum bântuim prin țara asta într-o indiferență totală, ca doi sărmani bufoni, mai jalnici decât toți aceia care au luptat și au căzut aici. Am sau nu dreptate?

Preotul nu răspunse, iar generalul regretă că fusese atât de sincer.

Merseră apoi o bucată de vreme tăcuți, în timp ce pe trotuare cădeau ultimele frunze uscate. Generalul se simțea singur și trist. Dar nu vroia să discute despre asta. Mai bine să vorbească despre zilele mohorâte petrecute prin pustietăți, unde ploaia te udă până la piele, iar vântul te spulberă amarnic, despre privirile dușmănoase ale sătenilor înfofoliți

în sumanele lor negre, ori despre noaptea aceea în care preotul urlase îngrozit în somn, sau despre vechiul câmp de luptă peste care se construise o hidrocentrală și apele lacului inundaseră și cimitir și tot, așa încât noaptea lacul părea că bolborosește, roșu de atâta sânge; ori, în fine, despre tigva aceea cu toți dinții de aur, care, când muncitorii o scoseseră din pământ, sclipise în razele soarelui astfel încât au avut impresia cu toții că mortul își râde de ei și de toate acestea la un loc.

Șanțurile de pe marginea drumului erau pline cu frunze ruginite, iar statuile din parc păreau că tremură de frig printre pomii dezgoliți.

Urcând pe promontoriu, zăriră lacul artificial, prelung, închis între maluri, cu numeroasele lui golfuri mai mari și mai mici. În vârful dealului se afla o biserică și, lipită de ea, o grădină de vară. Pista de dans circulară era înconjurată de chiparoși înalți, care fosneau în vânt. În apropiere fuseseră uitate o grămadă de lăzi goale, pe care scria „Bere Korcea".

Cei doi se întoarseră cu spatele spre lac și priviră în direcția Tiranei. Paltonul generalului se zbătea sub palele vântoasei.

Generalul privea spre bulevardul central, care împărțea orașul în două. În fața lor se unduia un plop, acoperind cu crengile când clădirea Guvernului, când pe cea a Comitetului Central. Când vântul sufla mai tare, crengile se suprapuneau peste ceasul mare din centru, ce părea lipit de minaretul geamiei, ori acoperea o parte din piața „Skenderbej", gata-gata să atingă Banca Națională.

— În cartea aia despre Albania scrie că bulevardul central din Tirana a fost în așa fel construit, încât să semene cu securea imperială, zise generalul, arătând cu mâna spre oraș. Mă chinuiesc de câteva minute să găsesc asemănarea și nu reușesc.

— Priviți cu atenție, spuse preotul, bulevardul e coada securii, clădirea înaltă a Rectoratului e partea de sus a cozii, care separă cele două lame, Institutul

de Arte Plastice e lama cea mică, dinapoi, iar stadionul, și preotul întinse mâna spre dreapta, e lama mare, cea curbată.

— Cu alte cuvinte, asta e ștampila noastră pusă pe capitala lor.

— După război, când comuniștii au zburat pentru prima oară cu avionul, au observat această asemănare și firește că au încercat să modifice configurația arterei, lucru care s-a dovedit foarte greu de făcut.

Acum mergeau pe aleea din vecinătatea bisericii. Pe una dintre băncile de pe marginea ei ședeau doi tineri, un băiat și o fată. Ea își lăsase capul pe umărul lui, în timp ce el o mângâia pe genunchi.

— Hai să coborâm, zise generalul. Mi-a înghețat spinarea.

Capitolul al cincisprezecelea

Mașinile lăsară șoseaua în urmă și o luară direct peste câmp, mergând pe marginea unei vii. Generalul ținea harta pe genunchi și, din când în când, privea pe fereastră. Știa că, în același timp, în cabina camionului care venea în spatele lor, specialistul albanez avea în față aceeași hartă, încercând, la fel ca el, să stabilească locul în care trebuiau să oprească.

Pe dreapta era un șir de plopi înalți și, dacă ai fi privit într-acolo, ai fi putut distinge, ceva mai încolo, acareturile fermei unui bei și, mai departe, o fântână. Locul se află exact la picioarele plopilor, vizavi de niște cioturi. Ca să putem localiza cimitirul, am săpat mormintele în formă de V, cu vârful îndreptat spre țărmul mării. Cinci pe o latură, cinci pe cealaltă, cu cel al sublocotenentului în frunte.

— Spuneți-i s-o ia în direcția plopilor, zise generalul.

Preotul îi traduse șoferului.

Când coborâră din mașină, vântul bătea puternic, îndoind plopii sub rafalele lui. Preotul o porni primul înainte, în direcția în care ar fi trebuit să fie mormintele, când, brusc, scoase un strigăt de uimire.

— Ce se întâmplă? îl întrebă generalul, apropiindu-se din urmă.

— Priviți, zise preotul. Priviți acolo.

Generalul privi în direcția aceea.

— Ce înseamnă asta? făcu, supărat.

Sub plopi, cineva săpase două rânduri de gropi, dispuse sub forma literei V. Gropile fuseseră făcute cu una sau două săptămâni înainte, căci erau pline pe jumătate cu apă.

— Nu înțeleg nimic, spuse preotul.

— Cineva a deschis mormintele înainte de a ajunge noi aici, zise generalul. Vocea îi tremura de supărare.

— Vine specialistul, spuse preotul. Să vedem ce-o să ne spună.

— Ce s-a întâmplat? întrebă acesta, apropiindu-se.

Fără o vorbă, generalul îi arătă cu mâna gropile. Specialistul privi o clipă, apoi ridică din umeri.

— Când vor înceta toate aceste provocări? se burzului la el generalul. O să fac imediat reclamație.

— În momentul acesta nu vă pot spune nimic, zise specialistul. Dar o s-o lămuresc eu. Aveți puțină răbdare, vă rog.

— Vă rog, făcu generalul, iritat.

Muncitorii și cei doi șoferi se apropiaseră și ei și priveau mirați.

Specialistul numără încă o dată gropile, după care învârti câteva minute harta în mâini.

— Fii atent, îi spuse șoferului de pe camion. Du-te la fermă și adu pe cineva de acolo, oricine o fi. Zi-i că suntem de la guvern și că am venit cu o treabă importantă. Nu vă pot spune nimic în acest moment, se întoarse apoi din nou spre general. Vă pot asigura numai că, dacă cineva a făcut asta cu scopul de a vă ofensa, va fi aspru pedepsit.

— Indiferent cu ce scop o fi făcut-o, zise preotul, e o faptă gravă.

În timpul acesta, muncitorii se postaseră dinaintea gropilor și discutau despre felul în care fuseseră dispuse.

— E pentru prima oară când văd un cimitir făcut în formă de V! se miră unul dintre ei.

— Așa zboară cocorii, zise și celălalt gropar. I-ați văzut când pleacă, toamna?

Se auzi motorul camionului, care se întorcea. În cabină, în afară de șofer, se mai afla cineva.

— Acum cred că se va clarifica totul, spuse specialistul.

Șoferul se dădu jos din cabină și-i deschise și celuilalt portiera. Necunoscutul coborî și-i privi pe toți, pe rând, cu cea mai mare atenție.

— Lucrezi la ferma asta? îl întrebă specialistul.

— Da.

— Ce știi despre mormintele astea?

— Ceea ce știe toată lumea, zise celălalt.

— De exemplu?

— Păi, cică ar fi mormintele unor soldați străini. Sunt de douăzeci și ceva de ani aici.

— Atunci, cum se explică...

— Au venit unii acum zece zile și le-au deschis.

— Tocmai asta am vrea să aflăm, zise specialistul. Cine a săpat aici în urmă cu zece zile?

Omul se uită din nou cu atenție la muncitori, la general, la preot și apoi la mașini.

— I-ați văzut pe cei care au deschis mormintele astea? întrebă din nou specialistul.

Celălalt se repezi să răspundă, apoi se răzgândi.

— Aveți impresia că-mi filează vreo lampă? făcu pe neașteptate.

— Cum? Ce înseamnă asta?

— Lasă, că știți voi mai bine decât mine.

Specialistul făcu un gest de uimire. De jur împrejur se lăsă o liniște grea.

— Te rog să-mi răspunzi scurt și clar: cine a deschis mormintele astea acum zece zile?

Omul de la fermă îl privi ironic.

— Voi le-ați deschis, spuse, apăsând pe fiecare vorbă.

Fruntea specialistului se umplu brusc de sudoare.

— Voi toți, ăștia de aici, repetă celălalt, arătându-i cu degetul pe gropari, pe general, pe preot și pe șoferi.

Aceștia se priviră unul pe altul.

— Unde l-ai mai găsit și pe ăsta? îl întrebă careva, în șoaptă, pe șoferul camionului.

— Ascultă, făcu specialistul, nu e bine...

— Lasă asta, i-o întoarse omul de la fermă, cu o mare supărare pe chip, nu încerca să mă întorci tu

pe mine. Crezi că dacă ești om cu școală, poți să-ți bați joc de ceilalți?

Îi privi apoi pe toți cu dispreț, după care se întoarse și dădu să plece.

— Ia stai, măi tovarășe, strigă în urma lui muncitorul cel bătrân.

— Hei, tu, rămâi acolo, răcni și șoferul.

— Nu vă e rușine, îi apostrofă omul de la fermă, întorcându-se. Credeți că sunt bătaia voastră de joc? Aveți impresia că nu v-am văzut când ați venit aici, în urmă cu zece zile, și cum v-ați pus apoi pe săpat, de dimineață până seara?

— Asta ne mai trebuia, zise preotul, în șoaptă.

— Cine a săpat? Noi?

— Sigur că voi. Erați tot cu mașina asta verde și cu același camion cu prelată.

— A, ia stai puțin, făcu brusc specialistul, ai fost aici când s-au făcut săpăturile?

— Nu, v-am văzut de la distanță.

Specialistul dădu din cap.

— Cred c-am înțeles, zise. Au fost, mai mult ca sigur, ceilalți. Ia te uită!

— Cum e? întrebă generalul.

— Am impresia că înaintea noastră au trecut pe aici generalul-locotenent și primarul.

— Ei au făcut asta?

— Cu siguranță. E singura variantă posibilă.

Dând din mâini, omul de la fermă le explica ceva groparilor și șoferilor.

— Cum se poate așa ceva? zise generalul.

— Ei nu au hărți și însemnări exacte, ca noi. Poate că le-au confundat cu mormintele soldaților lor.

— Oricum, ar fi putut să-i întrebe pe localnici. Apoi, medalioanele, spuse preotul.

— Asta mă miră și pe mine, zise specialistul, mușcându-și ușor buza de jos.

— E un abuz grav, spuse generalul.

— Nu e pentru prima oară când fac treaba asta, urmă specialistul. Mi s-a spus că undeva, în sud,

au dezgropat din greșeală doi balliști, iar în altă parte au scotocit printr-un cimitir vechi musulman.

— Și au luat osemintele?

— Da.

— De necrezut! exclamă generalul.

— Oamenii ăștia nu-s sănătoși la cap? Ce-i determină să facă asta?

— Ar putea avea un singur motiv, zise, gânditor, specialistul.

— Care?

Specialistul ezită.

— Nu pot să vă spun nimic, scuzați-mă.

— Poate că au dat greș în misiunea lor, spuse generalul. Poate că n-au găsit nimic și acum încearcă să jefuiască mormintele altora.

— Chiar ei ne-au spus-o. Bâjbâie în ceață.

— Problema e că expediază imediat osemintele deshumate, zise specialistul.

— Asta e culmea! făcu generalul. Adică, nu vom putea să-i recuperăm pe ăștia unsprezece?

— Cred că-i greu, dacă au apucat să expedieze osemintele.

— Deci, osemintele soldaților noștri vor fi repartizate familiilor dintr-o altă țară, în locul morților lor, strigă generalul. Poți să turbezi, nu alta!

— Cum s-ar părea, au făcut promisiuni, zise preotul, și dacă...

— Și dacă nu-i găsim pe ai noștri, hai să furăm de pe la alții, oameni buni, de unde s-o putea. Ah, ce murdărie!

Generalul se învârtea în jurul gropilor.

— Să mergem, spuse deodată. N-avem ce mai face pe-aici.

Urcară în mașini și o porniră spre mare, exact în direcția spre care era orientat cimitirul acela în formă de V.

Capitolul al șaisprezecelea

Țărmul mării era pustiu și sumbru. Buncărele de beton păreau crescute direct din nisipul ud, ca niște ciuperci uriașe. Multe dintre ele erau ciobite de lovituri sau de trecerea anilor. Prin ambrazuri, ca niște coaste, li se zăreau fiarele ruginite.

Dinspre mare bătea un vânt rece.

Generalul privi spre nord, acolo unde se zăreau, albe, vilele de vacanță, stația de cale ferată, hotelurile și casele de odihnă, majoritatea închise la vremea aceea.

Se aflau acolo pentru a aduna osemintele soldaților căzuți în primele zile de război. Toată săptămâna aceea bătuseră litoralul, oprindu-se în locurile în care avusese loc debarcarea trupelor. Fiecare asemenea punct avea cimitirul său.

Își amintea cu precizie prima zi de război, din primăvara lui 1939. Pe vremea aceea se afla în Africa. Într-o seară, se anunțase la radio: trupele fasciste au debarcat în Albania. Poporul albanez a primit cu pâine și sare glorioasele divizii care-i aduceau civilizația.

Mai târziu au venit și ziarele, iar după ele revistele, și în reviste erau o mulțime de poze și articole despre debarcare. Citise în ele despre minunata primăvară din locurile acelea, despre limpezimea mării și albastrul cerului albanez, despre plaje și frumusețea localnicelor sau despre străvechile lor straie și jocuri populare. Posturile de radio dădeau zilnic reportaje de acolo și, noaptea, soldații visau să ajungă în Albania, pe țărmul acela pașnic, sub măslinii seculari.

Generalul își aminti că și el dorise pe atunci să fie trimis în Albania.

Totuși, soarta mi-a păstrat „rația" mea de război, pe care mi-a dat-o mai târziu, e drept, își spuse el. Un război purtat acum, după douăzeci de ani, când în lume e pace.

Nu reușise niciodată să spună dacă asta era mai bine sau mai rău pentru el.

După ce aruncară uneltele în caroserie, peste lăzi, muncitorii urcară și ei în camion.

Porniră.

Trecură pe lângă casele de vacanță, care acum, cu ferestrele zăvorâte, păreau sinistre. Ringurile de dans înaintau adânc în mare, cu scaunele și mesele strânse grămadă într-un colț, amintire, inutilă acum, a verii trecute.

— Peste tot, numai buncăre, zise generalul.

— Le place mereu să repete că Albania e ca o fortăreață, pe malul Adriaticii, spuse preotul.

Generalul își întoarse privirea spre țărm.

— Mi-ați zis că marea le-a adus albanezilor numai nenorociri și acesta este motivul pentru care ei n-o iubesc deloc.

— Așa e, spuse preotul. Albanezii se tem de apă. Le place, în schimb, să se cocoațe pe crestele munților. Acolo se simt ei în siguranță.

Linia țărmului se depărta mereu și acum nu se mai zăreau nici stațiile sezoniere de tren și nici casele albe de vacanță, răspândite din loc în loc.

— Ne-a mai rămas de căutat doar un soldat căzut în prima zi de război, zise generalul. Dacă ăsta e chiar primul mormânt, după cum cred eu, *atunci* s-ar putea spune că el a fost cu ghinionul, cel care și-a târât piciorul, cum spun bătrânii din partea locului.

— Căzut în prima zi de război... repetă preotul. După asta, mai avem încă un turneu dificil, dacă nu greșesc, într-o zonă colinară.

— Exact, zise generalul. Apoi, încă două drumuri. Și încă unul, penultimul. După care, ultimul,

și respiră adânc. Este încă devreme să vorbim despre final. Chiar mult prea devreme.

Preotul dădu din cap în semn de aprobare.

Nu mai ai răbdare, își zise generalul. Te grăbești.

— Pe omologii noștri nu i-am mai întâlnit de mult, spuse cu voce tare.

— Cine știe pe unde or mai săpa!

— Cu siguranță, pe un alt stadion, poate chiar pe vreun bulevard!

— Cred că le merge prost de tot, făcu preotul. Săracii!

— Nu le port eu de grijă, zise generalul. Important este să nu ne mai fure vreun soldat.

O bucată de vreme vorbiră numai despre asta.

Mănăstirea catolică, unde fusese îngropat soldatul singuratic, se afla pe o colină, acolo unde se sfârșea și șoseaua.

Urcară pe jos. Generalul și preotul înainte, urmați de ceilalți, cu uneltele pe umeri.

În fața mănăstirii se aflau câteva morminte vechi, cu cruce de piatră și cu inscripții în limba latină. Poarta era închisă. Pe bolta de deasupra ei erau scrise cuvintele: *Societas Jesus*.

Specialistul bătu de mai multe ori până ce înăuntru se auzi zgomot de pași. Un călugăr cărunt, îmbrăcat în rasă, apăru în cele din urmă în prag.

Călugărul cercetă cu privirea ciudatul grup și-i trebui apoi o grămadă de vreme să înțeleagă ce vroiau.

— Avem la noi ordinul guvernamental și aprobarea monseniorului, zise specialistul.

Călugărul analiză hârtiile cu ochii lui albicioși, înconjurați de pungi și, în timp ce citea, dădea din buze ca și când ar fi mestecat ceva.

— Bine, zise. O să vă duc chiar eu la mormânt.

O porniră cu toții în urma lui, ocoliră zidul exterior, care împrejmuia incinta, și ajunseră în spate, la bisericuță.

— Uite mormântul, zise călugărul.

Era un mormânt modest, cu o cruce de piatră la cap și o cască. Casca era decolorată de vreme, puțin

îngropată în pământ și, cu siguranță că primăvara, când încolțea iarba, era năpădită toată de verdeață.

Unul dintre muncitori dădu casca la o parte cu cazmaua. Alți doi începură să tragă de cruce, iar ceilalți se pregăteau de săpat.

— De ce e singur? întrebă generalul.

— Soldatul acesta a fost ucis de Nik Martini, spuse călugărul cu o voce adâncă și slabă.

Când bătrânul pomeni numele lui Nik Martini, generalul privi întrebător către preot.

— Un muntean oarecare, îl lămuri preotul.

Cu o mână care-i tremura, călugărul arătă spre țărm, unde, precum se pare, munteanul îl împușcase pe soldat.

— A fost vreo luptă pe aici? întrebă generalul.

— Nu, zise călugărul. Locul ăsta, de aici și până jos, la apă, e pustiu. Nimănui nu i-ar fi trecut prin cap că aici ar fi putut debarca trupele. Singurul care a bănuit-o a fost Nik Martini al lui Martin Nika.

Vorbea de parcă ceilalți ar fi știut totul.

— Când l-am văzut cum mergea pe drum, cu pușca în spate, nu m-am gândit la nimic rău, pentru că muntenii așa obișnuiesc să meargă, iar de pe chipul lor nu se înțelege niciodată dacă merg la târg sau vor să ucidă pe careva.

Când observă că ceilalți îl ascultă, călugărul începu să povestească despre cum se întâlnise el cu Nik Martini și ce-și spuseseră unul altuia: Unde te duci tu, Nik Martini? iar celălalt răspunsese: Iacă, să trag cu pușca. Apoi, despre cum s-au urcat ei doi în clopotniță, de unde se vedea ca-n palmă țărmul viermuind de trupe. Și călugărul i-a spus mai pe urmă: Nu poți să tragi cu pușca din casa Domnului, Nik. Și, în fine, despre cum s-a încruntat Nik, și despre amenințarea că va fi excomunicat, iar la urmă de tot despre cum coborâse munteanul spre țărm și ce se întâmplase acolo.

— A luptat, într-adevăr? întrebă generalul.

— Da, domnule. A tras întruna cu pușca până ce l-au lovit cu tunul.

— Și l-au ucis?

— Nu. Așa am crezut toți când nu i-am mai auzit pușca. Dar apoi, ca și când ar fi renăscut, l-am auzit trăgând din nou de pe dealul acela. Tot acolo a fost împușcat și amărâtul ăsta, spuse, arătând spre mormântul de la picioarele lor.

— Și pe urmă? făcu generalul. Ce s-a întâmplat cu munteanul? A rămas în viață?

— Nik Martini? Călugărul își ridică ochii albi și stinși spre dealurile din jur. Nu, zise, a murit. În ziua aceea el a venit aici și a luptat de unul singur în trei-patru locuri diferite, până ce a căzut rupt de oboseală. Se spune că, atunci când și-a terminat cartușele și a văzut cum camioanele cu soldați porneau spre Tirana, a scos un urlet grozav, așa cum fac muntenii când le moare cineva. L-au înconjurat din toate părțile și l-au hăcuit cu baionetele.

Câteva secunde s-a lăsat liniște.

— Nik Martini nu are mormânt, zise călugărul, crezând că acum străinii aceia vor dori să vadă și mormântul celuilalt. Nici semn, nici cruce la cap, nimic. Despre el există doar o baladă. Pe care o cântă des, mai ales cei din zona de podiș, din câteva cătune de dincolo de munte, și arătă cu mâna care-i tremura undeva, spre nord-vest. Anul trecut a venit și o delegație de la Institutul de Folclor. Printre cântecele pe care le-au cules aici a fost și balada lui Nik Martini. Apoi, folcloriștii s-au luat la ceartă. Unii spuneau că balada e mai veche și doar din greșeală i-a fost dedicată lui Nik Martini. Ceilalți susțineau că așa se întâmplă întotdeauna: baladele sunt mereu vechi, ca arborii. Doar crengile și frunzele sunt tinere.

Bătrânul călugăr continua să vorbească, deși de minute bune nu-l mai asculta nimeni.

— Curios lucru, zise generalul jumătate de oră mai târziu, când mașina se îndrepta spre Tirana. Cum e posibil să pornească la luptă un om de unul singur?

— La ei e o chestie de mândrie să lupte de unul singur, spuse preotul. Ba chiar, cu cât sunt mai izolați, cu atât mai onorați se simt.

Generalul își aprinse o țigară și oftă.

— S-a mai dus o zi de război, zise în șoaptă.

Preotul tăcu. Privirea i se plimba peste câmpul tăiat în două de șosea. Începuse să sufle un vânt rece de iarnă. Ceva mai încolo se zări din nou marea, de data asta pe dreapta, albastră și nesfârșită.

Opus țărmului, se ridica un șir de coline cu spinările îndoite. Pe coastele lor, dincolo de nisipuri, se aflau mormintele localnicilor căzuți în prima zi de război.

Fragmentar, cei doi străini auziseră și ei ce se întâmplase în ziua aceea pe țărmurile celor două mări care scăldau coastele Albaniei. Vestea că dușmanii veneau pe mare se răspândise peste tot și, din toate provinciile, albanezii plecaseră la luptă, cu pușca în spate, în grupuri de câte cinci, zece sau douăzeci de inși. Veneau de departe, fără să-i fi chemat cineva, urcau povârnișuri și coborau văi, până ce ajungeau la șes, și în mersul lor era ceva mitic, ce le răbufnea în sânge din generație în generație, încă de pe vremea legendelor, când răul ieșea întotdeauna din mare, ca un balaur, și trebuia stârpit chiar acolo, pe țărm, înainte de a-și înfige ghearele în pământ. Era o teamă străveche de apele albastre și, în general, de locurile joase, pentru că pericolul se ivea întotdeauna de acolo, iar ei, coborând de la munte și unindu-și forțele cu rămășițele armatei regale, care mai rezistau pe ici, pe colo, îndată ce simțeau briza mării, adulmecau în același timp și pericolul, iar tunetul valurilor și-l închipuiau ca un fel de muzică funebră.

Așa au coborât în ziua aceea zeci de asemenea grupuri. Apoi, pe plajă, s-au amestecat oameni cu pălărie și ochelari cu munteni înalți, veniți din văgăuni în care încă se mai trăia ca-n evul mediu, și printre aceștia din urmă erau poate și mulți dintre aceia care nu știau nici cu ce stat sau cu ce armată se înfruntă, pentru că asta n-avea nici o importanță pentru ei. Însemnătate avea doar faptul că balaurul ieșise iarăși din mare și că trebuia aruncat în mare,

înapoi. Majoritatea lor nu văzuseră niciodată o apă și, cu siguranță, văzând Adriatica, au exclamat fermecați: „Ce frumoasă e!", uluiți totuși că răul putea veni tocmai de acolo. Apoi, priviseră cu dispreț navele de război ancorate în golf, cu tunurile lor gigantice îndreptate spre țărm, avioanele care zburau la joasă înălțime, ambarcațiunile de desant și, imediat după asta, fără a pierde prea mult timp, au început lupta după vechile lor reguli și au fost uciși unul după altul, care mai repede, care mai târziu.

Apoi, către seară, au ajuns și întârziații, cei veniți din zone mai îndepărtate. Așa, rupți de oboseală cum erau după drumul neînchipuit de lung, deși la ora aceea nu mai era nici o speranță, au intrat imediat și ei în luptă pe la asfințitul soarelui, exact în momentul în care trupele de ocupație spălau de sânge, cu furtunul, străzile din Durres.

Munteni întârziați au tot venit până ce s-a întunecat de-a binelea, iar printre ei erau și unii singuri de tot, care apăreau ca niște umbre pe dealurile din jur, și, după ce erau descoperiți de proiectoare, erau secerați cu mitraliera și rămâneau întinși acolo până dimineață, cu părul umezit de rouă.

A doua zi au fost îngropați acolo unde se aflau, iar mormintele lor au apărut în primăvara aceea peste tot, ca o turmă de capre risipite pe coclauri, nu departe de mare, și nimeni n-a știut cine sunt și de unde au venit, pentru ca, cel puțin, în lipsa numelui, să li se scrie la cap locul de baștină. Se știa doar că erau veniți de peste tot, din ținuturile în care, la mort, plâng numai femeile, ori din munții din nord, unde jelesc bărbații și se îmbracă în negru nu numai rubedeniile răposatului, ci și cula de piatră a acestuia, după care mortului i se face un cântec, iar în el, în cazul acesta, va fi neapărat și ceva despre marea înșelătoare și îndepărtată.

Partea a doua

A venit și a trecut și primăvara. Pe pământul străin încolțise iarba. Verdeața acoperea acum câmpia și ponoarele, urcase pe coastele munților și, fără a da o clipă înapoi, se instala oriunde găsea o fâșie îngustă de pământ.

În lunile acelea care precedau venirea verii, generalul și preotul, însoțiți de specialistul albanez și de gropari, bătuseră Albania în lung și-n lat. Cu toate acestea, încă nu-și dezgropaseră armata în întregime. Așa îi prinse vara, când nu-și putură lua decât o vacanță de două săptămâni, și asta pentru că în Albania treburile mergeau prost.

La conferința de presă pe care a ținut-o în țară, înainte de a pleca pentru a doua oară spre Tirana, generalul nu a reușit să-și ascundă nervozitatea în fața ziariștilor. Da, ceruse într-adevăr guvernului albanez prelungirea termenului final. Da, era adevărat că săpăturile pe teren luau mai mult timp decât fusese prevăzut. Da, nu se putea tăgădui că apăruseră dificultăți neprevăzute. Nu, nu era vorba de piedici puse de guvernul albanez. Și în nici un caz de tărăgăneală sau de restrângeri bugetare făcute de propriul guvern.

Întrebările ziariștilor erau ca de obicei provocatoare și pline de subînțelesuri. În vreme ce răspundea, abia se abținea să nu le-o trântească în față: e ușor să puneți întrebări de aici, nevolnicilor. Da' ia veniți și stați cu mine prin gropile alea...

Încercând să fie cât mai scurt cu putință, îi fu totuși imposibil să nu amintească de unele dificultăți. Nu pomeni nimic despre răceala localnicilor, despre cântecele lor sumbre sau despre neînțelegerile cu ei, vorbind în schimb despre terenul accidentat, despre greutățile iernii în munți, despre canalele de irigații, care, cum bine știau și ei, în țările comuniste sunt mai adânci decât e necesar, despre

cutremurul din anul trecut, care distrusese multe morminte.

În vreme ce vorbea despre acest ultim subiect, pentru prima oară, în sală se făcu liniște. Era o asemenea liniște încât generalului i s-a părut că, pentru o clipă, între el și sală a avut loc un scurt-circuit total: comunicarea dintre el și sală nu mai exista.

Mai încercase o dată acest sentiment, atunci când căutase pentru prima dată în arhivele albaneze informații despre cutremur. Avertizându-i asupra celor ce vor urma, seismul îi zgâlțâise pe morți chiar cu un an înainte de venirea lui în Albania. Ca o zgâlțâitură în somn, care-i anunța că un general...

Conferința de presă și tot ce se întâmplase în zilele acelea: mulțimea de oameni ce-i asalta locuința, scrisorile, telegramele, țârâitul necontenit al telefonului, au rămas în urmă ca un freamăt îndepărtat când el a urcat din nou în avion, la sfârșitul lui august, și, împreună cu preotul, a decolat spre Albania.

Capitolul al șaptesprezecelea

Privirea generalului s-a oprit o clipă asupra frazei: „De obicei, ne petreceam ziua fumând lângă balustrada podului". Se pregăti s-o șteargă, dar mâna îi rămase suspendată deasupra hârtiei. Făcu o grimasă de nemulțumire și totuși, lăsând fraza aceea așa cum era, își continuă și încheie cu bine scrisoarea adresată soției.

Din ziua în care realizase că nu numai în discuții, dar în orice altceva, începuse să folosească rămășițe din gândurile altora, fraze ale vizitatorilor săi de acasă, fragmente din scrisorile și jurnalele soldaților morți, încercase să pună capăt acestei adevărate invazii. Dar ea era atât de puternică, încât cuvinte, fraze și uneori chiar fragmente întregi din povestirile morților deveneau obsedante și-l dominau.

Uneori se liniștea singur, spunându-și că fenomenul era normal. Iar teama că, folosind frazele și vorbele celor dispăruți, pătrundea și el în lumea lor i se părea fără sens. El le aparținea oricum, intrase încetul cu încetul, zi după zi și anotimp după anotimp, în universul acela, de unde îi era imposibil să mai iasă.

Acum încerca să se acomodeze acolo, avea chiar momente în care, în locul groazei de altă dată, încerca un sentiment de liniște. Și o bucurie rece că lumea aceea îl acceptase.

De obicei, ne petrecem ziua fie fumând lângă balustrada podului, fie în baraca scundă de lemn, pe care proprietarul scrisese cu litere strâmbe „Cafea – Oranjadă". Eram șase soldați care păzeam podul. Pe acolo trecea un drum militar făcut de austrieci în Primul Război Mondial și abandonat după aceea. Noi

am ajuns în obiectiv imediat după inaugurare. Soldații care au reconstruit podul au făcut și pentru noi un buncăr și o cazarmă mică, pe care au terminat-o înaintea sosirii noastre. Am instalat mitraliera grea în buncăr, iar pe cea ușoară o ținem în cazarmă, pentru orice eventualitate.

Locul era pustiu și trist. Jur-împrejur, coaste de munte și râpe pline cu bolovani și, pe ici, pe colo, câte un copac. Satul era tare mic, nici zece case în total. Casele, făcute din piatră, aveau, în locul ferestrelor, câte o deschizătură îngustă, la fel ca fantele buncărului nostru.

La început ne plictiseam de moarte. Mașinile militare treceau rar, iar sătenii se uitau la noi cu o vizibilă dușmănie. Cât e ziua de lungă ne învârteam în jurul podului și aruncam cu pietre în pârâu. Noaptea făceam de gardă.

Într-o bună zi, s-a ivit pe drumul de munte un om cu trei catâri încărcați cu scânduri, lăzi și carton asfaltat. Era un negustor din oraș. În două zile a și ridicat baraca, lângă pod, iar la intrare a scris cu vopsea neagră „Cafea – Oranjadă".

Încă din ziua aceea, am devenit clienții lui obișnuiți. Deși la ușă scria cafea și oranjadă, în realitate el vindea rachiu și vin roșu. Când și când, militarii care treceau cu mașinile opreau să bea un păhărel. Baraca a mai înviorat locul acela sinistru. Se întâmpla ca și țăranii să vină câteodată acolo și să bea. Deși nu le plăcea rachiul negustorului, iar vinul, cu atât mai puțin. Problema lor era însă alta. Oamenii veneau să-și schimbe produsele pe cartușe. Treaba asta ne era interzisă cu desăvârșire, și totuși o făceam cu toții. Noaptea, când eram de planton, descărcam un încărcător în aer și a doua zi raportam că am consumat de trei ori mai multe cartușe. După care, schimbam cartușele pe ouă.

Salvele acelea, trase la miezul nopții, nu erau de bun augur. De parcă o căutam cu lumânarea. După o vreme, prin zonă au apărut partizanii. Dacă n-ar fi fost buncărul, ne-ar fi terminat încă din primele zile.

Primul camarad a fost împușcat pe pod, în timp ce făcea de planton. Partizanii au încercat, se pare, să arunce podul în aer, dar n-au reușit, pentru că santinela a dat alarma. Dimineață, l-am găsit mort lângă balustradă. Căzuse într-o poziție neobișnuită, cu gura deschisă. Ați văzut filmul Moartea unui ciclist? Eu, când l-am văzut, am fost cât pe ce să strig în sală. Acum era ceva asemănător.

Două săptămâni mai târziu ne-a fost ucis încă un camarad. În împrejurări similare. Am crezut că e opera sătenilor, deși nu eram prea siguri. Am încetat, așadar, să le mai dăm cartușe. Dar ce folos? Era deja târziu.

Când a fost împușcat și al treilea, s-a decis ca santinela să nu mai stea pe pod. Împreună cu soldații trimiși să-i înlocuiască pe cei căzuți, ne-au adus și un proiector, pe care l-am instalat în buncăr. Acum, din când în când, luminam podul cu ajutorul lui. În momentele acelea, podul părea înfricoșător și de rău augur, iar fiarele încâlcite de sub el îl făceau să semene cu un miriapod hidos. Se întâmpla ca uneori, noaptea, să-l privesc, scăldat în lumina aceea albă și rece, și să-mi spun: Podul ăsta o să ne facă la toți de petrecanie.

Partizanii nu ne slăbeau o clipă.

Al patrulea soldat a căzut în noaptea în care eu am fost rănit. Nu-mi amintesc nimic. Doar atunci când mi-am revenit, am văzut că eram cocoțat pe un catâr, iar catârul mergea încet pe pod. Scândurile îi scârțâiau sub potcoave. Era dimineață. O dimineață cenușie de iarnă. Priveam ca buimac puzderia de bare metalice ale podului, ce-mi defilau prin fața ochilor, și-mi simțeam inima strânsă într-un clește rece ca gheața.

Când catârul a ieșit de pe pod, am întors cu greu capul și am privit pentru ultima oară podul, buncărul, casele cenușii ale țăranilor, sus, pe coastă, mormintele camarazilor mei la picioarele podului (ultimul mormânt încă nu apucaseră să-l sape) și baraca de lemn din apropiere, cu mâzgăleala de la intrare „Cafea – Oranjadă".

Generalul se așezase pe o bucată de beton și fuma. Muncitorii săpau la baza podului. Bucăți de stâncă erau împrăștiate peste tot, amestecate cu fragmente metalice strâmbe și ruginite. Un pod nou fusese construit la câțiva zeci de metri mai jos, acolo pe unde trecea și noua șosea. Cea veche fusese năpădită de buruieni.

Explozia trebuie să fi fost teribilă, își zise el. Podul fusese tăiat chiar la mijloc și bucăți uriașe de beton zburaseră până la buncăr și chiar mai departe, peste poiana din stânga pârâului. Lângă pod mai era încă vechea baracă de lemn, la intrarea căreia se mai puteau citi cuvintele „Cafea – Oranjadă".

Cu o săptămână în urmă, când ajunseseră acolo, baraca, la fel ca și podul, buncărul și o parte din drum erau distruse. Cartonul și multe dintre scândurile acoperișului fuseseră smulse. Dar, două zile după aceea, din orășelul vecin își făcuse apariția un vânzător ambulant. El a adus țigări, coniac și un rețou pentru cafea. Era o treabă rentabilă, pentru că, exceptându-i pe cei cinci muncitori permanenți, mai fuseseră angajați temporar alți șapte și toți aceștia, împreună cu șoferii, specialistul, preotul și generalul aveau să rămână aici două săptămâni lungi și extenuante. Negustorul s-a stabilit în vechea baracă, după ce a bătut câteva scânduri pe acoperiș și a proptit cartonul cu câțiva bolovani, ca să nu-l ia vântul.

Baraca a însuflețit locul. Dimineața, înainte de a începe lucrul, muncitorii beau o cafea sau dădeau pe gât un păhărel de fernet. În cursul zilei, mai dădeau târcoale pe acolo și sătenii, privind ore în șir la groparii care săpau.

Chiar și acum, doi dintre ei îi explicau ceva groparului bătrân, arătându-i cu mâna un loc la picioarele podului.

Care dintre ei o fi tras în santinele? se întreba generalul ori de câte ori vreun localnic intra și ieșea din baracă. Erau acolo de o săptămână și acum îi cunoștea după figură pe cei mai mulți dintre ei.

Preotul și specialistul urcau povârnișul. Vârfurile munților erau învăluite în neguri.

— Rea vreme, zise generalul.

Preotul aprobă din cap.

— Albanezii au un proverb, spuse, „vreme rea, la prietenul bun".

— În cazul ăsta nu se potrivește, zise generalul, nici noi nu batem la poarta lor, nici ei nu ne deschid.

— Ce să-i faci, făcu preotul.

— Ne-am lipit de nenorocitul ăsta de pod și nu ne mai urnim din loc. Nu mai suport nici peisajul și nici pe țăranii ăștia care se învârt încolo și încoace, să vadă cum ne dezgropăm noi morții.

— Ce să facă? zise preotul. Probabil că le face plăcere.

— Ei i-au cunoscut pe militarii care au păzit podul, au fost multă vreme vecini, au schimbat ouă pe cartușe și unii dintre ei au tras, cu siguranță, în santinele. Bineînțeles că le place ceea ce facem noi.

— Ne dau târcoale de parcă ar vrea să se mândrească cu ceea ce au făcut, spuse preotul. L-ați văzut pe bătrânul acela cu mustața zburlită, care iese în fiecare dimineață cu un ditamai pușcociul prins la cingătoare?

Generalul se chinui să-și amintească.

— Ăla care are două-trei medalii prinse pe piept și merge țanțoș ca un cocoș? Sigur că l-am văzut. Specialistul mi-a spus că și-a pierdut un băiat în război.

— Așa, și?

— E tare bătrân. Îndată ce a aflat că venim, și-a atârnat medaliile, și-a înfipt pistolul la brâu și a ieșit la vedere. Acum face asta în fiecare zi.

— Se uită cruciș chiar și la muncitorii albanezi, zise preotul. Alaltăieri, specialistul l-a întrebat ceva, și moșul a făcut-o pe niznaiul.

— E un bătrân fanatic. Are impresia că ăștia au pactizat cu noi. Știu, urmă generalul încet, trebuie să fim prevăzători. Mie mi-e teamă de căpoșii ăștia. Uite, nu se știe ce-i vine, scoate arma și te împușcă ziua în amiaza mare.

— Totul e posibil, spuse preotul. Te poți aștepta la orice de la un asemenea nebun.

De departe, din spatele munților, se auzi din nou tunând.

Generalul își aprinse altă țigară.

— Eu înțeleg, mai mult sau mai puțin, curiozitatea acestor oameni față de ceea ce facem noi aici, spuse el, pentru că un soldat care a păzit podul acesta mi-a povestit ceva înainte ca noi să venim încoace. Mai devreme, când mă odihneam, mi-au revenit în minte, poate pentru a zecea oară, cuvintele lui.

— Le amintim de anii războiului, zise preotul.

— Sigur că da. Soarta acestui sat a fost strâns legată în anii războiului de podul ăsta. Care a fost o pacoste pentru ei. După aruncarea lui în aer, trupele noastre de represalii au trecut totul prin foc și sabie. Dacă n-ar fi fost podul, soarta cătunului acesta izolat de lume ar fi fost alta. Așa, însă, totul a luat o turnură nouă. Acum, uite că venim noi să dezgropăm osemintele soldaților care au păzit podul. Lucrul acesta le pune în mișcare amintirile, așa încât ei, chiar dacă ar vrea, n-ar putea să stea indiferenți. Se agită încolo și încoace, cumpără țigări de la baracă, iar baraca, mai mult decât orice, le amintește de vremurile acelea.

Preotul îl asculta cu atenție.

— Să întorci timpul înapoi... Hm, asta e întotdeauna ca o sabie cu două tăișuri, zise în cele din urmă.

Generalul avu impresia că celălalt nu prea mai avea chef de vorbă.

După ce mâncară, generalul se ocupă o vreme de liste. Acestea erau pline acum, pe margini, de tot felul de însemnări. Neidentificat. Cota 1184. Vezi procesul-verbal. Neidentificat. Lipsă capul. Vezi procesul-verbal. Mâna dreaptă mai scurtă. Cota 1099. Numărul 19.301. Figurează mort de două ori. Nu corespunde dantura. Neidentificat.

După-amiază se porni o ploaie măruntă. Muncitorii se adăpostiră în baraca friguroasă, plină de fum de țigară și rămaseră acolo, privind cum plouă.

Capitolul al optsprezecelea

Seara, bătrânul gropar s-a îmbolnăvit. Încă de după-amiază se simțise rău, dar nu dăduse nici o importanță. Spre seară, se îngălbenise la față și a cerut să se întindă. Toți au crezut că e răcit. L-au dus acasă la un sătean, au făcut un foc mare și l-au așezat lângă sobă. Dar el se simțea din ce în ce mai rău.

Nu se luminase bine de ziuă, când specialistul îl trezi pe general și-i ceru mașina.

— Groparul-șef e rău de tot. Trebuie dus repede la cel mai apropiat spital.

Se trezi și preotul.

— Ce să aibă, oare? întrebă el. Încă de ieri după-amiază părea că nu se simte bine.

— Nu știu, spuse specialistul. Cred că a făcut o infecție. Are o zgârietură la mâna stângă.

— Infecție? făcu generalul, ridicând capul.

Specialistul ieși.

— Ce să fie? se întrebă generalul.

— Și eu cred că-i o infecție, zise preotul. Aseară se făcuse pământiu la față.

— Ce nenorocire!

— Se poate, de la vreun nasture ruginit sau de la o așchie de os.

— Dar e un muncitor cu experiență. El i-a instruit și pe ceilalți.

— Probabil că n-o fi băgat de seamă, spuse preotul. Poate c-a fost mânjit cu noroi și n-a observat zgârietura.

— Ar fi fost bine să-l fi trimis de aseară.

— Șoseaua e distrusă rău de tot. Și ziua e greu de mers pe acolo.

— Oricum.

— E bine și acum. Nu cred să fie ceva grav. Acum există antibiotice puternice.

Generalul se înfășură mai bine în pătură.

— Cum e afară? întrebă.

— Înnorat, zise preotul.

Pe teren, câțiva muncitori se și apucaseră de treabă. Ceilalți își beau cafeaua în picioare, în fața barăcii.

— Absența specialistului o să ne țină în loc, spuse preotul. Muncitorii nu știu unde să sape.

— Credeți că și celelalte schelete ar putea fi infectate?

— De ce nu?

— Poate ar trebui dat cu var în gropile deschise, zise generalul.

— Trebuie să-l întrebăm pe specialist. El știe cel mai bine lucrurile astea.

Merseră la baracă și comandară cafele.

— Douăzeci de ani microbul stă ascuns în pământ și deodată răbufnește. Teribil, spuse generalul.

— Așa e, zise preotul. Îndată ce intră în contact cu aerul și soarele, învie.

— Ca o jivină care se trezește după hibernare.

Preotul își savura cafeaua.

— S-ar putea să plouă după-amiază.

— Zile anoste, făcu generalul.

Într-adevăr, și ziua aceea s-a dovedit a fi la fel de ternă. Toată dimineața cei doi s-au învârtit de colo, colo, fără să știe ce să facă. După-masă a început din nou să plouă.

— Dacă se întâmplă ceva, va trebui să plătim familiei, zise generalul.

— Pensie viageră?

— Da. Așa prevede contractul. Punctul 4, articolul 11, mi se pare.

Preotul intră în cort, de unde se întoarse cu un teanc de hârtii.

— Așa e, cum spuneți dumneavoastră, zise el, punctul patru, articolul unsprezece. În caz de nenorocire, despăgubirile au caracter viager.

— Poate n-o să fie cazul, rosti generalul.

— Să dea Domnul.

Specialistul se întoarse a doua zi dimineață. Șoferul camionului zări cel dintâi mașina care urca din greu pe drumul de munte.

— Vin, strigă el, se întorc.

Generalul, preotul și muncitorii, care se adăpostiseră de ploaie în baracă, ieșiră afară.

Mașina verde se apropia încet, evitând cu greu bolovanii aruncați în mijlocul drumului.

— Poate s-a făcut bine, zise careva.

Când se mai apropie puțin, toți văzură că mașina era stropită toată cu noroi.

Primul care coborî fu specialistul. Era palid la față și avea o privire rece. Puse jos mai întâi un picior, apoi pe celălalt și-i privi pe cei prezenți cu indiferență, de parcă s-ar fi gândit la cu totul altceva.

— Ei? Cum stă treaba? întrebă careva, în liniștea generală. Unde e Gjoleka?

Specialistul se întoarse către cel care vorbise, mirat parcă de întrebare.

— Gjoleka? A murit, zise încet.

— A murit? Ce spui, omule...

Șoferul, care coborâse din mașină în urma lui, făcu câțiva pași legănându-se ca omul beat. Avea ochii roșii și mâinile pline de noroi.

— Ce? Nu credeți? strigă cu glas răgușit. Duceți-vă la morga spitalului să vă convingeți...

A trebuit să treacă un timp până să-și vină în fire și să vorbească normal.

— Când?

— La miezul nopții.

— A fost o infecție groaznică, spuse specialistul, ca și când ar fi vorbit singur.

Grupul se îndreptă în liniște spre baracă.

— Fă-le o cafea, nu-i vezi cât sunt de dărâmați? strigă cineva la negustor.

— Beți și un coniac? V-ar face bine.

— Dă-ne și câte un pahar de coniac.

— Povestește-ne, omule, cum s-a întâmplat.

Șoferul dădu paharul peste cap.

— Umple-l din nou, îi spuse vânzătorului. Ce noapte de coșmar. Când ne-am dus, a stat tot drumul liniștit. Îl lua când cu cald, când cu frig. Apoi a început să aiureze. Întinde-te, i-am spus, și el s-a întins, dar tot rău îi era. Eu acceleram la maximum. Cum de nu ne-am prăvălit prin vreo râpă, numai Dumnezeu știe. Zi, Gjoleka, cum te simți? l-am întrebat de câteva ori, dar el nu zicea nimic, doar ne privea ca și când ar fi vrut să ne spună: rău, frățioare, rău. În final, am ajuns în oraș. L-am internat în spital de urgență. Mergeam din jumate în jumate de oră să vedem ce mai face. Medicii erau îngrijorați. Trebuia să-l aduceți mai repede, ne-a spus unul dintre ei. Am înțeles că treaba era nasoală. Am vrut să-l vedem, dar nu ne-au lăsat. S-a făcut noapte. Noi, dintr-o cafenea într-alta. Nu ne venea să mergem la hotel. Pe la unsprezece am mers încă o dată la spital să vedem ce și cum. Ne-am mirat că ne-au lăsat să intrăm fără probleme. Cum e? am întrebat un medic. Rău, ne-a spus el. Nu mai apucă dimineața. Atunci am priceput de ce ne-au lăsat să intrăm. Trăgea să moară. Era negru la față. Din când în când, tremura și se zvârcolea în pat. Ne-a văzut și a dat din cap. Apoi s-a uitat fix la zgârietura de la mână, ca și când ar fi vrut să-i spună: „Mi-ai făcut-o, afurisito". Pe la miezul nopții a avut ultimele frisoane. A suferit mult, săracu', până ce și-a dat sufletul! Uite, așa a fost. Mai umple-mi-l o dată, pe Dumnezeul meu! La naiba cu totul. Of!

În baracă s-a făcut liniște. Se auzea cum vântul izbea o bucată de carton desprins.

— De necrezut, zise unul. Acum ești viu, acum nu mai ești.

— S-a dus Gjoleka. S-a dus pe nesimțite.

— Era om bun, spuse altul, apropiat, modest.

— Cine o să-i spună nevesti-si?

— O, lasă.

— Ei nu i-a plăcut de la început treaba asta. Parcă ar fi presimțit ceva. Când o să terminați cu mormintele alea? îl întreba mereu în scrisori. Iar el îi răspundea: uite, încă puțin, și gata.

— Săraca, făcu șoferul. Odată, când i-am dus un bilet de la el, m-a compătimit, era alarmată și spunea că are o presimțire. L-a așteptat atâția ani să se întoarcă din munți, din partizanat, iar acum i se părea că e plecat din nou acolo.

— Îi plăcea uneori să spună, pe jumătate în glumă: am avut treabă cu fasciștii cât au fost vii și uite că am treabă și cu ei morți.

— Da, a luptat cu ăia atâta amar de ani, iar acum tot de la ei i s-a tras. La naiba!

— S-au răzbunat pe el.

— Așa e, s-au răzbunat după douăzeci de ani. El i-a omorât cu glonțul, ei pe el cu un nasture, ca niște lași.

— Dușmanul rămâne dușman, chiar și mort.

— Adevărat.

— Stau acolo ca doi corbi și nu spun nimic, zise șoferul, cu voce răgușită, privind cu ură spre general și spre preot. Cei doi stăteau în picioare lângă ruinele podului, înfofoliți în paltoane. Ei, acum vă place?

— Șșt, făcu cineva. Să nu faci vreo prostie, Lilo!

În baracă s-a făcut atât de liniște, încât se auzea cum vântul, afară, flutura bucata de carton asfaltat desprinsă de pe acoperiș.

— Ni l-au omorât, zise unul, cu glas pierit. Am rămas fără Gjoleka.

Noaptea s-a lăsat mai neagră ca oricând. Generalul luă două somnifere ca să poată dormi. Chiar și așa, a avut un somn tulbure, întrerupt adeseori.

Moartea groparului l-a dezechilibrat complet. Uneori, în plin coșmar, avea impresia că realizează dimensiunile exacte ale nenorocirii.

Era o moarte proaspătă, ceea ce o făcea inacceptabilă și plină de prevestiri sumbre. Complet străină în împărăția aceea de calciu, veche de douăzeci de ani și rece.

Generalului i se făcu frică, fără să știe nici el de ce. În vreme ce se tot învârtea pe patul de campanie, avu impresia de două, trei ori că-l aude pe preot rugându-se.

Capitol fără număr

Nimic. Înainte ca specialistul să rostească acel cuvânt, preotul și-l închipui.

— Nimic, spuse celălalt, cu o voce obosită, călcând cu atenție peste bulgării de pământ.

— Ciudat, făcu preotul.

— Săpăm în alte două locuri de pe margine. Trebuie să fie pe aici, pe undeva.

Generalul se apropie și el. Avea cizmele năclăite într-un noroi roșietic, lipicios. Puse și el aceeași întrebare.

— Nimic, zise specialistul.

— O să trebuiască să renunțăm, spuse generalul. Ce grad avea?

— Locotenent.

— Cine știe unde s-o fi târât, rănit.

Cădea o ploaie rară peste bulgării de noroi ruginiu, aruncați de o parte și de alta a gropilor. Groparii căutară până spre prânz, când unul dintre ei strigă de departe:

— L-am găsit!

Specialistul o porni în fugă spre una dintre gropile săpate mai devreme. Preotul alergă în urma lui.

Se învârtiră o mulțime în jurul gropii, până ce preotul se întoarse cu o expresie de nemulțumire pe chip.

— Ne-am chinuit degeaba, zise, cu un glas obosit. Nu e de-al nostru.

— Cum? întrebă generalul.

— Specialistul spune că ar putea să fie un aviator englez.

Specialistul se apropie și el.

— Am muncit degeaba, zise.

— Acum, ce facem? întrebă unul dintre muncitori.

— Plecăm, hotărî generalul. Aici stăm de pomană.

— Și cu englezul cum procedăm? întrebă specialistul.

— Îngropați-l la loc, spuse preotul. N-avem ce face.

— N-avem ce face, repetă generalul. Reînhumați-l.

Specialistul privi preț de un minut groapa.

— Acoperiți-l la loc, le spuse muncitorilor.

Doi dintre muncitori aruncară oasele înapoi în groapă, după care începură să arunce pământ peste ele, în vreme ce restul grupului o porni în jos. Când generalul întoarse capul să vadă ce se întâmplă în urmă, zări lopețile care se ridicau și coborau, semn că cei doi încă mai lucrau. Puțin după aceea, privind din nou, văzu că groparii coborau malul cu cazmalele pe umăr, iar grămada de pământ dispăruse.

— Am pierdut o zi degeaba, zise el. Absolut degeaba.

Capitol fără număr

Încetul cu încetul, coastă cu coastă și vertebră cu vertebră, scheletul uriașei reptile prindea contur. Mai avea, pe ici, pe colo și porțiuni lipsă. Cei neidentificați erau încă destui. Împreună cu osemintele unui gornist, scos de curând dintr-o groapă comună, generalul a avut impresia că eliberează de sub pământ și sunetele disperate ale trompetei lui.

Gropile comune fuseseră spaima generalului. Din fericire, nu au fost decât trei. La primele două, căutările se terminaseră cu bine. Rămăsese a treia, cea mai dificilă, la marginea unei coaste de deal neîmpădurite.

Cu luni în urmă, pierduseră câteva zile în zona aceea, induși în eroare de povestirile unui sătean, care se încăpățâna să susțină că văzuse cu ochii lui o grămadă de oase în pivnițele unei cetăți în ruine. Deși printre schelete nu găsiseră arme, era clar că osemintele acelea aparțineau unor soldați dintr-o altă epocă. Specialistul a avut nevoie de ceva timp pentru a-l convinge pe general să renunțe la cercetări. Nu e nici un medalion cu chipul Sf. Maria aici, îi spusese, întinzându-i o bucățică de metal în formă de stea cu multe colțuri.

Nu găsiseră decât semnul acela, care, din câte știa specialistul, era emblema „magiei", adică a astrologului din armata turcă.

Generalul ținuse în mână o bucată de vreme steaua de fier, fără a înțelege în ruptul capului ce căuta un astrolog în adâncurile unei cetăți, acolo unde își putea exercita cel mai puțin dialogul cu cerul.

Capitol fără număr

A treia și ultima groapă comună se afla într-un loc numit Poiana Surdului. Era cea mai incertă dintre toate, lucru care-i provocase insomnii generalului încă în urmă cu trei luni, când se aflau departe de aici. Apoi, îi dăduse iar bătăi de cap în ultimele două săptămâni, în timp ce se apropiau de regiunea cu pricina. Și, firește, în ultimele zile, când căutau date și informații despre ea. Avea mereu migrene. Ghemul care părea în ultimul moment că se descurcă, se încâlcea brusc, ca într-un coșmar. Toate informațiile despre groapă erau contradictorii. Datele de la ministerul lui, mărturiile foștilor combatanți, scrisorile în care era pomenită, o convorbire telefonică efectuată cu douăzeci de ani în urmă, un reportaj dintr-un ziar albanez despre inundațiile din zonă, povestirile țăranilor bătrâni, descrierea unui soldat grec, care făcuse pușcărie în Albania, istorisirile unor țigani, ale unui polițist, bâiguielile unui bolnav psihic; toate acestea păreau că ieșiseră la iveală special pentru a se contrazice unele pe altele.

Uneori se liniștea singur spunându-și că, la urma urmei, groapa aceea nu era altceva decât un simplu amănunt în toată bulibășeala aceea fără cap și coadă. Dar venea ziua următoare și, împreună cu ea, apărea și sentimentul că, fără a rezolva situația cu groapa de la Poiana Surdului, nu putea spune că și-a terminat cu adevărat misiunea. Avea senzația că va găsi în ea cheia tuturor necazurilor sale: ceața prin care orbecăia, împăcarea cu propria conștiință, insomnia, colonelul Z., ghinionul de care nu mai scăpa.

Câțiva dintre localnici susțineau că groapa provenea din prima iarnă de război, alții, că fusese

făcută mai târziu. Unii îi scoteau vinovați pe țigani, care, după ce săpaseră după medalioane, crezându-le de argint, aruncaseră apoi cadavrele, în mare grabă, unele peste altele. Și despre inundații existau păreri diferite. Ele pricinuiseră, într-adevăr, mari pagube, dar același lucru se petrecuse în toate cimitirele din regiune. Existau chiar și la ora aceea procese pe această temă. În ceea ce-i privește pe țigani, se știa că ori de câte ori se iveau asemenea probleme, ele erau puse numai în spinarea lor. Slavă Domnului că în zonă nu se găseau și evrei. Credeți-mă pe mine, nimeni nu va spune adevărul, pentru că-i e frică de el. Groapa aia a fost mereu aici. Doar că a fost mai mult goală decât plină. Și va fi mereu așa, ca hanul acela de la marginea drumului. Eu însumi, nu mă tem s-o spun, simt că acolo o s-o sfârșim cu toții. De ce-l ascultați pe ăla, domnilor, nu vedeți că e nebun? Întrebați-l pe moș Hill, el e înțeleptul satului. Mulțumesc, fiule, sunt așa de bătrân, încât chiar să vreau să mint, nu pot... Mai mult vorbesc cu pământul, decât cu oamenii... Pământul nu minte niciodată... din el dă iarba în fiece an... el ne primește pe toți... după cum ne-a promis... Groapa aia de la Poiana Surdului... Nu e nimic acolo... E numai întuneric și pustiu... Sau, mai bine spus, e ceva ce voi, viii, nu pricepeți... Mai bine nu mă întrebați... Chiar să vreau, n-am gură să spun... Mai bine nu...

Capitol fără număr

Erau, odată, un general și un preot care au pornit să-și găsească norocul. Ba nu, nu pentru asta au pornit-o ei la drum, ci pentru a aduna oasele soldaților lor căzuți într-un război mare de tot. Au mers ei și au tot mers, trecând peste munți și câmpii, căutând și adunând oase de militar. Locurile erau aspre și neprietenoase. Bătea un vânt turbat și ploua fără încetare. Dar cei doi nu s-au întors din drumul lor și au mers mai departe. Și așa au adunat ei la oase cât au adunat, după care s-au oprit să socotească ce au în tolbă. Și a ieșit că le mai lipseau încă destule. Atunci, și-au pus din nou opincile, și-au îmbrăcat sumanele și au luat-o din nou la picior. Și mergi, și mergi, au trecut iar peste munți și câmpii. Vremea era rea și dușmănoasă. Au umblat ei astfel până ce au căzut pe brânci de osteneală. Nici vântul și nici zăpada nu le spuneau unde se află soldații pe care îi căutau. Totuși, au strâns cât au strâns și s-au întors iar să vadă ce ispravă au făcut. Le-au numărat și le-a ieșit că mai aveau încă mulți soldați de găsit. Atunci, osteniți și descurajați, au pornit-o din nou la drum. Și au mers ei ce-au mers, iar drumul parcă nu se mai sfârșea niciodată. Era iarnă și ningea.

Dar ursul?

Atunci, le-a ieșit ursul în cale.

De obicei, povestea pe care generalul o repeta în gând aproape în fiecare seară și pe care vroia să i-o spună, îndată ce avea să ajungă acasă, uneia dintre nepoate, se încheia cu întrebarea ei „dar ursul?" Și asta pentru că nepoțica, la fel ca majoritatea copiilor, punea, când asculta povești, tot felul de întrebări.

Capitolul al nouăsprezecelea

În fine, în a zecea zi, au pornit spre ținuturi mai blânde. Șoseaua cobora întruna, lăsând în urmă crestele munților și norii.

Acesta fusese ultimul și cel mai dificil turneu prin câteva regiuni îndepărtate, ce păreau și mai inaccesibile din pricina iernii. Din loc în loc se iveau cătune înghețate, care-ți dădeau impresia că abia așteaptă să se ascundă din nou în spatele negurilor.

Munții, cu povârnișurile lor abrupte, pe care, în loc să le ascundă, zăpada le făcea și mai amenințătoare, la început se îndepărtau, după care, brusc, li se iveau chiar în față. Și totuși, umbra lor devenea tot mai transparentă. Coastele abrupte și stâncile apăreau din ce în ce mai rar. Ninsoarea când se oprea, când pornea din nou, o ninsoare impasibilă, ce arunca în jur sclipiri fantomatice.

Vânătorii de munte pe care-i căutau își găsiseră moartea exact pe o asemenea ninsoare. Contrar de cum li se păruse la început: pufoasă, ușor de săpat, zăpada se dovedise mai apoi la fel de dușmănoasă ca și pământul. Tot așa cum, în urmă cu douăzeci de ani, a făcut un coșmar din ultimele clipe ale celor căzuți aici, la fel, sau chiar mai rău, îi împiedica acum pe cei trimiși să caute cadavrele, acoperind totul cu grijă, ca și când n-ar fi vrut să se vadă nimic din ceea ce adăpostea sub pântecul ei.

Obișnuit de mult cu această rezistență surdă, generalul o considera tot mai justificată. Nejustificată părea încăpățânarea lui de a smulge de la locul lor trupurile acelea care aparțineau de-acum pământului și zăpezii.

Să plecăm de aici, Doamne, până nu ni s-o întâmpla cine știe ce, se ruga în sinea sa din când în când. Venise de departe pentru a întrerupe somnul adânc al unei armate întregi. Cu hărți, cu liste, cu instrumente de oțel care zguduiseră pământul de deasupra lor, fără să fie sigur că ei, morții, doreau lucrul acesta.

Coborând, șoseaua șerpuia, se înfășura strâns pe fiecare serpentină, în timp ce lui i se părea că se învârte în cerc. Avea mereu impresia că se află pe același drum pe care-l străbătuseră cu o zi înainte și, din când în când, își închipuia că drumul acela de munte avea să-i învârtă în loc fără milă și fără să-i scoată nicăieri. Începu să nu mai creadă nici în indicatoarele kilometrice, printre care unele erau deja distruse, iar altele, după ce dispăruseră o vreme, fuseseră puse la loc fără prea multă grijă, strâmb, uneori chiar cu susul în jos. Teama că acum, când misiunea se terminase, nu va mai putea ieși dintre munți aceștia, îl cuprindea când și când, mai ales în amurg.

Ultimele două nopți le-au petrecut în sate cu câini zgomotoși. Apoi, a venit și ziua în care au deshumat ultimul cadavru. Totuși, presimțirea aceea sumbră nu-l părăsea nicicum. Simțea că acest ultim soldat trebuia lăsat în pământ. Era aproape convins că pământul aștepta răsplata aceasta, după toate încercările la care-l supuseseră vreme de doi ani, zi de zi.

Atât de convins era de lucrul acesta, încât, dacă nu i-ar fi fost jenă de preot și de specialistul albanez, și-ar fi găsit o scuză pentru a pleca de acolo mai repede, fără să mai deschidă groapa vânătorului de munte.

Acum îi privea ca pierdut pe groparii care loveau cu cazmalele pământul înghețat. Își scuipau mereu în palme și, în clipele acelea, el își spuse că, uite așa, cu mâinile și cu lopețile acelea, ei scoseseră din pământ întreaga armată.

Ultima lovitură de cazma îi răsună în urechi ca un bubuit de pușcă. Imediat, specialistul strigă de departe: „Unu șaizeci și trei. Exact ca în listă!"

Gândul că ar fi trebuit să se arate mai generos cu pământul se suprapunea cu acela că pământul nu are nevoie de mila lui, pentru că, niciodată și în nici o împrejurare, el nu iese în pierdere. Mai avea încă, în măruntaiele lui, zeci de soldați negăsiți și, orice s-ar fi întâmplat, oricâte alte delegații ar fi venit pentru a-i căuta, pământul avea să-i păstreze ca pe un bun care-i aparținea...

Încerca, în felul acesta, să se consoleze, dar era suficient să apară într-un colț de drum o tablă cu cuvintele: „Atenție la avalanșe!", pentru ca frica să-l cuprindă din nou. Nici muzica din mașină, nici chiar știrile nu-l puteau scoate din starea aceea de panică. Printre gândurile negre care-i veneau era și acela că ar fi putut fi obligat să pună la loc toată armata aceea adunată cu atâta chin. Și s-o pornească din nou, el și preotul, doi călători nefericiți, să bată deal cu deal și râpă cu râpă și să îngroape la loc, unul câte unul, toate scheletele.

Dădu din cap pentru a scăpa de coșmar. Povestea asta s-a terminat, își spuse aproape cu voce tare.

Era, într-adevăr, ultima zi și ei coborau la șes. Zăpada înghețată, care nu dădea nici un semn că s-ar topi, lăsă locul celei flasce, de pe coline, și ceva mai jos, la câmp, îi întâmpină vechea lor cunoștință, ploaia.

Nu peste mult timp avea să se întoarcă acasă. De aici încolo, de oseminte urma să se ocupe alții. După acest turneu, misiunea lui lua sfârșit. Apoi, funcționari și contabili din cele două țări vor discuta zile întregi, vor face note și socoteli, până ce va fi elaborat procesul- verbal final. Între timp, se va da și un banchet oficial, cu reprezentanții celor două părți, unde se vor ține scurte discursuri, iar după banchet se va oficia o slujbă religioasă întru pomenirea sufletelor soldaților căzuți în război. Agențiile de știri vor anunța sfârșitul operațiunii, iar el va trebui să vorbească din nou la conferințe de presă, în fața a sute de gazetari enervanți.

În timpul acesta, tâmplari necunoscuți aveau să termine de făcut miile de lădițe de lemn, conform

dimensiunilor stabilite prin protocol. Punctul 17, anexele B și D. Lădițe de lemn, placaj dublu, 70 x 40 x 30 cm. Vopsite cu vopsea de ulei albă. Numerele, cu negru.

Iar la baracă, acolo, pe câmpul de la periferia Tiranei, Caron cel negru, cu paltonul lui plin de petice, își va deschide pentru ultima oară registrul, suflându-și în pumni. Câinele mitologic va sta amenințător la ușă, în vreme ce subalternii lui Caron vor introduce cu grijă sacii de plastic în lădițe. Aveau să fie astfel amestecate companiile, batalioanele și regimentele în mulțimea nesfârșită a lădițelor. Printre șirurile lungi de soldați se va rătăci și singura femeie, eliberată de atributele sexului, pentru că, la urma urmei, doar un anatomist ar putea înțelege după schelet dacă mortul a fost bărbat sau femeie.

Convoiul de camioane încărcate cu lădițe, însoțit poate de două motociclete ale poliției rutiere, vor porni spre portul Durrës. Acolo, totul va fi îmbarcat pe un vas, iar vasul se va pune în mișcare greoi și va străbate marea pentru a readuce în patrie această armată uriașă, concentrată acum în câteva tone de fosfor și calciu.

Ajunse apoi la destinație, lădițele vor fi descărcate de pe vapor și expediate la adresele stabilite. Poate că multe dintre rude vor aștepta osemintele chiar în port, acolo de unde armata a și plecat, cu douăzeci de ani în urmă, și unde cei din familie și-au condus apropiații cu flori, urări de drum bun și lacrimi în ochi. Prinse în cârligele macaralelor, containerele cu două sute, patru sute sau chiar cu batalioane întregi de lădițe vor fi descărcate direct pe țărm. De acolo, armata se va dezintegra complet. Sacii firmei „Olympia" vor fi încărcați în vagoane poștale, în camioane, autobuze, mașini mici și limuzine, puși pe biciclete sau direct în spinare și așa se vor îndrepta în direcții diferite, de unde nu vor mai reveni niciodată împreună.

Cei care nu au putut fi găsiți aveau să rămână în Albania. Și poate că, peste ani și ani, vreo altă

delegație va veni aici și va încerca să-i scoată la iveală și pe ei. În total, erau în jur de patruzeci de cazuri, cu colonelul Z. în frunte. Viitoarea delegație avea să colinde din nou Albania în sus și-n jos, până ce-i va aduna, unul câte unul, pe cei pierduți. Ce va gândi, oare, despre el, ofițerul care va conduce misiunea? Îl va critica în secret, așa cum faci de obicei cu predecesorul tău, sau îl va înțelege și se va resemna? Atenție, i se adresa el în sinea sa colonelului sau maiorului necunoscut (în fond, nu puteau trimite un alt general pentru patruzeci de morți). Atenție, flăcău, patruzeci de rătăciți îți pot da mai mare bătaie de cap decât o armată de patruzeci de mii.

Șoseaua cobora fără încetare. Serpentinele deveneau tot mai largi și generalul avu impresia că, în sfârșit, totul se limpezea. Sufletul îi era cuprins de liniște.

În timp ce mașina gonea pe drum, generalul întorcea capul și privea din când în când în urmă. Munții rămâneau tot mai departe. Crestele lor se pierdeau treptat în ceață. Generalul le privea în așa fel, de parcă ar fi vrut să le spună: Am scăpat de obsesia voastră. M-ați pierdut. Apoi, în vreme ce aținea în legănatul mașinii, fu cuprins de un sentiment tulbure de teamă. I se părea că munții vor întinde o mână de gheață pentru a-l aduce înapoi, pe versanții lor lunecoși, acolo unde vântul șuieră ca-n iad.

Dar el nu se va mai întoarce acolo nici în ruptul capului.

Niciodată.

Ultima tresărire de teamă a avut-o atunci când și-a reamintit că se află la șes. Zgomotul motorului l-a trezit din amorțeală și atunci a văzut cu groază că, în locul câmpiei unde ar fi trebuit să se afle, în fața lor se înălța o culme îngustă de munte. Alături, se zărea alta. În loc să coboare, mașina urca cu greu spre înălțimea aceea. Se pregăti să-i spună șoferului: oprește, unde ne duci, de ce ne întoarcem? dar

chipul liniștit al preotului îl făcu să ezite. Buimac, nu-și dezlipea privirea de la cele două creste ascuțite ca săbiile ale muntelui, spre care se îndreptau ca spre o poartă deschisă.

Liniștește-te, își spuse de câteva ori în sinea sa. Pe șoselele Albaniei, diferențele acestea bruște de nivel sunt ceva obișnuit.

Pe culme, văzu că era vorba, într-adevăr, despre așa ceva. De acolo zări casele unui sat mare, spre care mașina cobora cu repeziciune.

Fracțiunea aceea de secundă dintre somn și realitate îi fusese suficientă pentru a revedea fulgerător, așa cum apar și dispar coșmarurile, ultima fantasmă a acestei călătorii: după ce-i dăduseră drumul cu greu din gheare, la granița unde se sfârșea puterea lor, munții voiseră să-l aducă înapoi. Poate că făcuse vreo greșeală acolo, în împărăția lor, poate le încălcase chiar riturile seculare. Iar acum, pentru a-și face uitată greșeala, trebuia să facă ceva. Să restituie, poate, o parte din armata recuperată. Sau... sau... să rămână el ostatic, pentru ca armata să poată pleca.

Stau prost cu nervii, își spuse, fără să-și ia ochii de la coșurile caselor din sat. Simțea că ele, mai mult ca orice alt calmant, i-ar fi putut aduce pacea în suflet.

— Un sat, îi spuse preotului, care, la fel ca și el, privea cu atenție afară.

— Da. Un sat mare, răspunse prelatul. Cred că o să ne petrecem noaptea acolo.

În sat ajunseră o dată cu seara. Era pentru prima oară când, după zece zile, generalul se simțea vesel. Așadar, în cele din urmă, totul se sfârșise. După cum presupusese și preotul, în noaptea aceea urmau să doarmă în sat, iar a doua zi, dimineață, aveau s-o pornească spre Tirana. Și, câteva zile mai târziu, spre casă. Un val de bucurie, încă reținută, îl acapara încetul cu încetul.

Pe ulițe nu se aprinseseră încă luminile. Mașina înainta pe drumul noroios, urmărită de o mulțime de copii.

Generalul privea prin geam picioruşele copiilor care alergau înaintea maşinii, întoarse capul să-i vadă şi pe cei care veneau în urmă şi râse. Observase că în centrul atenţiei copiilor era el, şi nu preotul. Deşi ştia că ceea ce atrăgea privirile curioase ale celorlalţi era uniforma de general, lucrul acesta nu-l deranja defel. Mai ales în seara asta.

Sentimentul de măreţie, pierdut pe undeva, încerca să ridice iar capul.

Trecând chiar prin centrul satului, gălăgiosul convoi opri în faţa sediului cooperativei. Şoferul şi specialistul urcară în fugă treptele clădirii. Camionul opri şi el în urma maşinii, iar muncitorii săriră jos unul după altul. Dar copiilor nu le păsa de camion. Ei se apropiară de maşina mică şi-şi lipiră capetele de geamuri, să vadă cine erau cei doi care rămăseseră înăuntru şi care păreau adormiţi şi înghemaţi. Unul dintre ei trăgea din ţigară. Jeraticul roşu al ţigării era singurul lucru care se putea zări de afară. El lumina când şi când un chip bărbătesc, acoperit de cozorocul negru al caschetei militare. Feţele copiilor de afară se turteau tot mai mult de geamul maşinii, pline de curiozitate.

— Există bănuiala că aici ar fi dispărut colonelul Z., spuse preotul, răsfoindu-şi carnetul cu însemnări.

— S-ar putea, răspunse generalul.

— Trebuie să întrebăm de el, zise preotul, trebuie făcut ceva.

Generalul trase din ţigară de două-trei ori la rând.

— Ca să fiu sincer, astă-seară nu vreau să mă gândesc la el, spuse încet. În seara asta nu vreau să mă mai gândesc la misiunea noastră. În sinea mea îmi spun că, Slavă Domnului, până la urmă calvarul s-a sfârşit. Iar dumneavoastră îmi amintiţi acum din nou de el.

— Este de datoria noastră, făcu preotul.

— Ştiu, ştiu, dar acum n-am chef să mă gândesc la asta. Noaptea asta e una deosebită. De sărbătoare.

Mă mir de dumneavoastră. Eu vreau să mă relaxez. O baie fierbinte. Uite, asta e dorința mea cea mai mare în seara asta. Jumătate de armată... jumătate de regat pentru o baie, adăugă, râzând.

Generalul se simțea bine. Călătoria aceea sinistră luase sfârșit. De fapt, nici nu fusese o călătorie propriu-zisă. Fusese mai mult un marș forțat prin întuneric și moarte. Cum spunea cântecul acela vechi al oștenilor elvețieni? „Viața noastră e un marș, prin zăpadă și prin noapte."

Generalul își frecă palmele.

Scăpase. Acum putea privi de departe, cu detașare, munții aceia ostili.

„Ca un șoim singuratic și mândru..." Nu-și amintea prea bine fraza de la plecare, spusă de una dintre doamne.

Specialistul ieși din clădirea cooperativei.

— O să dormiți în casa aceea de acolo, zise și arătă cu mâna o casă mică, cu ceardac de lemn.

Casa avea etaj și curte, iar de la fereastră se vedea o parte din sat. Generalul auzi zdrăngănitul găleților și voci de femei care scoteau apă la fântâna din apropiere, muget de vacă, apoi un radio deschis tocmai atunci și, din nou, glasurile copiilor care se fugăreau pe uliță.

Această ultimă noapte ar fi putut trece ca toate celelalte, fără a se petrece nimic demn de ținut minte, dacă generalul ar fi sesizat și acum aerul specific al acestor sate albaneze, un aer ușor, aproape înmiresmat, pe care ar fi putut oricând să-l deosebească de altele. Preotul ieșise din casă pentru a întreba de colonelul Z., iar generalul privea de la geam femeile care scoteau apă din fântână. Totul era la fel ca-n alte seri, când departe, undeva în mijlocul satului, se auziră toba și vioara, dând nopții un aer misterios.

Generalul recunoscu muzica de nuntă. Dacă n-ar fi fost sfârșit de toamnă, muzica aceea i s-ar fi părut de-a dreptul o ciudățenie. Dar era sfârșit de toamnă și el citise în cartea despre Albania că

țăranii albanezi fac nunțile de regulă toamna, imediat după strânsul recoltei. Călătoreau de aproape doi ani prin satele albaneze și știau că, o dată cu apropierea iernii, se făceau ultimele nunți ale sezonului, cele care, dintr-un motiv sau altul, fuseseră amânate.

Avusese deseori ocazia să audă de departe, noaptea, bubuitul tobei și sunetul viorii, împletindu-se când mai vesel, când mai tânguitor, după cum se cânta în zona respectivă. Ascultându-le, cu capul băgat sub pled, generalul se gândea la cât de străin se poate simți omul într-o altă țară. Mai străin decât pomii de pe marginea drumului, deși ei sunt pomi și nu oameni. Și, desigur, mult mai străin decât oile, câinii de la stână sau viteii, care-și agită tălăngile în faptul serii.

Așadar, seara aceasta, deși în sat era nuntă, ar fi putut trece ca orice altă seară, dacă generalul și-ar fi amintit toate aceste lucruri și, apoi, dacă ar fi ascultat ce povestea preotul despre colonelul Z., cum mersese la club și se așezase lângă câțiva săteni, ce-i povestiseră aceștia despre dispariția colonelului și cum se îndoise el de vorbele lor. Dar seara aceea era una specială, iar generalului nu-i era gândul la cele povestite de preot.

— Gata, acum, îl întrerupse pe preot pentru a treia oară. Destul cu astea! Vreau un pic de liniște. Și de distracție... Nu?

Preotul nu-i răspunse. Stătea bosumflat și părea că nu vrea să mai spună nimic.

— E o seară frumoasă. Puțină muzică, un strop de coniac...

— Unde? vorbi în cele din urmă și celălalt. În sat nu e nici o cârciumă, cu excepția clubului cooperativei. Și știți cum sunt cluburile astea.

Dar generalul nu avu răbdare să-l asculte până la sfârșit. Spuse ceva ce-l lăsă pe preot cu gura căscată. Un lucru pe care acesta nu l-ar fi putut aproba niciodată. Era pentru prima oară când îl contrazicea atât de tăios. Dar generalul îi aminti clar

că el era șeful acolo și că ar fi putut, la nevoie, să-i ordone, așa cum făcea cu subalternii săi.

— Suntem mândri de misiunea noastră, nu? Ați repetat de atâtea ori lucrul acesta. În seara asta ne-am încheiat această misiune... sfântă... Doi ani încheiați ne-am târât prin gropi și prin coclauri. Acum meritățm și noi nițică odihnă. Poate că dumneavoastră nu doriți. Eu vreau. Vreau să mă distrez, să ascult muzică, să mă duc la teatru. Mi-ați spus că nunțile lor sunt ca niște spectacole de teatru, nu? Sau e valabil doar pentru ceremoniile funebre? Nu contează. Important e doar faptul că vreau să mă distrez. Dacă ar fi fost înmormântare, la înmormântare am fi mers, nu? Apoi, tot dumneavoastră mi-ați spus că, la albanezi, ospitalitatea e ca un fel de boală, așa că, orice va fi, la goană nu ne vor lua.

În vreme ce-l asculta, preotul îl fixa cu o privire rece ca de gheață. Generalul vorbea întruna, terorizat parcă de o eventuală liniște. Și totuși, în final, s-a făcut liniște. O liniște adâncă, de moarte.

— Nu, spuse preotul încet, ridicând mâna în direcția în care bănuia că este nunta. Nu trebuie să mergem acolo. Suntem în doliu, ați uitat? Nu trebuie să-i abandonăm.

Nu ne părăsi! Era un strigăt cunoscut. Un an și jumătate, când mai tare, când mai încet, generalul avusese mereu în urechi acest strigăt al soldaților lui. Aveau nevoie de el. Pentru ei, el abandonase lumea vreme de aproape doi ani. Ori de câte ori încercase să se despartă de ei, chiar și pentru câteva ore, îi auzea murmurând nemulțumiți. Era generalul lor, dar, astă-seară, se revolta chiar împotriva lor.

Acest ultim gând îl cutremură... Generalul se revoltă împotriva propriei armate... Întotdeauna se întâmplase contrariul: trupele se ridicau împotriva comandantului... Dar, în brambureala aceea generală, totul era cu susul în jos.

Mâna preotului era încă în aer.

— Eu nu abandonez nimic, zise răgușit generalul. Eu vreau doar să mă distrez nițel.

Și, fără să aștepte un răspuns, își îmbrăcă paltonul și ieși.

Preotul alergă în urma lui.

Capitolul al douăzecilea

Nunta avea loc într-o casă din centrul satului. Încă de departe, zăriră luminația *a giorno*, care-ți dădea impresia că plouă mai tare decât ploua în realitate. Deși era vreme rea, porțile casei erau larg deschise, iar în curte se aflau o mulțime de oameni. În jur, era mare agitație, într-o explozie de zgomote și culoare. Cei doi mergeau în liniște, înfășurați în paltoanele negre. Pașii li se auzeau distinct pe uliță: ai generalului, grei, plescăind chiar prin mijlocul bălțoacelor, ai preotului, ușori și deși.

Se opriră pentru o clipă la poartă, sub streașina căreia, câțiva tineri îmbrăcați de sărbătoare trăgeau din țigară și discutau încet. Apoi intrară, generalul, înainte, preotul, în urma lui. Casa era plină de femei și de copii gălăgioși. Orchestra tăcuse și din camere se auzeau voci bărbătești. Pe coridor se produse o mică agitație: cineva dădu de veste și un bătrân cu o figură mirată ieși înaintea lor. Bătrânul îi salută cu mâna la inimă și-i ajută să-și dezbrace paltoanele, pe care le agață lângă sumanele sătenilor. Când cei doi intrară în camera de oaspeți, însoțiți de gazdă, înăuntru oamenii se mișcară, șușotiră, își lungiră gâturile, ca o poiană plină de pomi și de flori colorate, însuflețită brusc sub o boare de vânt.

Generalul nu se așteptase ca imaginea aceea să-l impresioneze atât. Era așa de uluit, încât, la început, nu a deslușit nimic clar, ci doar o amestecătură de culori, ca și când ar fi primit pe nepusă masă o palmă peste ochi și acum vedea numai stele verzi.

Cineva l-a dus la o masă, un altul i-a spus câteva vorbe, la care el dădu din cap și salută la întâmplare, șoptind câteva cuvinte în limba lui.

Doar atunci când toba prinse din nou să bubuie, vioara să cânte ascuțit, iar oamenii să se ridice de la masă și să danseze, el începu să-și revină. Apoi auzi clinchetul paharelor și vocea cuiva, de alături, care-i spuse în limba lui: „Ridicați paharul!" Ridică paharul și bău. Aceeași voce începu să-i explice ceva, dar generalul nu era încă în stare să priceapă și se miră și singur cum de-și pierduse astfel capul.

Acum, nunta i se părea ca o ființă uriașă, care respira, se mișca, gâfâia și umplea totul în jur cu un iz amețitor.

Trecu o vreme până să se adune cu totul. Simțea cum copiii îl fixează cu priviri jucăușe. Se adunau unul lângă altul, arătau spre el și numărau ceva, poate nasturii de aur ai uniformei ori tresele de pe umăr, apoi se sfătuiau între ei, dădeau din cap, fără să cadă, probabil, de acord.

Generalul se uită cu atenție de jur împrejur. Privirea i se opri, mai întâi, la bătrânii mustăcioși, așezați turcește pe divan, care discutau liniștit și trăgeau din lulelele lungi, apoi la mireasa îmbrăcată în alb din cap până-n picioare, ca un vis frumos, la ginerele transpirat, care alerga de colo, colo, la grupurile de fete care șușoteau și râdeau prin colțuri, ca și când n-ar fi știut să facă altceva; la flăcăii care fumau, la muzicanții negricioși, transpirând din greu, pe urmă, la toate femeile acelea cu figuri impasibile, care intrau și ieșeau dintr-o odaie într-alta și, în sfârșit, la bătrânele învesmântate în negru, cu chipuri împietrite, ca un șir de icoane.

Apoi privi la mișcările exacte ale dansatorilor și la călcâiele lor, care loveau podeaua, la fâlfâitul fustanelelor pliate mărunt, ale bărbaților, de o albeață care-i amintea de zăpada munților pe care-i străbătuse, la toasturile cu fraze lungi și complicate, care, traduse, nu aveau nici un sens; apoi, atenția îi fu atrasă de cântecele aspre ale bărbaților, care sugerau rostogolirea pietrelor pe creste, și de melodiile tărăgănate, de dor, ale femeilor, ce păreau a se sprijini pe sunetele viguroase ale cântecelor bărbătești.

Generalul se uita în jur fără să se gândească la nimic. Din când în când, bea rachiu și zâmbea întruna, neștiind nici el cui îi zâmbește.

Eu nu știu din ce armată ești tu, pentru că n-am cunoscut niciodată hainele militare, iar acum sunt prea bătrână să le mai învăț. Se vede, însă, de departe, că ești unul dintre aceia care ne-au ucis și batjocorit. După semnele pe care le porți e limpede că meseria ta blestemată e jaful și că ești unul dintre cei care au făcut din mine o jumătate de om, o bătrână cocoșată, care vine la nunta altora, stă într-un colț și vorbește singură ca o nebună. Nimeni nu știe ce spun, pentru că toți sunt bucuroși, iar eu, nefericita de mine, nu vreau să le stric petrecerea. Și pentru că nu vreau să umbresc bucuria celorlalți, stau aici, în ungherul ăsta, și te blestem încet, tare încet, să nu mă audă nimeni. Vreau să știu de ce ai venit tu la nunta asta și cum de nu ți-au înțepenit picioarele mergând încoace. Stai la masă și râzi, cum râd ăia cu o doagă lipsă. De ce nu te ridici, să-ți pui paltonul și să pleci prin ploaie de unde ai venit? Nu pricepi că aici ești în plus, blestematule?

Femeile continuau să cânte. Generalul simțea că-l cuprinde un val fierbinte, ca și când s-ar fi scăldat într-o baie de sunete și lumini minunate. Iar sunetele și luminile acelea, când se revărsau asupra lui ca dintr-o fântână magică, îi curățau trupul de tot noroiul mormintelor, de toată duhoarea putreziciunii și a morții.

Acum, după primele momente de confuzie, generalul se învioră brusc. Ar fi vrut să discute, să spună și să asculte fraze frumoase. Îl căută cu privirea pe preot. Stătea vizavi de el, la masă, uitându-se neliniștit într-un punct.

Generalul se aplecă să-i vorbească.

— Vedeți ce bine e?

Preotul nu spuse nimic.

Celălalt se crispă. Simțea privirile celor care se agitau în jurul lui ca pe niște săgeți piezișe, ce-l

atingeau peste tot, dar se opreau, mai ales, pe tresele de pe umeri. Rar, mult mai rar, privirile lor se încrucișau cu ale lui. Le bănuia grele, întunecate, pe cele ale bărbaților, și lunecoase, ascuțite și scormonitoare, pe cele ale femeilor.

„Ca un șoim rănit, dar mândru, tu vei zbura..."

— Vă place sau nu? i se adresă din nou preotului. Dar celălalt nu-i răspunse nici acum. Îl fixă numai, de parcă ar fi vrut să spună „poate", după care își întoarse privirea. Oamenii aceștia ne respectă, zise generalul. Asta se vede imediat.

— Moartea e respectată peste tot.

— Moartea... Nu cred că avem scris așa ceva în frunte, zise generalul. Încercă apoi să zâmbească, dar nu reuși. Războiul s-a terminat de mult, urmă el. Lumea l-a uitat. Sunt sigur că nimeni de la nunta asta nu ne privește ca pe niște dușmani. Uitați-vă câtă veselie.

Preotul tăcu. Generalul hotărî să nu-i mai vorbească.

Se vede că preotul se simte cam singur aici, își spuse. Dar el nu era oare la fel de stingher? Greu de dat un răspuns. Acum, ceea ce trebuia să se întâmple, se întâmplase. Suntem deja aici. Și, stingheri sau nu, acum e greu să plecăm. E mai ușor să te retragi de sub focul mitralierelor, decât să te ridici și să pleci de la nunta asta.

Înțelegi și singur că ești de prisos aici. Simți că e cineva care te blestemă la nunta asta, pentru că blestemul de mamă te ajunge oriunde. Deși lumea te respectă, tu ai priceput că nu trebuia să vii aici. Încerci să maschezi asta, dar nu poți. Îți tremură mâna când ridici paharul cu rachiu, iar pe chip ți se citește frica.

Orchestra începu din nou să cânte. Clarinetul părea că plânge. Viorile îl urmară. Veniră câțiva nuntași tineri, întârziați, cu hainele ude leoarcă. Râul era umflat și nu putuseră ajunge la timp. Se îmbrățișară pe rând cu toți și luară loc la masă.

La oamenii ăștia nunta e ceva într-adevăr sfânt, își spuse generalul, altfel n-ar fi venit pe potopul ăsta. Plouă cu găleata, cum se spune.

Se zice că ai venit să-ți aduni morții. Poate că oi fi adunat tu destui și o să mai aduni și mulți alții, poate că o să-i aduni chiar pe toți, dar ține minte că pe unul dintre ei n-ai să-l găsești niciodată, în vecii vecilor, așa cum nici eu n-o să-mi mai văd în veci fata și bărbatul. Și tare mult aș vrea să povestesc despre ăla pe care tu n-o să-l găsești nicicând, dar n-am s-o fac, pentru că nu-s nebună să-i amărăsc pe nuntașii ăștia de aici. Pentru că ea a fost fiica mea și eu am fost mama ei. Cum se spune din bătrâni: ești mamă, ai necazuri... Ca mine, așa, blestematule. Cum mai ploua în noaptea aia, la fel ca acum. Apa se bulucea de peste tot. Nu puteai să sapi de-o palmă, că groapa se umplea îndată cu apă, o apă neagră, mocirloasă, izvorâtă parcă din inima nopții. Și totuși, am săpat-o. Dar n-o să mai spun nimic, nu.

Generalul își aprinse o țigară, iar țigara aceea îi păru, în mod surprinzător, mică și neînsemnată în fața lulelelor uriașe din lemn de măceș, negre și lungi, din mâinile uscate ale bătrânilor. Trăgeau din ele și mai spuneau câte o vorbă, de parcă ar fi menținut astfel ritmul molcom al discuției.

Stăpânul casei, bătrânul care i-a întâmpinat la început, veni și se așeză lângă general, cu luleaua în mână, la fel ca toți ceilalți bătrâni. Pe haina neagră de postav i se legăna o medalie aurie. Generalul cunoștea decorațiile acestea, pe care sătenii le purtau atârnate la piept, și avea senzația că în spatele fiecăreia dintre ele se afla tigva descărnată a unuia dintre soldații lui. Îi zâmbi, totuși, bătrânului cu fața plină de zbârcituri, care-i amintea de scoarța plesnită a unui copac. Unul dintre nuntași, cel care-l îndemnase la început să ridice paharul, îi traduse primele cuvinte ale bătrânului. Stăpânul casei își ceru iertare că nu a stat mai mult de vorbă cu oaspetele, dar

invitații soseau cu întârziere, iar el era obligat să-i întâmpine pe toți.

Generalul repetă de câteva ori „Vă rog, vă rog" și „Vă mulțumesc", dând din cap. Bătrânul tăcu și trase încetișor din lulea. Apoi întrebă cu glas potolit.

— De unde ești?

Generalul îi spuse.

Bătrânul clătină din cap gânditor și generalul înțelese că omul nu auzise niciodată de orașul său natal, deși acesta era un oraș mare și cunoscut.

— Ai nevastă, copii? îl întrebă din nou bătrânul.

Generalul îi răspunse, la care gazda îi ură: să-ți trăiască cu toții.

Apoi trase iarăși din lulea, iar pe frunte i se adânciră câteva riduri. Părea că se pregătește să zică ceva important. Generalul se temu că bătrânul va spune exact lucrurile care-l frământau cel mai mult în clipa aceea.

— Știu de ce ai venit, zise omul cu o mare liniște, care pe general îl străpunse mai rău ca un cuțit. Încă de când intrase la nuntă încercase să uite de ce se afla acolo, închipuindu-și că în felul acesta vor uita și ceilalți. Ar fi vrut ca în seara aceea să fie socotit un simplu turist, atras de ritualurile unui popor străvechi, care va povesti mai târziu despre ele prietenilor, la o cafea. Dar iată că, în cele din urmă, nu scăpase de discuția aia blestemată și regreta acum pentru prima oară că se află acolo. Da, urmă bătrânul. Faci bine că-i aduni pe soldații ăia, pentru că orice rob al lui Dumnezeu trebuie să se odihnească în pământul din care s-a născut.

Generalul aprobă, dând tăcut din cap.

Bătrânul își scutură luleaua, apoi privi țintă în scrumieră.

— Ai avut vreme rea, zise.

Generalul înclină din nou din cap.

Celălalt inspiră adânc.

— Cum se mai spune: moarte și ploaie găsești peste tot...

Ultimele cuvinte erau destul de misterioase, dar generalul nu îndrăzni să ceară să i se mai traducă o dată.

Bătrânul se ridică greoi și-și ceru iertare, căci trebuia să meargă și să primească alți oaspeți.

Generalul bău, ușurat. Acum se simțea din nou bine. Acum nu avea cine să-l mai iscodească și putea să stea liniștit și să bea cât avea chef.

— Vedeți? îl întrebă din nou pe preot. Începuse să i se îmbleticească puțin limba. Ne respectă. Am mai zis eu, totul aparține trecutului. Ce ați spus?

— Am spus că în cazuri ca acesta nu se știe prea bine unde se termină tradiția și unde începe respectul, răspunse preotul.

— Generalii sunt respectați întotdeauna, zise celălalt și mai dădu peste cap un pahar. Știți ce-mi trece prin cap? urmă cu voce șuierătoare, apropiindu-se de urechea preotului. Îmi vine să mă ridic de aici și să intru în horă.

Preotul rămase cu gura căscată.

— Vorbiți serios?

— De ce nu?

Preotul dădu din cap supărat.

— În seara asta nu vă înțeleg deloc.

Generalul se încruntă.

— Destul m-ați dădăcit ca o soacră. La naiba, mai lăsați-mă în pace. Nu mai vreau să mă abțin de la nimic. Vreau să mă distrez.

— Mai încet, zise preotul. Ne aude lumea.

— Când o să se termine cu porcăria asta, ca generalii să fie mereu supravegheați?

Preotul își duse mâna la frunte, ca și când ar fi vrut să spună: asta ne mai lipsea!

— O să mă duc și gata.

— Dar dumneavoastră nu știți nici măcar să dansați, o să vă faceți de râs.

— Eu nu mă fac niciodată de râs. Dansurile astea sunt simple. Și, apoi, cine o să râdă de mine, țărănoii ăștia?

Preotul își luă din nou fruntea în palme.

Mi-au spus oamenii că astăzi, la club, ai întrebat chiar de el. După cum se pare, îl cauți de ceva vreme și nu-l găsești. De ce te interesează așa de mult blestematul ăla de colonel? O fi fost cumva prietenul tău? Cu siguranță, de vreme ce-l cauți așa. Toată seara ai iscodit prin sat, pentru că ai aflat că este îngropat pe undeva, pe aici, dar nimănui nu-i trece prin cap unde ar putea fi. O să pleci fără prietenul tău, fără monstrul care mi-a schilodit mie viața. Să pleci cât mai repede, pentru că și tu ești la fel de crud ca și el. Acum ești cuminte ca un mielușel și-ți râde buza când vezi cum joacă lumea, dar eu știu ce-i în capul tău. Îți spui că o să vină și ziua aia când o să te năpustești cu armata peste noi, să ne arzi, să ne tai și să ne ucizi, așa cum au făcut și tovarășii tăi. Nu trebuia să vii la nunta asta. Să-ți fi tremurat genunchii când ai pornit-o încoace. Dar ce se întâmplă? Te ridici la joc? Îndrăznești să te ridici la joc? Zâmbești? Te ridici! Și oamenii te primesc! Opriți-vă! Ce faceți? E prea mult! E păcat de Dumnezeu!

Toba mugi iar ca un bubuit de tun. Clarinetul dădu în plâns, iar viorile îl imitară cu glas subțire, ca niște voci de copii. În mijlocul odăii, grupul de dansatori se refăcu. La început veniră doi, apoi trei și mai pe urmă se adăugară și alții.

Generalul privi spre dansatori. Apoi, spre preot. Iar spre dansatori. Și iar spre preot. Dansatori. Preot. Dansatori. Și...

Generalul se ridică în picioare. Inevitabilul se produsese. Rămase așa ca hipnotizat, gata să intre în cercul de dansatori. Ciudat, însă: cercul parcă era de foc. Întinse mâinile de două-trei ori, dar și le trase înapoi îngrozit. Hora se învârtea în fața lui ca o nălucă. Bătrânul, care o conducea, se lăsa pe vine și se ridica, bătea pământul cu piciorul, ca și când ar fi vrut să spună „asta așa e și așa o să rămână", învârtea o batistă albă, apoi se rupea de șir, se rotea și se lăsa la pământ de parcă ar fi fost secerat, se ridica iar și iar se prăbușea ca lovit de trăsnet,

pentru a renaște din nou în bubuitul tobei. Ritmul se iuțea cu fiecare clipă, clarinetul mugea ca un uriaș rănit, în vreme ce strunele viorii șuierau subțire, ca niște șerpi. Toba bubuia tot mai repede și, peste sunetul amăgitor al viorii, aveai impresia că tunetul îți va sparge timpanele. Generalul rămăsese în picioare. Era amețit de furia dansului, sclipitoare și periculoasă. Habar n-avea câte minute trecuseră așa. Privi o clipă, ca prin ceață, spre chipurile asudate ale muzicanților, spre gura clarinetului, care se mișca în sus și în jos prin fumul de țigară aidoma unei țevi de mitralieră și spre dansatorii care se unduiau cu ochii închiși, ca în transă. Apoi orchestra tăcu, dansatorii se opriră, totul părea a se petrece ca-n vis și ar fi continuat așa până la miezul nopții, dar, exact atunci când oamenii se întorceau la locurile lor, se auzi un geamăt. Generalul simți o înțepătură în inimă. Zgomotele nunții acopereau orice și, totuși, geamătul acela a fost auzit de toți. Nimeni nu și-ar fi putut închipui că geamătul bătrânei Nica putea fi atât de pătrunzător.

— Of, of, of, plângea ea cu o fărâmă de glas. Brusc, se lăsă o liniște atât de adâncă, încât i se auzi clar nu numai plânsul, ci și suspinele. Dar liniștea nu dură prea mult. Generalul văzu cum oamenii alergară în direcția bătrânei, iar acolo se întâmplă ceva; fu strigat cineva pe nume, iar femeia care, cine știe din ce motiv, strigase, părea că se potolise.

Dacă bătrâna s-ar fi liniștit, așa cum crezuseră generalul și toți cei care stăteau mai departe de ea, lucrurile ar fi mers normal înainte și poate că generalul ar fi rămas acolo până la miezul nopții ori chiar până mai târziu, dar femeia a gemut din nou. Se pare că nimic nu ar fi putut-o liniști și nu numai atât; i se auzi din nou urletul, apoi strigătele oamenilor și iar urletul ei, acoperindu-i pe ceilalți și întrerupând brutal petrecerea. În jurul ei se îngrămădiră și alții, bărbați și femei, și generalul avu impresia că, cu cât erau mai mulți cei care o înconjurau, cu

atât mai puternice erau urletele ei. Muzicanții începură să cânte, dar bătrâna Nica urlă și mai tare, iar instrumentele tăcură ca speriate. Generalul văzu cum grupul din jurul ei se mișcă, trăgând parcă de ceva, și cum, după aceea, femeia se desprinse din mâinile lor și se aruncă înainte. El zări atunci pentru prima oară figura ei uscată și galbenă, cu ochii holbați, plini de lacrimi, și trupul acela pipernicit de tot. Ce face, ce vrea, de ce plânge? întrebă generalul, dând brusc înapoi. Dar nu-i răspunse nimeni. Oamenii alergară după bătrână, două femei o apucară de mâini și vrură s-o întoarcă înapoi cu binișorul, dar ea urlă din nou, se smulse și se proțăpi dinaintea generalului. El îi văzu chipul schimonosit de ură, dar nu înțelese nimic. Femeia strigă ceva, dădu din mâini, îi urlă chiar în față, iar el rămase acolo nemișcat și palid la față. Dar asta se petrecu fulgerător, pentru că oamenii o îndepărtară pe bătrână. Însă ea le scăpă iar din mâini și, de data aceasta, în loc să se năpustească spre general, alergă către ușă și ieși.

După plecarea bătrânei, generalul rămase în continuare pironit locului și nimeni nu se grăbi să-i traducă vorbele ei, deși oamenii nu știau că preotul înțelege albaneza. Nuntașii se îngrămădiseră în jurul miresei, care plângea, și al soacrei, care era albă la față și-și făcea întruna cruce.

— V-am spus încă de la început, zise preotul, care se afla acum lângă general. Nu trebuia să venim aici.

— Ce s-a întâmplat? întrebă generalul.

— Nu e momentul acum. Mai târziu.

— Ați avut dreptate, spuse generalul. Am exagerat.

Mulțimea aceea de oameni, care-i păruseră la început ca o poiană foșnitoare, plină de culori, se transformase acum într-o pădure sumbră și întunecată. Capetele se clătinau, brațele, mâinile, degetele uscate se legănau încoace și încolo ca niște ramuri dezgolite de furtună și în plus, peste toate acestea, nervozitatea plana ca o pasăre cernită.

— Ce caută la nunțile noastre? făcu unul dintre tinerii nuntași.

— Șșt, că e rușine.

— Ce rușine? zise un altul. Mai îndrăznesc să se ridice și la joc.

— Nu putem să-i dăm afară. Așa-i obiceiul din bătrâni.

— Ce obicei? Despre biata Nica ce spune obiceiul ăla?

— Șșt, că ne aud.

— Nu-ți fă probleme, interveni altul. Chiar dacă ar ști albaneza, tot n-ar înțelege nimic din durerea ei.

Dar generalul și preotul nu auziră nimic. Ei priveau, în schimb, chipurile oamenilor, unul câte unul. Generalul renunță să se mai uite la bărbați și la cei tineri, oprindu-și, în schimb, privirea asupra grupului de bătrâne, care, înfășurate în broboadele lor mari și negre, aminteau de corul dintr-o tragedie antică.

Generalului i se făcu frică. Acum regreta enorm că venise aici. Trecutul nu se uită așa ușor, iar albanezii sunt răzbunători. De ce venise? De unde i se ivise toana aia de nebun? Până acum, treaba mersese bine. Călătorise peste tot, însoțit de localnici și apărat de lege. Astă-seară, în schimb, dovedise un curaj dement. Aici, nu-l mai apăra nimeni și nimic. Aici se putea întâmpla orice, fără să răspundă nimeni.

— Să mergem, zise pe neașteptate. Să plecăm imediat.

— Da, da, făcu preotul. Să plecăm. Ne-au ofensat teribil. Bătrâna aia a spus lucruri groaznice despre noi.

— În cazul acesta, înainte de a pleca, trebuie să le răspundem. Ce-a zis femeia?

Preotul încercă să spună ceva, dar în momentul acela văzură că gazda se îndrepta spre ei.

— Luați loc, zise omul, arătându-le către masă. Apoi le făcu un semn femeilor care serveau, iar ele

aduseră din nou mâncare și băutură. Generalul și preotul priviră unul spre altul, apoi spre stăpânul casei. Se mai întâmplă și de-astea, urmă bătrânul, dar nu le băgați în seamă. Luați loc.

Cei doi se așezară. Așa li se părea că atrag mai puțin atenția.

În odaia de oaspeți lucrurile se mai calmaseră, iar oamenii se așezau din nou la masă. Lângă general veni și luă loc cel care încercase adineauri să traducă urările.

El îi explică că bătrâna Nica e singură și cam plecată cu pluta, pentru că, în timpul războiului, batalionul de represalii al colonelului Z. îi spânzurase bărbatul. Apoi îi mai povesti cum colonelul o luase pe fiica bătrânei în cort la el și cum aceasta, o fată de paisprezece ani, întorcându-se de acolo, se aruncase în fântână. Și cum, chiar în noaptea următoare, colonelul dispăruse. Se spunea că el se dusese noaptea din nou acasă la Nica, fără să știe că fata murise, lăsându-și ordonanța să-l aștepte afară. Și că întârziase mult, mult mai mult decât ar fi trebuit, dar că santinela avea ordin să-l aștepte până în zori. Dimineață, în casă nu mai era țipenie de om și nimeni n-a putut să afle unde dispăruse colonelul Z. Unii credeau că fusese chemat de urgență la Tirana, alții susțineau altceva, în vreme ce ofițerii din batalion refuzaseră să vorbească, iar a doua zi au plecat mai departe.

Toate acestea el le spuse dezlânat, cu ezitări care-i întrerupeau povestirea.

Între timp, orchestra începu din nou să cânte, dar, la început, nimănui nu i-a mai ars de dansat. Apoi, se ridicară la joc femeile și fiecare dintre cei prezenți își închipui că toți ceilalți uitaseră de bătrâna Nica, în afară de el. Generalul stătea la masă ca paralizat, fără să poată să se gândească la nimic. Privirea lui o întâlni din nou pe cea a preotului.

— Ce-a spus bătrâna aia? întrebă generalul.

Preotul îl fixă îndelung cu ochii lui cenușii, ceea ce-l făcu pe general să se simtă și mai vinovat.

— A spus, printre altele, că sunteți prietenul colonelului Z. și că vă urăște.

— Eu, prietenul colonelului Z.?

— Da, chiar așa a spus.

— Și de ce, mă rog? Poate pentru că, aseară, am întrebat de el, zise generalul gânditor, ca și când ar fi vorbit singur.

— Poate, spuse preotul cu răceală.

Generalul se încruntă și mai tare. Nu mai vedea și nu mai auzea nimic în jur.

— Eu o să mă ridic, zise brusc. O să mă ridic și o să le spun tuturor de aici că nu sunt prietenul colonelului și, ca militar, chiar îl disprețuiesc.

— De ce să faceți așa ceva? Ca să le fiți pe plac țărănoilor ăstora?

— Nu, făcu generalul. O să fac asta în numele și în onoarea armatei noastre.

— Credeți că onoarea armatei noastre poate fi atinsă de ocările unei bătrâne albaneze?

— Vreau să-i fac să priceapă că nu toți ofițerii noștri au ajuns până acolo încât să fie hăcuiți de o femeie.

Preotul ridică din sprâncene.

— Noi nu ne aflăm aici ca să judecăm pe cineva, zise apăsat. De judecat ne judecă doar Cel-de-sus.

— Dar ei cred că eu sunt, într-adevăr, prietenul lui, urmă generalul. Nu-i vedeți cum se uită la noi? Priviți împrejur. Uitați-vă în ochii lor.

— Vă e frică? făcu preotul.

Generalul îl privi supărat. Ar fi vrut să-i spună ceva tăios, dar, între timp, orchestra începuse din nou să cânte și el renunță.

Adevărul e că generalul se temea. În seara asta mersese cu îndrăzneala cam departe. Trebuia, deci, să se replieze cu grijă. Mulțimea aceasta înfuriată trebuia potolită cu ceva. Singura soluție era să se lepede de colonelul Z. Să-l azvârle așa cum arunci o bucată de noroi care ți s-a lipit de talpă.

Situația părea că se mai calmase nițel, dar, în realitate, nu era chiar așa. Generalul simțea cum

scandalul încă mocnește. Lucrul acesta se vedea în privirile crucișe ale oamenilor, în șușotelile lor. În afară de asta, în tinda de la intrare, alături de șube și paltoane, erau atârnate la rând puștile nuntașilor. Iar preotul îi spusese că, la nunțile albanezilor, de regulă, se lasă cu împușcături.

Prin urmare, trebuiau să facă ceva cât nu era prea târziu. Să se ridice și să plece de-a dreptul nu era bine, căci orice bețiv ar fi putut să-i împuște pe la spate. Omul care fuge atrage câinele pe urmele lui. Iată de ce trebuiau să se replieze cu mare atenție.

Generalul își aruncă privirea tulbure prin jur și văzu din nou mulțimea aceea de oameni care se mișcau, dansau, râdeau: apoi, trecu în revistă șirul de bătrâne, care stăteau la fel ca la început, cu chipurile lor împietrite, ca un cor etern într-un decor etern și, ostenit, își lăsă privirea în jos și nu mai spuse nimic.

Toba mare bubuia din nou înfundat, în vreme ce clarinetul se jeluia cu o voce răgușită, ce străbătea salonul de la un capăt la altul. La masă, bărbații începuseră să cânte și, ascultându-i, generalul își aminti din nou de amurgurile acelea teribile pe care le petrecuse în creierul munților.

— Cred că e momentul să plecăm, zise el.

Preotul aprobă din cap.

— Este cel mai potrivit moment.

— Să ne ridicăm cu grijă.

— Cu multă grijă.

— Toată treaba e să nu le atragem atenția.

— Ridicați-vă dumneavoastră primul. Eu o să vă urmez.

— Trebuie să procedăm cu discreție.

Se apropia miezul nopții, petrecerea era în toi și poate că incidentul de adineauri ar fi fost uitat cu totul, dacă bătrâna Nica n-ar fi venit din nou. Ea a apărut exact în momentul în care cei doi se pregăteau să plece. Probabil că, dintre toți cei prezenți, generalul i-a simțit cel dintâi prezența. A adulmecat-o așa cum bătrânul vânător simte apropierea tigrului,

în junglă. Când, la ușă, oamenii au început să se miște, să vocifereze, și iar să se agite, un glas din interiorul lui a strigat „s-a întors" și a simțit cum obrajii i se golesc de sânge. Dar, de astă-dată, bătrâna Nica n-a mai plâns, nimeni n-a mai auzit-o să geamă, deși toți știau că ea este acolo, în pragul ușii. Orchestra cânta, dar nuntașii nu mai aveau chef de muzică. Unii s-au îngrămădit la intrare. Nimeni nu și-a dat seama cum a reușit bătrâna să intre în încăpere. Poate că oamenii au fost impresionați de felul cum arăta sau de rugămințile ei, dar, cum-necum, ea a intrat, în vreme ce nuntașii au început să strige și să vocifereze. Femeia era udă leoarcă, mânjită cu noroi, palidă la față ca un cadavru și avea în mână un sac.

Fără să-și poată stăpâni deloc tremurul genunchilor, generalul s-a ridicat în picioare, pentru că simțea că femeia pe el îl caută. Îi ieși, așadar, singur înainte, la fel ca sălbăticiunea care, când simte de departe urletul dușmanului, în loc să fugă din calea lui, aleargă și-i iese singur în cale.

Neștiind ce să facă, oamenii se adunară în jurul lor. Nimănui nu-i venea nici o idee. Bătrâna Nica se opri, îl fixă ca buimacă pe general, ca și când nu l-ar fi privit pe el, ci umbra lui. Tușind, ea îi spuse câteva cuvinte, printre care el înțelese unul singur, *moarte*.

— Traduceți-mi! strigă el, de parcă ar fi cerut ajutor. Dar nu-i traduse nimeni. Generalul se holbă în jur și întâlni privirea preotului. Preotul se dădu mai aproape.

— Spune că, demult, a ucis un ofițer superior dintre ai noștri și vă întreabă dacă dumneavoastră sunteți generalul āla care adună oasele militarilor, zise preotul.

— Da, doamnă, răspunse înfundat generalul. Își mobilizase toate puterile ca să țină capul sus.

Atunci, bătrâna Nica mai spuse ceva, câteva vorbe pe care preotul nu avu timp să le traducă, pentru că fură imediat acoperite de un murmur puternic

și, înainte de a o putea opri cineva, ea aruncă pe dușumea, în urletele femeilor, chiar la picioarele generalului, sacul pe care-l adusese cu ea. De fapt, nici nu era nevoie de traducerea preotului, pentru că totul era cât se poate de clar. Privirea generalului lunecă de pe chipul bătrânei la sacul de jos. Nu putea exista un lucru mai teribil acolo decât sacul acela, care căzuse cu un zgomot surd pe podele, negru și mânjit de noroi. Femeile se traseră înapoi îngrozite, acoperindu-și chipul cu palmele, în vreme ce bătrânele își făceau cruce și sporovăiau agitate.

— L-a îngropat chiar în pragul casei! răcni cineva.

— Blestem pe capul tău!

Dar bătrâna Nica se întoarse și ieși din încăpere, așa cum era, udă leoarcă și murdară de noroi, și nimeni nu se gândi s-o oprească, pentru că ceea ce trebuise făcut se făcuse deja.

Generalul nu reușea să-și mai dezlipească ochii de pe sac, în vreme ce urechile îi bubuiau de gălăgie, de groază și de urletele din jur. Apoi, nu reuși să priceapă nici el cum de se făcuse, pe neașteptate, atât de liniște acolo sau, poate, asta era doar o impresie a lui. La picioare, pe dușumele, se afla sacul acela vechi, cu câteva petice pe care el le observase imediat. Careva ar trebui să vadă ce-i în el, îi trecu prin creierul amorțit. Atunci, în liniștea generală, el se lăsă încet pe vine și, cu mâini tremurătoare, luă sacul murdar de jos și-l ridică. Apoi, cu aceleași mișcări înțepenite, aruncă sacul în spinare și ieși afară în ploaie, îndoit din șale și împovărat, ca și când ar fi dus în spate toate păcatele lumii acesteia. Preotul o porni după el.

În urma lor, cineva începu să jelească.

Capitolul al douăzeci și unulea

Generalul mergea înainte, călcând neatent prin noroi. Preotul venea după el. Ieșiră de pe ulița îngustă și ajunseră în centrul satului, ocoliră vechea biserică și, brusc, constatară că se rătăciseră în întuneric. Se întoarseră fără un cuvânt, generalul înainte și preotul în urma lui, și trecură din nou pe lângă fântână, depășiră bodega și ieșiră în fața bisericii, dar nu reușiră nici acum să dea peste casa la care fuseseră cazați. Trecură de două ori prin același loc, lucru pe care-l pricepură văzând din nou clopotnița bisericii în întuneric. Vântul sufla atât de tare, încât se speriară că avea să miște clopotul și să-l facă să bubuie pe neașteptate, acolo, sus.

Mâna cu care ținea sacul îi amorțise.

Cât de ușoară ești tu, Beti, mi-a spus într-o seară, în parc. Ne plimbam îmbrățișați, cu două zile înainte de căsătorie. Era o seară caldă, amețitoare, de toamnă. După-amiază plouase și pe aleile parcului rămăseseră mici ochiuri de apă de ploaie. El mă ținea în brațe, ca pe un copil, și repeta întruna: Chiar ești atât de ușoară, Beti, sau mi se pare așa de fericire? Pantofii lui militari străluceau deasupra băltoacelor și, călcând neatent în ele, spărgeau în mii și mii de bucăți imaginea lunii din apă. Aș vrea să te port toată viața așa, Beti. Uite, ca acum. Mergea, mă săruta pe păr și repeta: Ce ușoară ești!

Tu ești acum cel mai ușor om de pe lumea asta, i se adresă în gând generalul. Trei, patru kilograme, nu mai mult. Și uite că, totuși, mi-ai rupt spinarea.

Făcură iar calea întoarsă și se învârtiră de multe ori prin centrul satului, ca doi oameni beți, încercând

să se îndepărteze cât mai mult de biserică; ea le ieșea, însă, mereu în față, până în momentul în care au fost cât pe ce să se izbească de botul mașinii, care le apăru pe neașteptate din întuneric.

Își amintiră că mașina fusese parcată taman în fața casei lor.

Găsiră și casa. Generalul împinse poarta și intră primul în curte. În urma lui, canatul se închise cu zgomot. Deschise ușa, aprinse un chibrit și dădu drumul sacului din mână. Sacul lovi podeaua cu un zgomot ușor.

La lumina slabă a chibritului, urcă treptele cu zgomot, intră în cameră, azvârli cât colo paltonul ud și, fără să se dezbrace, se aruncă pe pat. Auzi doar ușa, care se deschise și se închise iar, și pe cineva care se trânti pe patul celălalt.

Preotul, își zise.

Se chinui să adoarmă, dar îi fu imposibil. Atunci, încercă să-și facă ordine în gânduri, dar nu reuși nici asta.

Vreau să dorm, își repetă. Să dorm. Să dorm. Să zac la fel ca și camionul de afară. Somn.

Își strânse pleoapele, dar asta nu-l ajută cu nimic. Și cu cât le strângea mai tare, cu atât mai neputincios devenea întunericul acela, străbătut ici, colo, de pete și de dâre de lumină, din care se întrupau ba un cer îndepărtat, ba o fâșie de plajă smălțuită și străină.

Vreau mai mult întuneric, își zise. Vreau un întuneric deplin, adevărat. Vreau să dorm.

Dârele albăstrii și petele acelea roșii și galbene nu-i dădeau pace. Erau chiar acolo, în fața lui, aproape de tot, oriunde ar fi întors capul, explodând din pântecul nopții.

Se ridică, scotoci după un somnifer, îl înghiți și se culcă la loc. Dar, imediat după ce atipi nițel, sări din somn, speriat. Departe, în celălalt colț al satului, toba începu din nou să bubuie.

Încă mai continuă nunta aia blestemată? se întrebă el. Ce naiba se întâmplă?

Își acoperi capul cu velința, să nu mai audă, dar nu-i folosi la nimic. I se păru că o vietate mică, teribil de mică, precum cele din poveste, i se strecurase în creier și bătea de acolo toba, o tobă dintre acelea cum au soldățeii de plumb. Oriunde s-ar fi ascuns și oricât de bine și-ar fi acoperit urechile, vietatea rămânea tot acolo, așezată pe vine, și bătea, bătea întruna în același ritm: dam dara dam dara dara dam, bum buru bum, bum bum, bum.

Sub patul lui mărșăluiau soldați.

E armata mea, își zise. După care, ridică brusc capul și strigă fără glas: Destul!

Își strecură iar capul sub pled, dar după o clipă se ridică din nou.

— Părinte, hei, părinte, colonele, sculați-vă, strigă generalul.

Preotul sări în capul oaselor, speriat.

— Ce e?

— Sculați-vă, să plecăm de aici cât mai repede!

— Să plecăm? Unde?

— La Tirana.

— Dar e încă noapte.

— Nu contează. Mergem.

— De ce? făcu preotul.

Generalul se plimba de-a lungul și de-a latul camerei.

— Cum de ce? Nu auziți? Nu auziți toba? Am o presimțire sumbră.

— Vă temeți? întrebă preotul.

— Da, spuse generalul. Mi se pare că, dintr-un moment într-altul, ăia or să dea buzna încoace, bătând în tobă, să ne ia la goană, așa cum sunt alungate spiritele rele.

Și începu să-și facă valiza.

— Să mergem, atunci, zise și preotul.

Generalul continua să se ocupe de geamantan.

— Un dans, zise încet. Am vrut să dansez un dans și cât pe ce să ne linșeze pentru asta. Mamă, mamă, ce mai țară!

N-ar fi trebuit să mergem, își spuse în sinea sa. Niciodată.

— Un dans, zise tare, care era să se transforme în dansul morții.

Preotul murmură ceva, după care ieșiră unul după altul din cameră. Cizmele generalului scârțâiau pe treptele de lemn. Ajungând în curte, se îndreptă direct spre poartă. Preotul întârzie puțin. Când se întoarse după el, generalul văzu că celălalt ducea ceva pe umăr.

Sacul, își zise.

Ieșiră în stradă. Ploaia se oprise, iar întunericul se mai diluase nițel.

— Cât e ceasul? întrebă preotul.

Generalul aprinse un băț de chibrit.

— Patru și jumătate.

— Nu mai e mult până în zori.

Undeva, începură să cânte cocoșii. Dinspre munți sufla un vânt rece ca gheața.

Se opriră lângă mașină și priviră răsăritul. Părea că mâna cuiva plimbă din când în când o pensulă cu vopsea albă peste orizont, lăsând o urmă pe care bezna o înghițea la iuțeală, iar în locul ei rămânea o nălucă cenușie, umedă și rece.

— Ceilalți dorm în casa aia de colo, zise preotul, arătând cu mâna casa de vizavi.

— Treziți-l pe șofer, spuneți-i că nu mă simt bine și că trebuie să ajungem cât mai repede la Tirana.

Când preotul deschise poarta, din ograda de alături lătră un câine. Apoi, începu un altul și, în curând, hămăiturile umplură tot satul.

Dar și așa, se auzeau distinct bătăile tobei și freamătul îndepărtat al nunții.

Poarta casei scârțâi din nou și preotul ieși cu sacul pe umăr.

Ce te-oi fi amorezat așa de el? îl întrebă generalul în gând.

— Se îmbracă, zise preotul. Vine imediat.

— Câinii, făcu generalul.

— Da. Așa fac câinii de la țară. Dacă latră unul, încep toți.

Las' să latre, își spuse generalul. Ce mare lucru? Dacă ar ști ce avem noi în camion, ar începe să urle.

— Vânt blestemat, zise, cu voce tare.

Câinii se linișteau unul după altul.

Undeva, o vacă mugi în somn.

Scârțâi poarta și din întuneric apăru și șoferul, care deschise portierele și tuși sacadat. Generalul urcă în mașină.

— Deschideți și ușa din față, vă rog, spuse preotul.

Omul o deschise.

— Ce-i asta? întrebă el.

— Un sac, îl lămuri preotul. Ne trebuie.

Șoferul aranjă sacul cu piciorul, în vreme ce preotul se așeză pe canapea alături de general.

Lumina farurilor luneca peste gardurile întunecate, înșirate pe ambele laturi ale drumului. Îndată ce mașina se puse în mișcare, generalul se înfășură în palton și închise ochii. Acum nu se mai auzea nimic în afară de zgomotul moale al motorului și el ar fi vrut mai mult ca orice pe lume să doarmă. Dar, în loc să atipească, începu brusc să-și amintească, în cele mai mici detalii, întâmplările de la nuntă.

Vreau să dorm, își zise. Nu vreau să-mi mai amintesc nimic. Nu vreau să mă mai gândesc la nimic.

În gând, însă, intră din nou în salonul nunții. Își lepădă paltonul ud și se așeză la masă.

Erau toți în păr, ca și când l-ar fi așteptat. I se păru că întoarcerea lui acolo era singura modalitate de a se elibera de ei. Ceea ce era valabil și pentru ei, dacă vroiau să scape de el.

Speriat, deschise ochii înainte ca femeia aceea îngrozitoare să-i apară în vis.

Afară era încă noapte.

Trezită brusc din somn de lumina farurilor, palidă și șovăitoare, șoseaua ieșea din buimăceala nopții, ca să se afunde apoi, din nou, în ea. Pe marginea ei, complet albe, apăreau din loc în loc pietrele kilometrice. Erau de un alb misterios, care te înfiora. Generalul le asemui în gând cu niște pietre funerare.

Lângă el, preotul moțăia cu capul în piept.

Șoferul frână brusc. Preotul dădu cu capul în canapeaua din față.

— Ce se întâmplă? făcu, buimac.

Generalul privea ca năuc. Mașina oprise în fața unui pod. De jos, se auzea clipocitul apei.

— De ce ai oprit? întrebă preotul.

Șoferul mormăi ceva despre motor, după care coborî trântind portiera.

Lumina farurilor cădea chiar pe stâlpii podului. Șoferul deschise capota și se ghemui tot deasupra motorului. Apoi intră din nou în mașină și începu să caute ceva. Tot căutând, dădu la o parte sacul, care-l încurca. După care, îl luă, îl dădu jos din mașină și porni să caute pe sub canapea.

Generalul deschise portiera, ieși afară și începu să se învârtă cu pași mari în jurul mașinii. Preotul rămase la locul lui. Șoferul înjură printre dinți și căută iar ceva în mașină. Generalul se împiedică pentru a doua oară de sac.

Sac blestemat, spuse printre dinți. Din cauza lui era s-o pățim. Până acum totul a mers bine, și uite că, de când a apărut el, lucrurile merg de-a-ndoaselea.

— Sacul ăsta e cu ghinion, zise cu voce tare.

— Ce spuneți? întrebă preotul.

— Am spus că sacul ăsta e cu ghinion, repetă generalul, trăgând, în același timp, un șut în sac. Cu un zgomot surd, acesta se rostogoli și dispăru în întuneric.

— Ce ați făcut? strigă preotul și se dădu jos repede din mașină.

— Sacul ăla era blestemat, zise generalul, respirând sacadat.

— Slavă Domnului că l-am găsit. De doi ani îl căutăm.

— Pentru el era să fim uciși, spuse generalul, obosit.

— Ce ați făcut? strigă din nou preotul și aprinse lanterna.

— N-am vrut să-l arunc, lua-l-ar naiba! L-am împins numai.

Se apropiară de marginea podului și priviră jos, acolo unde clipocea apa. Lumina lanternei ajungea cu greu până jos.

— Nu se vede nimic, zise generalul.

Se apropie și șoferul. O vreme, toți trei priviră în vale.

— L-o fi luat apa, spuse generalul. În vocea lui se simțea oboseală și regret.

Preotul îl străpunse cu privirea, apoi mișcă de câteva ori lanterna, căutând parcă un loc pe unde să coboare.

Generalul se întoarse la mașină.

Preotul rămase o bucată de vreme pe pod, apoi reveni și el la mașină.

Capitolul al douăzeci și doilea

Sfârșit de săptămână. Era ultima zi a șederii lor în Albania. Generalul se trezi târziu. Deschise geamul. Afară se anunța o zi mohorâtă.

Era aproape zece. La unsprezece și jumătate avea să se țină slujba, iar la șapte seara, banchetul oficial.

Pe masă avea o grămadă de scrisori, de telegrame și de ziare venite din țară.

Scrisorile erau pline cu tot felul de povești, nume de locuri și, când și când, desene de maluri sau râpe făcute la repezeală. În schimb, tonul articolelor din ziare îl dădeau titlurile: „Dezgroparea unei armate", „Generalul fantomelor se întoarce curând în patrie", „Promisiunile guvernului în legătură cu morții".

Le răsfoi o bucată de vreme, fără să se fixeze la vreuna. Inspiră adânc, își puse paltonul și ieși din cameră.

În hol îl căută pe șeful restaurantului.

— Ați fost anunțat despre un mic banchet, pentru seara asta?

— Da, domnule, răspunse omul. La ora șapte, în sala numărul trei, totul va fi pregătit.

Generalul se interesă de preot. Ieșise în oraș.

În holul hotelului și la recepție era agitație. Cele două telefoane sunau în continuu, iar la lift aștepta un grup de oameni. Câțiva negri fumau, stând picior peste picior pe fotoliile de la parter. Un grup de chinezi, însoțit de o tânără, tocmai intra în restaurant. Alți turiști, îmbrăcați lejer, așteptau în picioare la recepție.

Generalul intră în salonul din dreapta, unde obișnuia să-și bea cafeaua, dar văzu că nu mai era nici un loc liber. Era pentru prima oară, de când se

instalase la „Dajti", când vedea aici atât de mulți străini.

Se întoarse spre holul de la ieșire, unde întâlni din nou câțiva negri, cu serviete în mâini, care tocmai intrau pe ușă.

Afară, sub brazii înalți, erau parcate o mulțime de mașini.

Ce-i cu agitația asta? se întrebă în vreme ce ieșea. O porni spre dreapta, unde se aflau clădirile ministerelor.

În piața Skenderbej zări steaguri. Pe niște stâlpi înalți, pe frontonul ministerelor și pe arcadele Palatului Culturii erau montate becuri și lozinci. Brusc, îi trecu prin cap că peste două zile era ziua națională a Albaniei.

Trotuarele gemeau de lume. Se opri, împreună cu alții, în fața afișelor de cinema, dar nu-i era gândul la asta și, după ce se depărtă câțiva pași, uită titlurile filmelor.

Își privi ceasul. Era unsprezece. În fața Băncii și în spatele cafenelei „Studentul", oamenii se îmbulzeau spre stațiile de autobuz. Acolo era capătul liniilor periferice. Își aminti că biserica unde avea să se țină slujba De Profundis era aproape și hotărî să meargă pe jos. În vreme ce pășea pe trotuar, gândul îi zbura volens-nolens la osemintele colonelului.

Nu-și mai amintea cu exactitate ce se întâmplase. Știa doar că, în momentul acela, se afla într-o stare teribil de proastă. Cu creierul strivit parcă între două pietre de moară. Acum, însă, când își revenise după noaptea aceea îngrozitoare, fapta lui îi părea extrem de ilogică.

Oricum, puteau s-o repare. Va vorbi cu preotul. Aveau mulți soldați înalți de unu optzeci și doi, cât măsurase colonelul. Iar treaba cu dinții putea fi ușor rezolvată. Cui i-ar fi trecut prin cap că osemintele colonelului au fost înlocuite? Ciudat, dar pe măsură ce trecea timpul, o înțelegere cu preotul îi părea din ce în ce mai puțin realizabilă.

Încercă să și-i amintească pe soldații care aveau înălțimea colonelului Z., dar nu reuși. Ori de câte

ori specialistul albanez anunțase cu voce tare „unu optzeci și doi", el repetase în sinea lui aceleași cuvinte: „exact cât colonelul Z.". Dar acum nu-i mai venea nici unul în cap.

Și-l amintea doar pe aviatorul acela descoperit întâmplător într-un cătun și pe care-l îngropaseră la loc, acolo unde-l găsiseră.

Apoi, își aminti de soldatul cu jurnalul. Și el avusese unu optzeci și doi. Generalul se întrebă ce s-ar fi putut întâmpla dacă ar fi înlocuit osemintele colonelului Z. cu acelea ale soldatului. Își imagină ce primire îi vor face bietului militar familia și rudele colonelului, ce slujbă de pomenire și ce înmormântare fastuoasă, cum îl va plânge Beti, învesmântată complet în negru și ținând-o de braț pe bătrâna doamnă, mama colonelului, sau ce discurs înălțător va ține aceasta în fața invitaților despre fiul ei. Apoi, își închipui cum mulțimea va purta osemintele dezertorului către splendidul mormânt al ucigașului său, cum vor bate clopotele și ce cuvânt înflăcărat va rosti ministrul și, în fine, cât de anapoda, de fals, de murdar și de necinstit avea să se termine totul. Iar dacă pe lume există cu adevărat spirite și fantasme, atunci el și-l imagină pe soldatul acela ridicându-se din mormânt chiar din prima noapte.

Nu, își spuse generalul. Mai bine altul. Trebuie să mai fie vreunul. Mări pasul. Slujba urma să înceapă peste câteva minute. Zări biserica de departe, o biserică frumoasă, construită modern, chiar pe strada principală. Pe carosabil, în fața scărilor, fuseseră parcate câteva limuzine negre, luxoase.

Veniseră și câțiva diplomați de la ambasadele străine. Generalul urcă în fugă treptele de marmură. Când intră, slujba abia începuse. Luă aghiasmă din dreapta, făcu semnul crucii și se trase deoparte. Îl fixă cu privirea pe preot, care tocmai vorbea. De aici îi era imposibil să audă ceva, așa că începu să-și plimbe privirea peste însemnele de doliu atârnate peste tot, cum se arborează la asemenea pomeniri, observă apoi sicriul gol așezat în mijlocul bisericii,

învelit și el în pânză neagră. Doliul și costumele negre ale celor prezenți absorbeau lumina, și așa slabă, a lumânărilor și, datorită faptului că ferestrele erau colorate și amplasate foarte sus, interiorul bisericii părea mai mohorât decât era în realitate.

Preotul se ruga pentru sufletele soldaților. Era palid la față și încercănat de nesomn. Diplomații aveau chipurile împietrite. În biserică, în afara fumului de lumânare, mirosea ușor a parfum.

Una dintre femei începu să plângă ușor.

Vocea preotului pătrundea în toate colțurile bisericii, răsunătoare și solemnă:

Requiem aeternam donat eis!

Femeia din fața generalului începu să plângă și mai tare.

Et lux perpetua luceat eis, urmă preotul, ridicând ochii spre trupul crucificat al lui Hristos. Apoi, glasul îi deveni mai profund și mai răsunător:

Requiescat in pace, sfârși el. Ecoul glasului său se întoarse din toate colțurile bisericii.

Amen, făcu și diaconul.

Pentru câteva clipe, generalului i se păru că aude fâșâind discret flacăra lumânărilor.

Odihnească-se în pace, repetă în sinea sa și deodată simți cum devine melancolic.

Iar în clipa în care preotul ridică anafura, după ce toți cei prezenți căzuseră în genunchi, așteptând să guste din pâinea și vinul sfințit în amintirea sufletelor celor morți, în clipa aceea, deci, generalul își imagină miile de soldați, stând la rând și așteptând cu gamela de aluminiu în mână să-și primească rația, în vreme ce soarele apune și razele lui se reflectă sângeriu și solemn pe castroane și pe oțelul căștilor.

Și lumina veșnică să-i lumineze, repetă el, în genunchi, fixând plăcile reci de marmură cu o privire sumbră.

Bătu clopotul și toți se ridicară în picioare.

Ite, missa est, răsună vocea preotului.

Deo gratias, zise și diaconul.

Lumea începu să părăsească biserica. De afară, se auzea zgomotul ușor al motoarelor și, când generalul ieși, mașinile diplomaților tocmai se îndepărtau una după alta. El rămase să aștepte autobuzul în stația din față bisericii. Urcă și stătu în picioare lângă geamul din spate.

— Luați bilet, cetățene, îi zise casiera.

El înțelese cuvântul „bilet" și tresări. Căută o vreme prin geantă până ce găsi o bancnotă de o sută.

— Nu aveți mărunt? întrebă femeia.

Generalul pricepu întrebarea și dădu din cap în semn că nu.

— Trei leka, zise ea și arătă pe degete, nu aveți trei leka mărunt?

Generalul clătină din nou din cap.

— E străin, tovărășico, spuse un tânăr înalt, cu vocea tărăgănată.

— Mi-am dat seama și eu, zise femeia, adunând mărunțiș ca să-i dea restul.

— O fi vreun albanez stabilit în America, se băgă în vorbă un bătrân care stătea pe scaun. Sunt dintr-ăia care au uitat limba albaneză.

— Nu, nene, ăsta e străin-străin, se încăpățână tânărul.

— Ascultă-mă pe mine, zise bătrânul, că știu ce spun, din ăia e.

Generalul pricepu că vorbeau despre el și că-l cred american.

Ei continuară să vorbească chiar în fața lui, enervându-se, ba chiar arătându-l cu degetul, fără să-i deranjeze deloc prezența generalului.

O, Doamne, și o umbră să fi fost și tot s-ar fi purtat mai cuviincios, își zise el. Tot atunci, gândul că el și ei aparțin celor două lumi diferite, că n-au nimic în comun și că nici măcar nu se percep, îl străbătu ca un fior înghețat.

Când autobuzul opri în fața Băncii și oamenii coborâră, generalul întâlni din nou privirea bătrânului.

— *All right*, îi spuse acesta tare și îi zâmbi, în vreme ce se îndepărta.

Generalul străbătu grupul de săteni care așteptau autobuzul și ajunse din nou în bulevard.

Strada Dibrei era mai aglomerată, îndeosebi în jurul vânzătorilor de fructe, al cafenelelor și al magazinului universal.

Se opri o vreme în fața vitrinelor, apoi intră, cu intenția să cumpere un suvenir.

Începu să privească fără grabă mărfurile de pe rafturi.

Oare ce cumpărau soldații noștri când plecau din Albania?

Brusc, omulețul din creierul lui porni să bubuie din nou în tobă, la început mai rar, apoi din ce în ce mai repede, mai repede, mai repede. Doar că de data asta nu mai stătea pe vine, ci în picioare, alb, negru, strălucitor, cu pelerină roșie și șireturi negre. Stătea în picioare bătând toba, un omuleț de porțelan sclipitor, iar generalul nu-și putea lua ochii de la el.

Arătă cu mâna spre el.

— Munteanul cu tobă? întrebă vânzătoarea.

Generalul dădu din cap.

Fata îl scoase din vitrină, îl împachetă și i-l dădu.

— Optsprezece leka și douăzeci de qindarka, vă rog.

El plăti și o porni spre strada Baricadelor.

Capitolul al douăzeci și treilea

Bam-bara-bam; bam-bara-bam.

— *Hello!*

Generalul se întoarse mirat.

— *Hello!* răspunse.

Pe trotuar, în fața hotelului, stătea generalul-locotenent. Mâneca stângă a paltonului o avea strânsă, ca de obicei, iar în mâna dreaptă își ținea pipa. Se salutară. Generalul-locotenent trase din pipă și, după ce o scoase din gură, admiră îndelung fumul.

— În primul rând, deși cu întârziere, aș vrea să-mi cer scuze pentru întâmplarea nefericită de anul trecut, zise el, fără să-l privească pe general în ochi. Am primit plângerea dumneavoastră. Vă spun cu cea mai mare sinceritate că n-a fost vina mea și că regret evenimentul.

Generalul îl privi cu indiferență.

— Dar a cui a fost vina? întrebă.

— A însoțitorului meu. El le-a încurcat pe toate. Și nu numai atât. Dar haideți să luăm loc undeva și o să vă povestesc de-a fir-a-păr tot ce s-a întâmplat.

— Scuzați-mă, dar n-am timp să stau jos. Povestiți-mi aici, în picioare.

— Atunci, mai bine s-o lăsăm pentru diseară. Dar, ia spuneți-mi, cum a fost?

— Rău, zise generalul. Drumurile ne-au terminat. În plus, ne-a mai murit și un muncitor.

— A murit? De ce? S-a întâmplat vreun accident?

— Nu. S-a infectat.

— De la ce?

— Nu s-a aflat cu exactitate. Poate de la un os sau nasture de fier.

Generalul-locotenent făcu o grimasă de uimire.

— Firește că-i veți plăti despăgubiri familiei.

Generalul dădu din cap în semn de încuviințare.

— Niciodată n-am văzut atâția munți laolaltă, zise apoi.

— Și mai aveți încă de văzut.

— Nu, noi am terminat, spuse generalul. Asta a fost ultima expediție.

— Ați terminat? Ce bine. Atunci, eu mai am de văzut.

— Munți cât vezi cu ochii și, peste tot, băieți și fete care fac terase. I-ați remarcat?

— Bineînțeles. Sapă, sapă întruna.

— Desțelenesc pământul, zise generalul. Într-un loc i-am văzut săpând până și pe marginea terasamentului.

— Extraordinar. După cum se vede, au pământ puțin.

— Sunt în blocadă. Cred că ați auzit. Uniunea Sovietică le-a tăiat ajutoarele.

— Ceva-ceva mi-a ajuns la urechi, spuse generalul-locotenent. Se bucură, firește, că ne luăm soldații de aici.

— Normal. Cultivă imediat ceva în locul cimitirelor.

— Asta înseamnă să îmblânzești pământul.

Generalul râse.

— Să îmblânzești pământul, hm. Într-adevăr, e un lucru nou pentru balcanici. Dar dumneavoastră, cum vă descurcați? întrebă.

— Rău, zise celălalt. Avem mai mult de un an și jumătate de când ne învârtim încolo și încoace fără să...

— Aveți niște probleme, mi-ați mai spus.

— Da, și încă grave de tot, spuse generalul-locotenent, respirând cu zgomot. Nu vedeți că am rămas singur? Da' ia stați nițel. Vroiam să vă întreb ceva. Unde e colegul dumneavoastră, sfântul părinte?

— Cred că e în hotel, în camera lui, zise generalul.

Generalul-locotenent râse.

— Mă gândeam la ceva rău, zise. Pentru că primarul care era cu mine a pățit-o.

Generalul îl privi întrebător.

— Da, urmă celălalt, l-au rechemat de urgență. De câteva săptămâni am întrerupt săpăturile din cauza asta.

Așteptă ca generalul să arate un pic de compasiune, dar, când observă că celălalt avea gândul în altă parte, adăugă:

— O chestie urâtă de tot.

— A băgat mâna în banii misiunii? întrebă în cele din urmă generalul.

— Mai rău, zise generalul-locotenent. Ceva mult mai rău.

Așteptă din nou să vadă pe chipul generalului o urmă de regret și, pierzându-și speranța că o va vedea vreodată, începu să vorbească singur.

Generalul auzi exact ceea ce bănuise încă de la început. Recompensele promise de familii celor care vor găsi osemintele. Lăcomia acestora din urmă, decișii să profite cât mai mult din această situație. Înșelătoria cu primul schelet, pe sicriul căruia fusese scris un alt nume. Apoi, a doua, a cincea și a zecea oară. Până ce, într-o zi...

Generalul fu prins în cele din urmă de povestirea celuilalt.

— Și ce s-a mai întâmplat?

Celălalt dădu din mână, ca și când ar fi vrut să spună: ceea ce trebuia.

— S-a întâmplat ceea ce trebuia să se întâmple, continuă el. După cum se pare, una dintre familii a avut primele îndoieli, și dumneavoastră știți cum e în asemenea situații: dacă încep suspiciunile, totul se duce la vale ca bulgărele de zăpadă. Comisii de anchetă, ziariști care nu așteaptă decât scandaluri, opoziția...

— Aha, înțeleg, făcu generalul, fără pic de compasiune. Adică, i-ați botezat pe soldații neidentificați cu numele celor pentru care se plătea recompensă.

— Nu eu, alții, îl întrerupse generalul-locotenent.

— Desigur.

— Partea proastă e că, spre deosebire de dumneavoastră, care ați strâns la un loc toate trupurile, pardon, scheletele, și le-ați expediat împreună, noi am făcut pe dos: le-am trimis grupuri-grupuri. Dacă am fi făcut ca dumneavoastră, n-ar mai fi ieșit toată încurcătura asta.

— Puțin spus, încurcătură... zise generalul.

Involuntar, își imagină un lucru care l-ar îngrozi pe orice general: dezintegrarea armatei. Primele semne ale crizei, soldații fugind în dezordine, ofițerii, smulgându-și tresele pentru a nu fi recunoscuți, în fine, harababura generalizată. Își închipuise că o asemenea treabă nu i se putea întâmpla decât unei armate obișnuite, nicidecum uneia de calciu. Și uite ce surpriză avusese colegul lui.

Își aminti ultima conferință de presă din patrie, când fleșurile aparatelor foto accentuau impertinența întrebărilor. Domnule general, sursele noastre afirmă că aveți liste precise și complete, e adevărat? Aha, vă încredeți sută la sută în documentele și măsurătorile oferite de minister? Repetau cuvintele „documente" și „măsurători" fără să ascundă faptul că, pentru ei, ele reprezentau birocrația și cinismul rece al oficialilor din minister.

Stâlpi de cafenea, îi ocărî el în sinea sa. Datorită listelor și măsurătorilor astea, în armata mea n-a existat nici o încurcătură... Toți erau acolo, la locul lor, și ofițerii, și soldații, și curierii, și santinelele, și preoții și, firește, telefoniștii, uciși în vreme ce strigau „alo! alo!", ca și când ar fi răspuns la apelul morții.

— O treabă împuțită, într-adevăr, zise generalul după o tăcere îndelungată.

Celălalt continua să privească în gol.

— Mă plictisesc, îi mărturisi generalul-locotenent. Sunt singur de tot. Vă invidiez că plecați mâine.

Generalul își aprinse o țigară.

— Mai ales când vine seara, e groaznic să n-ai ce face. Aș prefera să cutreier prin munți și să dorm în cort.

— Ce să-i faci?

— Un an și jumătate, încontinuu, am bătut munte cu munte și vale cu vale. Mai rău ca geologii. Și acum, la sfârșit, uite în ce belea am nimerit.

— Bine ați spus, mai rău ca geologii.

— Și amintiți-vă ce mineral căutăm noi, făcu generalul-locotenent. Un mineral întrupat din moarte.

Generalul zâmbi.

— Eu vă rog să mă scuzați acum, zise, privindu-și ceasul. Am o zi extrem de stresantă.

— Mergeți, nu vreau să vă țin în loc. Poate reușim să ne vedem diseară.

— O să fiu pe-aici, zise generalul. Îndată ce-mi termin treburile, o să fiu disponibil.

Generalul își aruncă țigara în scrumieră și se pregăti să urce în ascensor, dar se răzgândi în ultimul moment.

— Am putea face ceva cu cei unsprezece soldați? îl întrebă pe celălalt.

Generalul-locotenent ridică din umeri.

— E greu. Chiar foarte greu, adăugă apoi.

— De ce? Trebuie să mai aveți adresele la care i-ați expediat.

Generalul-locotenent zâmbi amar.

— Teoretic, colega, dar ia imaginați-vă ce dramă va fi pentru familiile acelea, când li se va cere să restituie osemintele.

— Oricum, zise generalul.

— Și apoi, asta nu e nimic în comparație cu încurcăturile juridice, spuse generalul-locotenent. Vom avea vreme să discutăm despre asta diseară, mai pe larg.

— Întocmai, zise generalul și urcă în lift.

Capitolul al douăzeci și patrulea

Banchetul se sfârși la ora opt și jumătate. Generalul aștepta să plece invitații și, când rămase singur cu preotul, bău două pahare de coniac unul după altul.

Am terminat și cu asta, își zise ușurat, ieșind în oraș. Puțin cam impersonal, dar, oricum, bine că s-a terminat.

Le mulțumise autorităților albaneze în numele poporului său, al miilor de mame, pentru facilitățile oferite în timpul misiunii, iar deputatul albanez, același care-i întâmpinase la venire, spusese, la rându-i, că nu fusese altceva decât răspunsul la solicitarea unui alt popor, cu care albanezii doresc să trăiască în pace. Apoi, ciocniseră un pahar și, în clinchetul discret al cristalului, se auzise bubuitul îndepărtat al tunurilor. Nimeni nu poate ignora tunetul acesta înfundat, își spusese generalul în sinea lui. Toți cei prezenți aici îl aud, deși nimeni nu pomenește nimic despre el.

Acum, el pășea prin mulțimea de oameni care umpleau trotuarele, asaltat din toate direcțiile de zgomotele orașului.

În piața Skenderbej era concert.

Tăie prin mulțime și se ridică puțin pe vârfuri ca să poată vedea mai bine. Din spate, două reflectoare aruncau lumină pe spinările oamenilor și undeva, în fund, se auzea un motor. Probabil că se filma.

Generalul privea la dansatorii de pe scenă, dar gândul îi umbla aiurea.

Războiul e chiar aici, repetă în sinea lui, în sticla transparentă și cristalină, în care se auzea nu numai huruitul salvelor de tun, ci și răpăitul mitralierelor,

scrâșnetul baionetelor și zgomotul gamelelor seara, la ora la care se dă cina. Toate acestea sunt aici; toți știu și simt lucrul acesta, pentru că e ceva inevitabil.

Din cauza luminilor puternice începură să-l usture ochii. Umbrele miilor de capete din fața sa dominau piața, ca un singur și amenințător cap de hidră. Generalul simți cum îl furnică ceva pe spinare și atunci începu din nou să-și facă loc printre spectatori. Reflectoarele își mișcau raza pe deasupra mulțimii, aruncând fascicole de lumină albă când sus, când jos. Oamenii își mișcau capetele neliniștiți, iar umbrele conice le păreau lipite de-a dreptul de tigvă.

Generalul ieși din mulțime și o porni spre hotel.

Își aminti cum stătuseră la masă, față în față, reprezentanții a două popoare și două state, iar între ei nu erau decât câteva sticle de băutură și câteva coșuri cu fructe.

Doar atât să fie între noi? se întrebase în clipa când ridica pentru prima oară paharul. Doar câteva sticle cu etichete frumoase și fructele astea, adunate prin grădinile și viile de dincolo de mări? Și-și aminti de coastele de munte acoperite de ceață, pe înserat, de lumina lunii, mângâindu-le și, mai apoi, de lătratul câinilor și de focurile izolate ale ciobanilor, pe care le-ai fi putut lesne confunda cu licăritul stelelor. Un lătrat de câine și un foc pe o culme.

— Aveți o telegramă, îi spuse unul dintre recepționeri, întinzându-i cheia de la cameră.

— Mulțumesc!

Își zise că-n aceste ultime două zile spusese cam de multe ori „mulțumesc".

Pe hârtia galbenă era lipit semnul roșu care însemna „urgent".

O deschise indiferent și citi: „Am aflat că v-ați încheiat nobila misiune, rugăm anunțați despre colonel. Familia Z".

Simți cum sângele i se urcă în cap, făcându-i tâmplele să bubuie cumplit. Totuși, încercă să rămână calm. Merse încet până la lift și urcă în el.

Ce ți-o fi trebuit să te bagi în toată treaba asta, se întrebă, privindu-se în oglindă. Avea o față obosită și palidă, cu riduri premature pe frunte, trei riduri adânci, cel din mijloc ceva mai prelung, celelalte două mai scurte, semănând cu rândurile pe care dactilografa le bate la sfârșitul unui raport.

Ești obosit, își spuse, ești extenuat.

Intră în camera lui, aprinse lumina și primul lucru pe care-i căzu privirea fu micul muntean de porțelan care bătea în tobă.

Se întinse pe pat și încercă să adoarmă.

Afară, pârâiră artificiile. Fâșii de lumini multicolore intrară printre stinghiile jaluzelelor și se proiectară pe albul pereților. El își aminti din nou de camera aceea mare de la comisariatul militar, în care, cu douăzeci și ceva de ani în urmă, se afla împreună cu ceilalți membri ai comisiei medicale militare. Se întâmpla adesea să le treacă prin mână radiografiile recruților. Ei le ridicau spre lumină și coastele întunecate se învârteau pe deasupra capetelor lor, după care se auzea un singur cuvânt, pronunțat cu un glas obosit și monoton: „apt". Spuneau „apt" chiar și atunci când printre coaste se zărea o pată opacă. Doar atunci când aceasta era prea mare, imposibil de ignorat, murmurau „inapt". Și asta continua întreaga zi, după care recruții, cu capetele tunse chilug, erau duși în cazarmă, iar de acolo, direct în războiul care abia începuse.

Fâșiile de lumină deveniră insuportabile. Închise ochii ca să nu le mai vadă, dar așa, cu ochii închiși, amintirea camerei de la comisariat reveni în forță, la fel ca și cea a soldaților, timorați, așteptând în picioare în fața mesei, goi pușcă și înalți, ca niște lumânări albe.

Generalul se ridică din pat. Era ora cinei. Ieși să se intereseze de preot. I se spuse că a ieșit în oraș. Atunci se întoarse în cameră, ridică telefonul și-l căută pe generalul-locotenent.

Coborâră amândoi încet, în liniște, treptele de marmură. Jos, în hol, era aceeași agitație ca și dimineață.

În salon găsiră cu greu locuri libere. Pe fereastră se zărea bulevardul, lumea care se plimba și puzderia de luminițe jucăușe, care cădeau peste capetele oamenilor și peste arbori ca o ploaie de steluțe colorate.

Generalul comandă rachiu. Celălalt, coniac.

Treptele de lemn ale barului de la subsol scârțâiau întruna.

Cei doi ciocniră și băură. Apoi, tăcură o bună bucată de timp. Generalul umplu din nou paharele. I se părea mai comod decât orice discuție.

Afară, trosneau artificiile.

— Sărbătoresc victoria, zise generalul.

— Da.

Priviră pe fereastră cum cerul se lumina, ca și când de sus ar fi coborât spre pământ o sferă roșie gigantică, ce exploda în mii de stele și apoi, brusc, pălea, se răcea și se stingea în inima nopții.

— Mizerabilă misiune am mai avut, zise generalul.

Apoi începură să se întrebe care dintre cele două rele: războiul sau acest turneu mortuar care-i urmase a fost mai oribil.

Generalul privi spre mâneca goală a celuilalt.

Nu e nevoie să-mi spui că ai participat la război, gândi.

— Asta e chiar războiul însuși, spuse generalul-locotenent. Oasele acestea sunt esența lui, ceea ce rămâne la urmă, ca sărurile alea care rămân pe fundul eprubetei în urma unei reacții chimice.

Generalul zâmbi acru. Poezie, își zise și umplu paharele.

— Misiunea asta ne-a sărăcit sufletește.

— Așa e, ne-a uscat sufletul.

— Ne-a terminat, făcu generalul.

Celălalt respiră cu zgomot.

— Amintirea războiului ne-a stors de vlagă. Dar dacă ar fi fost războiul însuși?

— Războiul însuși? Poate că ar fi fost mai bine.

Începură să vorbească din nou despre război și despre fantasma lui, fără să poată preciza care dintre ele ar fi fost de preferat.

— Vă amintiți de stadionul acela, despre care v-am vorbit în noaptea în care ne-am cunoscut? întrebă generalul-locotenent.

— Acela unde nu v-au lăsat să săpați decât după terminarea campionatului de fotbal?

— Chiar ăla.

— Îmi amintesc, zise generalul. Aproximativ. Că ați început să deschideți gropi pe marginile terenului și că ploua întruna.

— Așa e, spuse generalul-locotenent. Chiar așa e. Gropile se căscau de jur împrejurul terenului, iar de pe trepte și de pe scaune se scurgeau șuvoaie de apă. Apoi, am început să săpăm pe teren, în careul de șase metri, pe linia fundașilor, pe extreme, acolo unde se luptă atacanții, într-un cuvânt, peste tot, până ce am făcut din stadionul ăla un șvaițer. Dar nu la asta mă refeream.

— Dar la ce?

— V-am povestit despre fata aceea care venea în fiecare după-amiază și-și aștepta logodnicul să termine antrenamentul?

— Mi-ați spus ceva, zise generalul, dar nu-mi amintesc prea bine.

— Ea venea în fiecare zi și, când ploua, își lăsa gluga fulgarinului și stătea acolo, în colțul ei, lipită de stâlpii tribunei, urmărindu-și cu privirea iubitul pe teren.

— Acum îmi amintesc, făcu generalul. Îmi amintesc că mi-ați spus că avea un fulgarin albastru.

— Da, da, sări înviorat generalul-locotenent. Avea un fulgarin albastru, frumos, iar ochii îi avea și mai limpezi, deși un pic cam reci, dar mie mi se părea atunci că n-am văzut niciodată ochi mai șocanți ca ai ei. Venea, deci, în fiecare zi, în timp ce noi scurmam și iar scurmam pământul, înconjurând terenul cu gropi din toate părțile.

— Și ce s-a mai întâmplat? întrebă generalul, indiferent.

— Nimic, zise generalul-locotenent, nimic deosebit. Când se lăsa seara, fotbaliștii își încheiau

antrenamentul și, atunci, unul dintre ei o lua pe după umeri și plecau amândoi, așa, îmbrățișați. Iar atunci, credeți-mă, simțeam o mare amărăciune în suflet, iar lumea mi se părea pustie și fără sens, precum stadionul acela gol și deprimant. Să mi se întâmple mie, la vârsta mea, ce ziceți?

Ce monstruozitate, își spuse generalul.

— Așa se întâmplă, uneori, în viață, urmă generalul-locotenent. Tocmai acolo unde te aștepți mai puțin apare un vis nebunesc și ilogic, întocmai ca floarea crescută pe buza prăpastiei. Ce treabă aveam eu, un general străin, la vârsta mea și invalid, pe deasupra, ce treabă aveam eu, venit aici pentru a aduna osemintele soldaților mei, cu fetișcana aceea străină?

— Cu certitudine că nu aveați nici o treabă, zise generalul. Dar de gândit la asta, nu vă putea opri nimeni. Omul își imaginează adesea lucruri irealizabile, mai ales în materie de femei. Acum doi ani, vara, la plajă...

— Uneori aveam impresia că-mi zboară gândul la ea, îl întrerupse celălalt, iar alteori mă întristam fără să știu nici eu de ce. Nu era doar fata aia care mă tulbura, ci altceva, ceva foarte vag. Înțelegeți?

— Ceva-ceva înțeleg eu, spuse generalul. După cum s-ar părea, nu vă tulbura atât de mult tinerețea ei, cât ideea de viață pur și simplu. Bântuim de atâta vreme pe aici, adulmecând moartea, ca niște hiene, prin găurile pe unde s-a ascuns și amăgind-o apoi în fel și chip s-o facem să iasă afară. Aproape că uităm orice lucru frumos. Cum vă spuneam la plajă, acum doi ani, mi s-a întâmplat...

— La vârsta mea, hm, îl întrerupse iar celălalt.

Generalul fu tentat să scrâșnească din dinți. Nu-i suporta deloc pe oamenii care nu vorbeau decât despre persoana lor. Așa cum era, cu maxilarele încleștate, auzi din nou aceleași cuvinte despre treptele stadionului și despre fata cu fulgarinul albastru.

Oho, ce mai Don Juan, își spuse de câteva ori în gând.

Când înțelese că... povestea lui de la plajă... cu două veri în urmă... chiar dacă celălalt l-ar fi lăsat, nu mai avea nici un chef s-o povestească, (crezuse, într-adevăr, preț de o clipă că acolo, pe plajă, se petrecuse ceva, dar întâmplarea fusese atât de iluzorie, încât a fost de ajuns doar indiferența celuilalt pentru ca totul să dispară în neant), când și-a pierdut, așadar, speranța că ar putea să-și deschidă inima, se retrase înăcrit în sinea sa.

Acum să mă vezi, i se adresă celuilalt în gând. Ai vrea să fiu atent la sentimentele tale, în timp ce tu le calci în picioare pe ale altuia. Nu vroia să-i asculte istorioara de pe plajă? O să-l facă el să regrete. Bătrâna de la nuntă, cu rochia ei neagră, mânjită toată de noroi, și cu strigătele ei, nu-i mai ieșea din cap.

— Într-o noapte m-am dus la o nuntă de-a lor și am vrut să dansez și eu, începu generalul să povestească, dar celălalt îi luă din nou vorba din gură.

— Eu, și arătă spre sine, cu părul meu alb, cu o mână amputată, știți ce am făcut eu când m-am întors, peste o lună, în orașul acela? M-am dus direct la stadion, la ora la care știam că e antrenament. Dar stadionul era închis. Totuși, am vrut să intru. Paznicul mi-a deschis porțile mari, de fier, și am intrat. Stadionul era pustiu și mai mohorât ca niciodată. Gropile fuseseră acoperite, deși semnele rămăseseră, ca niște cicatrice pe piele. M-am învârtit în jurul stâlpilor tribunei, acolo unde venea și aștepta fata aceea, și am simțit cum o tristețe uriașă îmi cuprinde sufletul și, în clipa aia, am simțit că viața mea avea să fie strivită de atunci încolo de tribunele lungi și ude, de masa aceea uriașă de beton care mi se învârtea în fața ochilor, fără să se oprească vreodată. Mă mai ascultați?

—Vă ascult, zise generalul. Vă ascult. Iar în sinea sa: Ai primit ce-ai meritat.

Era furios și abia aștepta clipa răzbunării. Bătrâna Nica făcea și ea parte din trupele de represalii. Hai s-o înfruntăm împreună, își zise, la fel cum am înfruntat și noroaiele și ploile lor cumplite.

— La nunta de care-ți spuneam, când m-am ridicat la dans...

De data aceasta fu întrerupt de un băiat de la recepție. Totuși, ridicându-se să ia hârtia din mâna lui, generalul își privi colegul cu reproș.

Primise încă o telegramă.

— Trimit telegrame, cred că în felul ăsta pot rezolva ceva, zise generalul. Da' știți ce mi-a spus o bătrână albaneză la o nuntă de-a lor?

Ai venit aici să vezi cum ne însurăm băieții, ca pe urmă să te întorci și să ni-i omori?

— Teribile cuvinte.

— Teribile? Ați spus „teribile cuvinte"? Da' ce-o să mai spuneți atunci când o să aflați ce s-a întâmplat până la urmă?

— Nu știu, făcu celălalt.

— Mai bine să nu știți.

— Beți, colega, zise generalul-locotenent. În sănătatea dumneavoastră! Să ajungeți cu bine acasă! Cum vă mai invidiez...

— Mulțumesc, colega!

Generalul simțea că se îmbată. Supărarea îi trecea încetul cu încetul. Încercă din nou să povestească despre bătrâna Nica, dar, involuntar, începu să vorbească din nou despre muncitorul mort.

— Mi-ați mai povestit o dată, spuse celălalt.

— Dar știți că a murit?

— Știu și asta, făcu generalul-locotenent, privindu-l în albul ochilor ca și când ar fi vrut să-i spună că nu-l sperie astfel de lucruri.

Mi-ați mai povestit o dată, mi-ați mai povestit o dată, repetă în gând generalul. Despre treaba aia de la stadion tu mi-ai spus de o mie de ori și eu nu te-am întrerupt.

Salonul se golea încetul cu încetul, iar scările care duceau la barul de noapte scârțâiau din ce în ce mai rar, deși, de jos, se auzea încă muzică.

— Unde e sfântul părinte? întrebă fără nici o introducere generalul-locotenent.

— Habar n-am, zise generalul. E pe-aici, pe undeva, răspunde la telegrame.

Celălalt îl fixă din nou cu privirea aceea mirată și vru să-l întrebe „de ce?", dar se răzgândi.

Generalul se aplecă spre colegul său ca pentru a-l ruga ceva. Se gândi o clipă, după care îi spuse:

— Povestea cu stadionul ăla, dacă vrei, te rog să nu mi-o mai repeți... Și nici... fulgarinul albastru și nici celelalte.

— Vă dau cuvântul meu, colega. Odată... Nu, n-o să mai pomenesc de stadion. Odată, am auzit un cântec pe care l-am luat la început drept o provocare. Dar cântecul e vechi și, în plus, e un cântec de dragoste.

— Serios? făcu celălalt.

— Cântecul spunea cam așa: Tu, măi Hanko, așa frumoasă cum ești, nu te mai plimba printre morminte, căci, cu frumusețea ta, scoli și morții din groapă.

— Ia te uită, făcu generalul.

Vorbiră apoi minute în șir despre tot felul de lucruri, deși, în discuția lor, războiul și mormintele reveneau obsedant. Fiecare gând al nostru e ca o scândură acoperită cu tablă, cum erau alea, acolo, își spuse generalul. O scândură cu litere șterse și tocite, greu de descifrat. Care scârțâie când suflă vântul, iar vântul suflă mai tot timpul, la fel ca-n valea aia unde toate crucile erau aplecate spre apus. Când întrebaseră de ce, sătenii le răspunseseră că de vină e vântul, care acolo bate numai înspre apus.

Salonul era aproape gol, când veni o nouă telegramă. Generalul o luă din mâna portarului și o deschise fără să citească de unde era.

Renunțând s-o citească până la capăt, o mototoli și o aruncă în scrumieră.

— În seara asta ați primit o mulțime de telegrame misterioase, colega.

Generalul nu-i răspunse.

Generalul-locotenent oftă.

— Mă tem de telegramele care vin noaptea, zise.

Se mai auzea încă muzică, dar pe treptele de lemn rar mai urca sau mai cobora cineva.

— Cât e ceasul? întrebă generalul.

— Aproape de miezul nopții.

Ridicară paharul și pentru altceva, un lucru pe care generalul nu-l pricepu prea bine. Ce importanță are, își zise, pentru ce bem? N-are decât să se gândească el la asta.

Pentru o secundă își aminti din nou de bătrâna Nica. Credeai că ai scăpat de ea? i se adresă din nou, în gând, celuilalt. He-he, credeai că mi-ai lăsat-o mie? Degeaba, nu scapi în vecii vecilor de ea.

— Vroiam să vă întreb, zise și se apropie din nou de urechea colegului său, ați băut vreodată împreună cu un preot?

— Preot? Nu, din câte îmi amintesc eu. Cred că n-am avut ocazia. Totuși, n-aș putea să bag mâna-n foc.

Generalul privi din nou mâneca celuilalt, cusută în buzunar.

Ai o singură mână, gândi, și o folosești cam prea mult.

— Nu, din câte îmi amintesc eu, repetă generalul-locotenent.

Generalul clătină o vreme din cap.

— Uite, asta e viața omului, spuse gânditor, azi umbli prin ploaie, mâine bei cu un preot. Nu?

— Bineînțeles.

— Nu, spuneți-mi, aveți ceva împotrivă?

— Cum credeți așa ceva, colega?

— O, iertați-mă. Sunt cam înfierbântat.

— Vă rog, vă rog!

— Mda.

Privind țintă în scrumieră, generalul făcu un gest de uimire.

Capitolul al douăzeci și cincilea

Generalul crezu că cel care murmurase era colegul său, drept pentru care rămase cu gura căscată când îl auzi întrebând:

— Ce tot bodogăniți acolo?

— Mi-am amintit vorbele unuia de la nunta aia blestemată... ploaie și moarte găsești peste tot.

— Fiuu, fluieră celălalt, complet uluit.

— Mai apoi, preotul meu, care este și colonel, și traducător, și amant, și dracu' mai știe ce, mi-a explicat că vorba asta nu se termină așa.

— Fiuuu, făcu din nou celălalt.

— Ploaie și moarte găsești peste tot, caută altceva, omule... Vă rog să nu mai fluierați. Cu alte cuvinte, e și o dojană, și un sfat aici. Bine, dar eu, la fel ca dumneavoastră, nu mai știu să fac altceva. Alții caută petrol, crom, statui antice. Iar noi, bieții de noi, nu știm decât atât. Nu-i așa? Noi suntem... Moartea SRL, nu? Ha, ha, ha.

Celălalt asculta cu gura căscată.

— Treaba asta s-a încurcat al naibii, zise gânditor. Sunt foarte fericit că mă aflu în compania dumneavoastră, dragă colega.

— Și eu la fel, colega.

Cu genunchii tremurând, o porniră pe trepte, având fiecare în mână câte o sticlă.

— Nu trebuie să facem gălăgie, zise generalul. Albanezii se culcă devreme.

— Dați-mi mie cheia; văd că vă tremură mâinile.

— Important e să nu facem gălăgie.

— Eu, în schimb, vreau gălăgie, zise generalul-locotenent. Liniștea mă sperie. Ăsta, aici, a fost un război tăcut, ca un film mut. Mai bine să bubuie tunurile. Sunt prea teatral?

— Șșt. A tușit cineva.

— Dați-mi mie cheia. Aici a fost un război mult prea tăcut. Un război mut.

— Intrați, vă rog, spuse generalul. Luați loc. Sunt foarte bucuros.

Se așezară la masă față în față, privindu-se cu duioșie în ochi. Generalul umplu paharele.

— Suntem ca două păsări rătăcite care beau coniac, zise generalul-locotenent, melancolic.

Generalul dădu din cap. Apoi tăcură o bună bucată de timp.

— Ne-am certat din cauza sacului, spuse generalul și se încruntă.

Îl privi fix pe celălalt, încercând, probabil, să-și amintească ceva.

— Eu l-am aruncat în prăpastie, zise pe un ton confidențial.

— Adineauri mi-ați spus că e în camera lui.

— Nu pe preot, spuse generalul, sacul.

— Aha, am înțeles. Foarte bine.

— El n-a vrut asta, urmă generalul, însă eu n-am vrut să luăm sacul cu noi, pentru că e cu ghinion.

— Foarte corect. Și ce importanță are, la urma urmei, un sac? făcu generalul-locotenent, trăgând din țigară.

— Dar n-am putut să-l conving.

— Și atunci, l-ați azvârlit în râpă.

— Nu pe preot, sacul.

— A, scuzați-mă!

Tăcură din nou. Erau, odată, o mașină și un camion, care mergeau prin ploaie, îi trecu prin cap generalului.

— Erau, odată, o mașină și un camion, care mergeau prin ploaie, zise cu voce tare.

— Ce-i asta? întrebă celălalt. Vă ocupați și de transporturi?

— Nu, e o poveste nouă pentru nepoată-mea.

— Așa? Colecționați povești?

— Firește.

— Mă gândeam eu. Problema poveștilor m-a pasionat întotdeauna.

— E o problemă importantă.

— Imposibil de rezolvat.

— Obsedantă, aș zice chiar.

— Liniște, strigă brusc, pe un ton ascuțit, generalul-locotenent.

Generalul îl privi mirat, dar uită în câteva clipe.

— Știți cântecul ăla, „Zboară șiruri de cocori"? făcu. Într-o noapte, am avut un vis ciudat. Pe deasupra mea zbura un cimitir în formă de V.

— Amuzant vis.

— Eu am patru preoți morți, zise generalul.

— Eu nu am nici unul, spuse, trist, celălalt.

— Tu n-ai nici curvă.

— Nici curvă.

— Nu fi supărat, poate o să-i găsești mai târziu.

— Poate, șopti generalul-locotenent. Ce nu găsește omul în pământ... Unde e tualeta?

— După paravan.

Generalul rămase multă vreme singur la masă. În cele din urmă, se întoarse și celălalt.

— Într-o vale, am găsit oase de om amestecate cu oase de catâr, zise generalul locotenent. Era alb la față de la băutură.

— Am adunat ce-ați pierdut voi, generali de rahat, zise generalul.

— Nu-i jigniți. Oricum ar fi, nu le-a fost ușor.

— Nouă ne-a fost și mai greu.

— Poate.

— Proces-verbal de dezgropare numărul o sută patru tip B, făcu generalul.

Rămaseră iar o bucată de vreme tăcuți.

— Oasele de catâr sunt complet diferite. Oricine le-ar recunoaște.

— Desigur. E simplu. Mi se pare că omul are cinci sute șapte oase.

— Fals, colega, zise generalul-locotenent, încruntat. Nu-i adevărat. Eu am mai puține.

— Nu e posibil.

— Ba da, se încăpățână celălalt, răgușit. Eu am câteva oase lipsă la inventar. Sunt ciung.

— Nu-i nevoie, îl potoli generalul. Nu-i nevoie, colega.

— Sunt ciung, repetă generalul-locotenent. Nu mă credeți, dar eu am să vă arăt imediat.

Încercă să-și scoată haina, dar generalul îl prinse de umeri.

— Nu e nevoie, colega, nu e nevoie. Vă cred fără rezerve. Iertați-mă, vă rog, iertați-mă. Mă simt mult prea vinovat. La urma urmei, sunt un biet om și eu.

— Nu, trebuie să vă arăt și dumneavoastră și tuturor celor care nu mă cred. O să vă arăt chiar acum.

— Șșt, făcu generalul. Mi se pare că bate cineva la ușă.

Făcură liniște și ciocănitul se repetă.

— Cine bate, oare, la ora asta?

— Mă tem de bătăile la miez de noapte, zise generalul-locotenent. Așa băteau în noaptea aia când m-au trimis urgent pe front. Cioc, cioc, cioc. Apoi, când m-am întors, abia am mai putut deschide poarta. Pentru că era prima oară când o deschideam cu o mână, urmă el, aproape în șoaptă.

Clătinându-se, generalul se duse să deschidă ușa.

Era portarul, care adusese altă telegramă.

— Îmi păreți foarte misterios în noaptea asta, colega, observă generalul-locotenent. Toate telegramele astea nu sunt un semn bun.

Acum, acolo, zbârnâie telefoanele albe, își zise generalul. Acum, ei se cheamă, alo, alo, alo, aleargă pe stradă, gonesc ca turbați unul către altul.

Generalul încercă să-și imagineze mai apoi, la fel de tulbure, cum se adună toți în casa colonelului, cum își dau întâlnire la club, cum iese bătrâna mamă, cu mâinile strânse la piept, în capul scărilor, și pe Beti, sărind speriată din pat, în vreme ce un zvon se împrăștie pretutindeni ca fulgerul: ticălosul, nu ni l-a adus, ticălosul.

Nu sunt ticălos, Beti, îi spuse el în gând.

— Ei nu dorm în noaptea asta, zise cu voce tare.

— Ce vor? făcu generalul-locotenent.

— Sacul, răspunse generalul.

— Eu vă sfătuiesc să le dați sacul ăla și să rezolvați o dată încurcătura. La umăăăr arm'!

Căcat, își zise generalul.

După care mototoli telegrama și aruncă ghemotocul pe jos.

— Știți ceva? zise. Cred că preotul meu e spion.

— S-ar putea. Deși, nu bag mâna-n foc.

Tăcură apoi minute bune. În spatele jaluzelelor se întrezărea ceva tulbure, lăptos.

— Se luminează de ziuă, zise generalul-locotenent.

Pe balcon, afară, se auzea zgomotul moale al ploii.

— Mi-e teamă de telegrame, zise, abulic, generalul-locotenent. În ele o să găsești mereu ceva sinistru și misterios, ceva ascuns. Îmi amintesc că, pe front, un ofițer din comandă a primit o telegramă de la un prieten care murise de mult.

— Spuneți lucruri îngrozitoare, colega.

— Șșt, făcu generalul-locotenent. Ia ascultă!

— Ce?

— Ascultă. Nu auzi nimic?

Generalul ciuli urechile.

— Ploaia, zise.

— Nu, nu e ploaia.

De departe, de foarte departe se auzi un bubuit înfundat. Apoi, câteva comenzi scurte și aspre, după care, iar, ploaia.

— Ce-i asta?

— Să ieșim pe balcon, zise generalul și se ridică.

Afară, aerul umed al nopții îi izbi chiar în față, iar zgomotele acelea îndepărtate se auziră mult mai clar.

Cădea o ploaie măruntă și domoală. Bulevardul părea anemic sub luminile albe de neon. Vizavi de hotel, mare și înfricoșător, parcul era cufundat în întuneric.

— Acolo, șopti generalul-locotenent. Privește acolo.

Generalul întoarse capul în direcția în care celălalt îi arăta cu mâna și încremeni. Dintr-acolo, dinspre Universitate, câteva careuri uriașe, întunecate, se deplasau în direcția hotelului.

Acum, zgomotul apăsat al pașilor se auzea mai clar, ca și comenzile aspre, scurte, sunând tăios în întunericul nopții.

Cei doi generali stăteau sprijiniți de balustrada balconului, cu capetele întoarse într-acolo. Când careurile se apropiară de pod, reușiră să distingă lucirea metalică a căștilor, rândurile strânse de soldați, spadele dezgolite ale ofițerilor. Zgomotele acelea, amestecate într-un bubuit copleșitor, amenințau să năruie cerul peste pământ.

Careurile întunecate se apropiau mereu. Bulevardul era plin acum cu ele, iar felul cum se reflectau luminile de pe stradă pe arme și pe căști îți sugera o lume plină de mister, de mult dispărută.

— O armată, zise generalul-locotenent. Ce-i asta?

— Armata lor, răspunse generalul. După cum se pare, fac repetiție pentru parada militară.

Dinspre capătul bulevardului, se auzi un duduit înfundat de motoare.

— Tancurile, spuse generalul.

Blindatele apărură ceva mai încolo, la pod, mari și negre, cu țevile tunurilor înfipte în noapte.

Acum, strada se umpluse de fier și de oameni, care se îndreptau, în strigătele ofițerilor, spre piața Skenderbej. Comenzile erau scurte, venite, parcă, din gâturi tăiate.

Când ultimul batalion dispăru în spatele ministerelor și bulevardul rămase din nou pustiu sub luminile de neon, tăcut și palid ca o noapte de insomnie, cei doi intrară înapoi în cameră.

— O armată întreagă, zise generalul-locotenent.

— Mi-e frig.

— Ne-a plouat, ne-a făcut ciuciulete.

— Beți, generale, să nu răciți.

Se simțeau ceva mai lucizi acum.

Generalul își bombă pieptul.

— Privindu-i, mi-am amintit de armata mea și mi-am închipuit cum ar putea defila bieții mei soldați, așa, înveșmântați în sacii lor albaștri, cu șiret negru.

— Eu stau și mai rău, zise generalul-locotenent. Eu am o adunătură pestriță și zgomotoasă, în care nu se înțelege om cu om.

Când o să ajungi în pustietatea aia, își spuse generalul. Nu știa nici el de unde îi venea frica aceea surdă.

— Când o să ajungi în pustietatea aia, zise tare.

— Cum? întrebă celălalt.

Generalul își luă capul în mâini, cu o mișcare neobișnuită la el. Gestul îi era străin, mai mult chiar decât atât, era venit dintr-o lume matriarhală, străveche.

Nu, își zise. Nu mai putea suporta șirurile acelea de cuvinte, dansând nebunește pe o muzică funebră.

Când vei ajunge acolo... țara... caută-mi băiatul... fiule.

În capul lui, contesa Z. și bătrâna Nica își amestecau, tulbure, chipurile. Dă-mi fiul... femeie străină... ia-l, doamnă contesă... ia-l...

Se afla între ele, singur de tot.

— Aveți idee de ce m-am certat cu preotul? zise, respirând cu greu, ca și când ar fi urcat o coastă de munte.

— Nu, îi răspunse generalul-locotenent.

— Pentru un schelet, zise generalul. Ne lipsește un schelet de unu optzeci și doi.

— Mare lucru, făcu celălalt. Apoi, deodată, sări în sus, cu ochii cât cepele.

— Unu optzeci și doi? Vreți să vă vând eu unul?

— Nu, zise generalul.

— De ce, nu? Eu am destui. Vi-l dau ieftin, o sută de dolari bucata.

— Nu.

— N-ați spus că vă trebuie un schelet de unu optzeci și doi? Am destule dintr-astea. Am și de unu

nouăzeci și doi, dacă vă trebuie. Chiar și de doi metri. Soldații noștri erau mai înalți ca ai voștri. Vrei?

— Nu, refuză generalul. N-am nevoie.

Generalul-locotenent ridică din umeri.

— Treaba dumneavoastră, zise. Eu mi-am făcut datoria.

Generalul se ridică și ajunse cu greu la valiză. O deschise și o goli pe dușumea. Listele, hărțile, documentele și însemnările se amestecară cu prosoapele și cămășile. El luă de jos un teanc de liste și, împleticindu-se, ieși din cameră.

— Unde se duce omul ăsta? făcu generalul-locotenent.

Generalul făcu câțiva pași pe coridorul pustiu, după care se opri dinaintea unei uși.

Aici stă preotul, își zise.

— Părinte, începu în șoaptă, cu buzele la gaura cheii. Părinte, mă auzi? Eu sunt. Am venit să ne împăcăm. Ne-am certat degeaba. Cum să ne certăm pentru un sac? Putem să aranjăm totul, preasfinte. Să facem rost de alt colonel. Vrei? Hai, părinte! E spre binele amândurora. Tu o să spui, ce ușoară ești, Beti! Bine? Ia zi! Aia e treaba ta. Lipsește scheletul? Uite-l aici. Am adus listele, părinte, auzi? Uite-le. Sunt destui soldați de unu optzeci și doi. Sculați-vă să alegem unul! E unul din compania a doua de mitraliori. Uite și un tanchist. Mai uite unul. Sculați-vă, să luăm listele pe rând! Uite altul. Ăstuia îi lipsesc doi dinți din față. Da' nu-i nimic, putem să i-i punem la dentist. Am mai găsit unul. Și alți doi. Mă auziți? Toți sunt de unu optzeci și doi. Nu te mint, părinte. Unu optzeci și doi. Unu optzeci și doi. Ce? Ah, ia stai... Mi se pare că și eu am unu optzeci și doi...

Generalul bodogăni multă vreme aplecat la gaura cheii. Apoi, brusc, ușa se deschise cu furie. O femeie grasă, îmbrăcată în pijama, îl străpunse cu o privire disprețuitoare.

— Să-ți fie rușine! La vârsta ta...

Generalului nu-i venea să creadă. Ușa se trânti chiar sub nasul lui, după care bărbatul rămase o bucată de vreme țeapăn în mijlocul coridorului. Apoi se lăsă pe vine și încercă să strângă listele de pe jos.

Dimineață, când îi aduseră ultima telegramă, cei doi încă mai beau. Generalul despături hârtia, dar nu reuși să descifreze nici o literă. O ținu câteva minute în mână, ba clipind din ochi, ba încruntându-se la ea, dar nici de data asta nu pricepu nimic. Rândurile de litere îi aminteau de niște valuri înspumate, spărgându-se de un țărm alb, alb de tot. O mototoli și, bâțâindu-se groaznic, se apropie de fereastră.

— Ne-i-den-ti-fi-cat, strigă și aruncă telegrama afară.

Hârtia zbură prin aer, legănându-se în semiobscuritatea înghețată.

Penultimul capitol

Dimineața, devreme, femeia de serviciu de la etajul al patrulea coborî la recepția hotelului.

— Am găsit hârtiile astea, zise ea, întinzându-i portarului un teanc de pagini dactilografiate. Le-a pierdut careva.

— Unde erau?

— La etaj la mine, pe coridor. Câteva, în fața camerei 429, restul la 403. Cineva le-o fi pierdut azi-noapte.

Portarul făcu un gest de mirare. Apoi avu o expresie de suspiciune.

— Lasă-le aici, spuse. Cine le-a pierdut o să întrebe de ele.

Paginile erau niște liste bătute la mașină. Alături de nume, mai erau o mulțime de cruciulițe făcute cu roșu sau albastru și tot felul de notițe scrise de mână cu un scris nervos.

Ultimul capitol

Peste pământul străin cădeau ploaie și zăpadă, amestecate. Fulgii de nea, grei, încărcați cu apă, se topeau imediat, îndată ce atingeau plăcile de beton din fața clădirii aeroportului. Pe pământul dezgolit rezistau mai mult, fără să ajungă însă să formeze măcar un strat subțire, și asta pentru că ploaia, îndată ce atingeau solul, înmuia zăpada și o topea.

Îmbrăcat în uniforma de gală, generalul privea fulgiuiala aceea efemeră. Din când în când își ridica ochii spre cer. Dar, indiferent de ce i se întâmpla, pe pământ, propriei odrasle, cerul trimitea în continuare la pieire mii de fulgi proaspăt întrupați.

— Frig, observă deputatul albanez, venit la aeroport să-i conducă.

— Da, frig, răspunse generalul.

Priveau împreună avionul care se apropia, în vreme ce crainica aeroportului îi anunța pe pasagerii întârziați că trebuie să se grăbească. Și într-adevăr, câteva minute după aceea, zgomotul motoarelor deveni atât de puternic, încât cei doi ar fi putut să repete aceleași cuvinte: frig, da, frig, teribil de frig, fără a se teme că spun banalități, pentru că deja nu se mai auzea nimic. Și astfel, lăsând în urmă rotogoale de aburi și cuvinte care aveau să rămână anonime pentru totdeauna, se apropiară de scara avionului.

Pe pistă, vântul șuiera fără cruțare.

Tirana, 1962-1966

Cuprins

Partea întâi

Capitolul întâi 9
Capitolul al doilea 15
Capitol fără număr 21
Capitolul al treilea 22
Capitolul al patrulea 31
Capitolul al cincilea 39
Capitolul al şaselea 48
Capitol fără număr 55
Capitolul al şaptelea 56
Capitolul al optulea 67
Capitolul al nouălea 75
Capitolul al zecelea 81
Capitolul al unsprezecelea 87
Capitolul al doisprezecelea 101
Capitol fără număr 106
Capitolul al treisprezecelea 108
Capitolul al paisprezecelea 113
Capitolul al cincisprezecelea 123
Capitolul al şaisprezecelea 128

Partea a doua

Capitolul al şaptesprezecelea 139
Capitolul al optsprezecelea 145
Capitol fără număr 151
Capitol fără număr 153
Capitol fără număr 154
Capitol fără număr 156
Capitolul al nouăsprezecelea 157
Capitolul al douăzecilea 168
Capitolul al douăzeci şi unulea 184
Capitolul al douăzeci şi doilea 191

Capitolul al douăzeci şi treilea 197
Capitolul al douăzeci şi patrulea 202
Capitolul al douăzeci şi cincilea 212
Penultimul capitol 221
Ultimul capitol 222

În colecția TOP 10+

au apărut:

01. Vladimir Nabokov, *Lolita*
02. Jorge Luis Borges, *Aleph*
03. Bernhard Schlink, *Cititorul*
04. Norman Manea, *Întoarcerea huliganului*
05. Amos Oz, *Să cunoști o femeie*
06. Philip Roth, *Complexul lui Portnoy*
07. Dan Lungu, *Cum să uiți o femeie*
08. F.M. Dostoievski, *Jucătorul*
09. Dino Buzzati, *Deșertul tătarilor*
10. Aldous Huxley, *Minunata lume nouă*
11. Haruki Murakami, *Pădurea norvegiană*
12. Florina Ilis, *Cruciada copiilor*
13. Ian McEwan, *Inocentul*
14. José Saramago, *Toate numele*
15. Ioan Petru Culianu, *Jocul de smarald*
16. Saul Bellow, *Iarna decanului*
17. Tracy Chevalier, *Albastru pur*
18. Filip Florian, *Degete mici*
19. F. Scott Fitzgerald, *Marele Gatsby*
20. Kazuo Ishiguro, *Să nu mă părăsești*
21. Mihail Bulgakov, *Ouăle fatale · Diavoliada*
22. Gabriela Adameșteanu, *Dimineață pierdută*
23. Umberto Eco, *Numele trandafirului*
24. D.H. Lawrence, *Fii și îndrăgostiți*
25. F.M. Dostoievski, *Idiotul*
26. Mircea Nedelciu, Adriana Babeți, Mircea Mihăieș, *Femeia în roșu*
27. Michael Cunningham, *Orele*
28. Michel Houellebecq, *Platforma*
29. W. Somerset Maugham, *Vălul pictat*
30. Jorge Luis Borges, *Cartea de nisip*
31. Simona Popescu, *Exuvii*
32. Julio Cortázar, *Șotron*
33. Haruki Murakami, *În căutarea oii fantastice*

34. Mika Waltari, *Amanții din Bizanț*
35. Dan Lungu, *Sunt o babă comunistă!*
36. Mihail Bulgakov, *Inimă de câine. Însemnări pe manșete*
37. John Fowles, *Colecționarul*
38. Dai Sijie, *Balzac și Micuța Croitoreasă chineză*
39. Cecilia Ștefănescu, *Legături bolnăvicioase*
40. Giovanni Papini, *Un om sfârșit*
41. Edgar Allan Poe, *Cărăbușul de aur și alte povestiri*
42. Ismail Kadare, *Generalul armatei moarte*

în pregătire:

Daniela Zeca, *Istoria romanțată a unui safari*
John Fowles, *Iubita locotenentului francez*
F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*

www.polirom.ro

Coperta : Radu Răileanu
Tehnoredactor : Gabriela Gheţău

Bun de tipar : noiembrie 2011. Apărut : 2011
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

---

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax : 211.32.60, 212.29.27, E-mail : office@luminatipo.com

---

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România
Nr. RO44RNCB5101000001710001 BCR UNIREA

Top 10+

POLIROM

În furtunoşii ani '60, un general italian şi un preot sunt trimişi în Albania să aducă în patrie rămăşiţele soldaţilor morţi în al Doilea Război Mondial. Pe măsură ce timpul trece şi osemintele celor morţi se adună, cei doi vor ajunge să-şi descopere adevăratele instincte. Dacă la începutul misiunii generalul pare mânat de un exacerbat simţ al datoriei, încetul cu încetul, odată cu evoluţia romanului, manifestările inumane, cruzimea şi izbucnirile paranoice vor lua locul unei măşti bine construite de-a lungul unei vieţi. Cel mai cunoscut roman al lui Kadare, *Generalul armatei moarte* a fost tradus în peste patruzeci de limbi.

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-2284-9

9 789734 622849

www.polirom.ro

Pe copertă: Arnold Böcklin (1827-1901), *Insula morților* (III), 1883